

**Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

НАУКОВІ ПРАЦІ

Видається з грудня 2001 року
Періодичність два рази на рік

Науковий журнал

**Том 292
Серія «Історія», вип. 280**

Миколаїв
Вид-во ЧНУ імені Петра Могили
2017

Наказом МОН України від 21.12.2015 року № 1328
цей журнал включено до переліку № 125 наукових фахових видань
з історичних наук, у яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук.

Започатковано у 2001 році.

Засновник Чорноморський
державний університет імені
Петра Могили.

Свідоцтво про Державну реєстра-
цію журналу КВ № 15281-3853ІР.
Видано 10.04.2009

Рекомендовано до друку
та поширення мережею Інтернет
рішенням вченої ради Чорноморсь-
кого національного університету
ім. Петра Могили
(протокол № 8 від 13.04.2017 р.)

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РАДА

Клименко Л. П.	голова редакційно-видавничої ради, головний редактор журналу «Наукові праці», доктор технічних наук, професор, ректор ЧНУ імені Петра Могили.
Беглиця В. П.	заступник голови редакційно-видавничої ради, заступник головного редактора журналу «Наукові праці», доктор наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ЧНУ імені Петра Могили.
Ємельянов В. М.	голова редколегії серії «Державне управління», доктор наук з державного управління, професор.
Іванов М. С.	голова редколегії серії «Політологія», доктор політичних наук, професор.
Мещанинов О. П.	голова редколегії серії «Педагогіка», доктор педагогічних наук, професор.
Горлачук В. В.	голова редколегії серії «Економіка», доктор економічних наук, професор.
Грабак Н. Х.	голова редколегії серії «Екологія», доктор сільськогосподарських наук, професор, старший науковий співробітник.
Матвєєва Н. П.	голова редколегії серії «Філологія. Мовознавство», доктор філологічних наук, професор.
Клименко Л. П.	голова редколегії серії «Техногенна безпека», доктор технічних наук, професор.
Пронкевич О. В.	голова редколегії серії «Філологія. Літературознавство», доктор філологічних наук, професор.
Котляр Ю. В.	професор, голова редколегії серії «Історія», доктор історичних наук, професор.
Гавеля В. Л.	голова редколегії серії «Соціологія», доктор філософських наук, професор.
Фісун М. Т.	голова редколегії серії «Комп'ютерні технології», доктор технічних наук, професор, старший науковий співробітник.
Лозко Г. С.	голова редколегії серії «Філософія», доктор філософських наук, професор.
Андрєєв В. І.	відповідальний секретар журналу «Наукові праці», кандидат технічних наук, доцент.

Наукові праці : наук. журн. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили ; ред.
кол. : Ю. В. Котляр (голова) [та ін.]. – Миколаїв, 2017. – Т. 292. – 132 с. –
(Серія «Історія»; вип. 280).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

1. **Котляр Юрій Вадимович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *голова редакційної колегії*.
2. **Багмет Михайло Олександрович** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри державної політики та менеджменту Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
3. **Богданова Тетяна Євгенівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
4. **Боряк Геннадій Володимирович** – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України (м. Київ).
5. **Колісниченко Анатолій Іванович** – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
6. **Кротофіль Мацей** – доктор філософії, ад'юнкт (Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща).
7. **Левченко Лариса Леонідівна** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, директор Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв).
8. **Міронова Ірина Сергіївна** – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
9. **Мокляк Ярослав** – доктор габілітований, ад'юнкт, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща).
10. **Сінкевич Євген Григорович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
11. **Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
12. **Шевченко Наталія Володимирівна** – завідувач кабінету кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *технічний секретар редакційної колегії*.
13. **Шкляж Йосип Михайлович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

ISSN 2311-1674

Журнал розміщений в «Ulrich's Periodical Directory». Індексовано в
«Google Scholar»

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10
Тел.: (0512) 76-55-99, 76-55-81,
факс: 50-00-69, 50-03-33,
E-mail: avi@chmnu.edu.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	9
<i>Гайдай О. М.</i> Ідея сільськогосподарської кооперації в діяльності партії соціалістів-революціонерів	10
<i>Котляр Ю. В.</i> Тухольська республіка І. Я. Франка: історичний аспект	14
<i>Міронова І. С.</i> Поштово-телеграфні службовці в революції 1917 р.....	19
<i>Сацький П. В.</i> Основні чинники інтеграції економіки Криму із УРСР у ході вибору траси будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів	25
<i>Тріфонова Н. О., Березнюк Т. О.</i> Творці українських банкнот періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр.	32
РОЗДІЛ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	36
<i>Гетте Г.</i> Громадянська війна на Півдні Росії. Північна Таврія – земля козацької трагедії	37
<i>Лозко Г. С.</i> Революція світогляду в концепції «Задруги» Яна Стахнюка.....	44
<i>Мелінчук Н. В.</i> Історія кельтистики та португїстики в університетах Німеччини (XVII–XXI ст.)	49
<i>Підберезних І. Є.</i> Регіональне всеосяжне економічне та транстихоокеанське партнерства: економічні катализатори Південно-Східної Азії.....	54
<i>Студніцька-Мар’яничук К.</i> «... померти за Вітчизну не складно, але жити з нею, то мистецтво ...» – образ поміщика XIX ст.	59
РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ	67
<i>Косов О. П.</i> Російські оцінки впливу української кризи на відносини Росії та США в 2014–2016 рр.	68
<i>Павельчик-Дура К.</i> Універсали гетманів Запорозької Січі в архівному фонді Державного архіву Лодзі (Польща)	75
РОЗДІЛ 4. КРАЄЗНАВСТВО	80
<i>Кухарчук О.С.</i> «Нова Сцена» – аматорський театр? Чи спроба реалізації – «Української мрії» – Карпатської України!	81

<i>Левченко Л. Л.</i> Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918).....	88
<i>Олійник В. В., Коцан В. В.</i> Сучасні форми збереження та популяризації традиційних ремесел карпатського регіону засобами закарпатського музею архітектури та побуту.....	110
<i>Цецик Я. П.</i> Антиєврейська діяльність чорносотенців на Волині на початку ХХ ст.....	116
РОЗДІЛ 5. ХРОНІКИ, РЕЦЕНЗІЇ	121
<i>Сінкевич Є. Г.</i> Рецензія на монографію. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dzziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s.</i>	122
<i>Стройновський А.</i> Рецензія на монографію. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s. (ISBN 978-83-7455-511-1)</i>	126

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ИСТОРИЯ УКРАИНЫ	9
<i>Гайдай О. М.</i> Идея сельскохозяйственной кооперации в деятельности партии социалистов-революционеров	10
<i>Котляр Ю. В.</i> Тухольская республика И. Я. Франка: исторический аспект	14
<i>Миронова И. С.</i> Почтово-телеграфные служащие в революции 1917 г.	19
<i>Сацкий П. В.</i> Основные факторы интеграции экономики Крыма с УССР в ходе выбора трасы строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов	25
<i>Трифопова Н. А., Березнюк Т. А.</i> Создатели украинских банкнот периода национально-демократической революции 1917–1921 гг.	32
РАЗДЕЛ 2. ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ	36
<i>Гётте Г.</i> Гражданская война на Юге России. Северная Таврия – земля казацкой трагедии	37
<i>Лозко Г. С.</i> Революция мировоззрения в концепции «Задруги» Яна Стахнюка	44
<i>Мелинчук Н. В.</i> История кельтистики и португистики в немецких университетах (XVII–XXI вв.)	49
<i>Подберезных И. Е.</i> Региональное всеобъемлющее экономическое и транстихоокеанское партнерства: экономические катализаторы Юго-Восточной Азии	54
<i>Студницкая-Марьянчик К.</i> «... умереть за Отчизну не сложно, но жить с ней, это искусство ...» – образ помещика XIX ст.	59
РАЗДЕЛ 3. ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, ИСТОРИОГРАФИЯ	67
<i>Косов А. П.</i> Российские оценки влияния украинского кризиса на отношения России и США в 2014–2016 гг.	68
<i>Павельчик-Дура К.</i> Универсалы гетманов Запорожской Сечи в архивном фонде Государственного архива в Лодзи (Польша)	75
РАЗДЕЛ 4. КРАЕВЕДЕНИЕ	80
<i>Кухарчук О.С.</i> «Новая Сцена» – любительский театр? Или попытка реализации – «Украинский мечты» – Карпатской Украины!	81

Левченко Л. Л. Николаев в период Украинской Центральной Рады (март 1917 – апрель 1918)	88
Олейник В. В., Коцан В. В. Современные формы сохранения и популяризации традиционных ремесел карпатского региона средствами закарпатского музея архитектуры и быта.....	110
Цецик Я. П. Антиеврейская деятельность черносотенцев на Волыни в начале XX века	116
РАЗДЕЛ 5. ХРОНИКИ, РЕЦЕНЗИИ	121
Синкевич Е. Г. Рецензия на монографию. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s.</i>	122
Стройновский А. Рецензия на монографию. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s (ISBN 978-83-7455-511-1)</i>	126

CONTENTS

SECTION 1. HISTORY OF UKRAINE	9
<i>Gaidai O.</i> Idea of agricultural cooperation in the activities of the party socialists-revolutionaries.....	10
<i>Kotlyar Yu.</i> The tukholian republic of Ivan Franko: historical aspect.....	14
<i>Mironova I.</i> Postal and telegraph officials in the revolution of 1917.....	19
<i>Satskyi P.</i> Key factors economic integration Crimea with Ukrainian SSR during determination of the track of South-Ukrainian and North-Crimean channels	25
<i>Trifonova N., Berezniuk T.</i> The creators of the Ukrainian banknotes of the period of national-democratic revolution 1917–1921	32
SECTION 2. WORLD HISTORY	36
<i>Gyotte G.</i> The Civil War in the South of Russia. The Northern Tavria is a land of the Cossack tragedy	37
<i>Lozko H.</i> The revolution of worldview in the concept of «Zadruha» of Ian Stahniuk.....	44
<i>Melintschuk N.</i> Die Geschichte der Keltistik und Portugistik an den deutschen Universitäten (XVII–XXI Jh.)	49
<i>Podbereznykh I.</i> Regional comprehensive economic partnership and trans-pacific: economic catalizatori Southeast Asia	54
<i>Studnicka-Marianczyk K.</i> «... To die for the Homeland is not difficult, but to live in it is an art ...» – picture of the landowner of the nineteenth century.....	59
SECTION 3. SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY	67
<i>Kosov A.</i> Russian estimates of the influence of the ukrainian crisis on the Russian–U.S relations in 2014–2016.....	68
<i>Pawelczyk-Dura K.</i> Proclamations of hetmans of the Zaporozhian Sich in archival holdings of the state archive in Lodz (Poland)	75
SECTION 4. HISTORICAL REGIONAL STUDIES	80
<i>Kukharchuk O.</i> «New Stage» is an amateur theater? Or an attempt to implement – «Ukrainian Dream» of Carpathian Ukraine!.....	81

Levchenko L. Nikolaev during the central council of Ukraine period (March 1917 – April 1918)	88
Olîinyk V., Kotsan V. Modern ways of preservation and popularization in means of transcarpathian museum of folk architecture traditional crafts and life of carpathian region	110
Tsetsyk J. Anti-jewish activities of the black hundreds in Volyn in the beginning of the twentieth century.....	116
SECTION 5. CHRONICLE, REVIEWS	121
Sinkevich E. Review of the monograph. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s.</i>	122
Stroinovskiy A. Review of the monograph. <i>Srogosz T. Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Częstochowa : Wyd. Akad. im. J. Długosza, 2016. – 267 s. (ISBN 978-83-7455-511-1)</i>	126

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ІДЕЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

У статті зроблено спробу показати практичну реалізацію ідей кооперації в діяльності партії соціалістів-революціонерів після революційних подій 1905–1907 рр. Аграрна програма есерів, що базувалася на ідеї соціалізації землі, передбачала поступове кооперування сільського господарства в рамках пануючих в країні капіталістичних відносин. Вважалося, що саме кооперативні заклади будуть економічно підтримувати існуючу систему.

Посилення урядових репресій у поєднанні зі столипінською аграрною реформою на фоні спаду революційної хвилі, змусили керівництво есерів шукати нові форми і методи боротьби. Причому чим більше столипінська реформа підтримувала общинне землеволодіння, тим більше погляд соціалістів-революціонерів спрямовувався на кооперацію, як засіб боротьби з урядовими заходами.

Кооперація та кооперативний рух знаходилися в полі зору теоретиків партії соціалістів-революціонерів і займали в аграрній програмі одне з провідних місць. Постанови есерів в умовах спаду революційного руху, рекомендували і закликали використовувати, як легальне прикриття для діяльності партійних організацій на селі саме кооперативні заклади. Хоча в теорії кооперація продовжувалася залишатися одним з головних засобів переходу до соціалістичного ладу на селі.

Ключові слова: кооперація; соціалісти-революціонери; партія; сільське господарство; революція.

Розвиток капіталістичних відносин в економіці Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. серйозно непокоїв представників партії соціалістів-революціонерів (ПСР). Теоретики партії, аналізуючи економічну ситуацію в країні, змушені були визнати перемогу капіталізму в промисловості та його активне проникнення в сільське господарство. На думку провідних есерівських ідеологів, дрібне селянське господарство могло вистояти у конкурентній боротьбі з великим господарством. Умовою їх виживання і перемоги вважався шлях кооперації. Завдяки їй дрібні господарства могли стати на шлях укрупнення і навіть усупільнення виробництва. Однак, це вже були б заходи не капіталістичного характеру. Тому такий розвиток подій призвів би до поступового формування нових, соціалістичних відносин в надрах буржуазного ладу. Аграрна програма ПСР, що базувалася на ідеї соціалізації землі, передбачала також і поступове кооперування сільського господарства в рамках пануючих в країні капіталістичних відносин. Вважалося, що саме кооперативні заклади будуть економічно підтримувати існуючу систему.

Мета нашої статті показати ідеї кооперації в практичній діяльності представників партії соціалістів-революціонерів на території України.

Соціалісти-революціонери відводили кооперації значну роль в теоретичних планах. Свого часу один з провідних ідеологів і лідерів есерів В. Чернов зауважив, що аграрна програма-мінімум ПСР складається з двох головних взаємопов'язаних частин: соціалізації землі та кооперації [1, с. 26]. Колективним землеробським виробництвом «через розвиток всілякого роду кооперацій» повинна була завершитись і розпочата соціалізація землі [2, с. 11]. С. Зак висловився дещо ширше: «... Кооперативні організації ... чітко визначають шляхи, які приведуть сільське господарство до соціалізму. І тут, як у промисловості, соціалізм буде останнім словом великого виробництва – з тією лише різницею, що в коопераціях ... сільське господарство отримає те, що в промисловості досягається організаторським генієм капіталізму» [3, с. 16].

З початком революційних подій 1905 р. в діяльності ПСР на перший план виходять проблеми тактики. На повний голос лунають заклики до збройного повстання з метою повалення самодержавства, до самочинного перерозподілу землі, поширюється терористична діяльність партії [4, арк. 18–22]. Проблеми теорії, певною мірою, відійшли на другий план.

Посилення урядових репресій у поєднанні зі столипінською аграрною реформою на фоні спаду рево-

люційної хвилі, змусили керівництво ПСР шукати нові форми і методи боротьби. Причому чим більше столипінська реформа підживляла обштинне землевладіння, тим більше погляд соціалістів-революціонерів спрямовувалися на кооперацію, як засіб боротьби з урядовими заходами. М. Ракітніков, який виступав з питань прогарами і тактики партії у зв'язку з урядовою аграрною політикою на сторінках провідних видань ПСР, закликав есерівських пропагандистів пояснювати селянам переваги кооперації, особливо там де не існувало обштини і в місцевостях з подвірним землекористуванням [5, с. 7]. Ці ж ідеї звучали й в офіційному партійному документі «Коло завдань намічених партією соціалістів-революціонерів на селі в поточний момент». Партійним агітаторам пропонувалося не лише «вести агітацію на користь кооперативної обробки землі та інших форм кооперації в селі», «за розвиток кооперації», а й «сприяти розвитку кооперації у селі» [6, арк. 14–15]. Тому проблема кооперації з теорії почала переходити в практичну площину.

Остаточну крапку у безпосередньому використанні кооперативних закладів у партійних цілях поставила Перша загальнопартійна конференція ПСР, що відбулася у серпні 1908 р. Тоді була прийнята спеціальна резолюція «Кооперація і сільськогосподарські товариства на селі». Резолюція, зокрема, ставила перед селянськими організаціями такі завдання:

- а) вступати в існуючі кооперації і витіснити з них елементи, ворожі трудовому селянству та пролетаріату;
- б) проводити в коопераціях загальні соціалістичні принципи, борючись проти спроб пройняти їх духом капіталізму й примусити служити капіталу;
- в) засновувати нові кооперації на трудових і демократичних засадах «при наявності підготовленого ґрунту і сил» [7, с. 235–236].

У з'їзді Ради ПСР, що відбувся у травні 1909 р. прийняв резолюцію «Про роботу в селянстві». В області організації передового селянства рекомендувалося боротися «за розвиток кооперації, проти куркульства і лихварства», а в області партійного будівництва пропонувалося утворити бюро (обласні й губернські), які, крім всього іншого, повинні були сприяти розвитку кооперації на селі [8, с. 11–12].

Місцеві організації ПСР також звертали увагу на необхідність використання кооперативних закладів у поточній діяльності. Причому чим більше поглиблювалася організаційна криза, тим більше есери намагалися використати кооперативний рух. Українська обласна конференція ПСР, що проходила у 1909 р., вважала за необхідне, щоб члени ПСР входили в усі організації масового характеру (кооперації, профспілки, заклади взаємодопомоги). Причому вони розглядалися не як самоціль, а як «засіб для проведення партійних ідей, відбору кращих елементів для партійної організації» [9, арк. 190–191].

Кризові процеси в ПСР проявилися, зокрема, в оформленні крайніх течій: ультра-радикальної та поміркованої. Якщо перші робили основний наголос на терористичних методах боротьби, то праві виступали за зв'язок з масами через мережу легальних організацій. В цьому відношенні пануванням легалізму

була пронизана стаття анонімного автора Н. А. А. «До питання про завдання партії в сучасному селі». На думку автора, єдино можливий вид діяльності серед селян на той момент полягав в участі у коопераціях, земстві, сільському самоврядуванні, розповсюдженні нелегальних видань [10, с. 310]. У свою чергу, застерігаючи від надмірного захоплення швидким розвитком кооперації, один з головних ідеологів ПСР М. Ракітніков відзначав, що вона поки що конкурує лише з дрібною буржуазією, дрібним торговим капіталом, у той час як «незрівнянно більшу небезпеку являють великі торгівельні будинки зі своїми незлічними відділеннями» [11, с. 128].

Восени 1913 р. М. Ракітніков визнавав, що кооперація є мало не єдиною напівдозволеною можливістю участі інтелігентних і свідомих сил села в духовному та економічному будівництві соціального (громадського) життя селянства, і не використати цю можливість було б «... великим громадським гріхом». «Для соціаліста трудова і демократична кооперація ... є лише засобом, який може сприяти досягненню кращого, справедливого ладу». У зв'язку з цим формулювалися і відповідні завдання: поширювати і поглиблювати громадсько – культурну діяльність кооперативів, руйнуючи хибну надію – знайти вихід з гніту через кооперацію; намагатися щоб усі трудові елементи села ввійшли в кооперативний рух, спрямований на виконання завдань поставлених кооперацією з точки зору соціалізму [12, с. 4].

Відводячи кооперативному рухові важливе місце в своїх програмних і тактичних настановах, есери уважно слідували за його розвитком і ставленням селянства до цього явища. На першій конференції ПСР, відповідаючи на запитання, представник Українського обласного комітету, відзначив, що в Харківській губернії кооперативний рух сильний, але «наша участь в ньому мізерна – нема сил ...» [7, с. 53]. В «Короткому звіті про Богодухівську повітову конференцію» (серпень 1908 р.) констатувалося, що на місцях селяни проявляють велику цікавість до кооперації, але через нестачу літератури з цього питання неможливо задовольнити їх запити [13, арк. 1].

Тактичні настанови щодо кооперації місцеві організації намагалися реалізувати на практиці. За даними жандармів, влітку 1910 р. розвинута мережа селянських братств ПСР діяла в Уманському повіті, Київської губернії. При організаціях діяли кооперативи і споживчі крамниці, в яких працювали «бували й розвинуті» люди – майбутнє ядро народного вибуху [14, арк. 12]. За агентурними відомостями, члени Київської спілки «Товариства споживачів», виїжджаючи з міста, ведуть серед селян «злочинну пропаганду», а споживчі крамниці є «збірними пунктами для різного роду зібрань з революційною метою» [15, арк. 154].

6 серпня 1912 р. в с. Єлизаветівка, Словяносербського повіту, Катеринославської губернії було заарештовано членів соціал-революційного гуртка. Його керівник – Д. Панкєєв заснував споживчу лавку і, прикриваючись кооперативною діяльністю, вів пропаганду серед селян навколишніх сіл [16, арк. 149]. 3 вересня 1915 р. виконуючий обов'язки начальника Полтавського жандармського управління повідомляв

своєму помічникові в Полтавському та інших повітах, що ПСР «вирішила приділити селу і селянству найбільше уваги, для чого вирішено було використати сільськогосподарські кредитні товариства, споживчі крамниці та різні інші кооперативні заклади». Вказувалося, що до них вже вступило багато місцевих партійних працівників [17, арк. 60].

Нерідко кооперативні заклади контрольовані соціалістами-революціонерами служили адресатами для розсилки партійної кореспонденції та нелегальної літератури. Так, 29 вересня 1910 р. у Москві була заарештована група есерів, яка займалася розповсюдженням партійної літератури. У одного з її членів – М. Філіпової, було знайдено листа з Парижу із зашифрованим текстом. Після де шифровки з'ясувалося, що серед адресатів для розсилки листів фігурує адреса: «м. Катеринопіль, Звенигородського повіту, Київської губернії, Колодистська споживча крамниця» [14, арк. 62].

Отже, з практичної точки зору, ПСР намагалася використати кооперативні заклади з максимальною віддачею, інша справа, що через низку причин організаційного характеру, це не завжди вдавалося.

У 1912 р. у журналі «Заветы» в рубриці «Поточне життя» була вміщена стаття про діяльність однієї з кооперативних крамниць Правобережної України. Автор звертав увагу на розвиток, часто стихійний, селянського кооперативного руху і організаційську роль у ньому інтелігенції. «...Хто були ці інтелігенти

..? – запитував він і відповідав автор, – колишні вчителі, звільнені в період свобод зі своїх посад ...» Хоча прямо й не вказувалося за що, але зрозуміло, що за антиурядову діяльність. Викладачі, які продовжували вчителювати продовжували «прямо чи опосередковано керували діяльністю кооперативів». Мимохідь, автор визнавав, що серед кооперативних діячів «є із духовенства, священники, дячки ..., є і селяни, що побували на засланні, повернулися і тепер вкладають всю душу в кооперативну роботу». Отже, якими були політичні уподобання учасників кооперативного руху з контексту цієї статті зрозуміти неважко. Далі автор відзначав, що існує постійна загроза, яка інколи стає дійсністю, «опинитися в місцях не надто віддалених». Очевидно, з точки зору жандармів їх діяльність давала для цього певні підстави [18, с. 117–118].

Таким чином, можна констатувати, що кооперація та кооперативний рух в цілому знаходилися в полі зору теоретиків ПСР і займали в аграрній програмі партії одне з провідних місць. Наступ реакції та столипінські реформи на селі протягом 1906–1907 рр. змусили соціалістів-революціонерів перевести проблему кооперації з теоретичної в практичну площину. Постанови ПСР в умовах спаду революційного руху, рекомендували і закликали використовувати, як легальне прикриття для діяльності партійних організацій на селі саме кооперативні заклади. Хоча в теорії кооперація продовжувалася залишатися одним з головних засобів переходу до соціалістичного ладу на селі.

Список використаних джерел

1. Чернов В. М. Пролетариат и трудовое крестьянство / В. М. Чернов. – М. : Новое Товарищество, 1906. – 95 с.
2. Революционная Россия. – 1902. – № 8. – 25 июня.
3. Зак С.С. Социализм и аграрный вопрос / С. С. Зак. – М., 1906. – 82 с.
4. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДА України). – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 1.
5. Н. М. Задачи партии в деревне / Н. М. // Знамя труда. – 1907. – № 3.
6. ЦДА України. – Ф. 1597. – Оп. 1. – Спр. 45.
7. Протоколы Первой общепартийной конференции П.С.-Р. Август 1908. – Paris : Tribune Russe, 1908. – 241 с.
8. Извещение о V-м съезде Совета партии социалистов-революционеров. – Б/м., 1909. – 24 с.
9. ЦДА України. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 7.
10. Гинев В. Н. Борьба за крестьянство и кризис русского неонародничества. 1902–1914 гг. / В. Н. Гинев. – Л. : Наука, 1983. – 335 с.
11. Ракитников Н. К пересмотру наших взглядов на крестьянство / Н. Ракитников // Заветы. – 1913. – № 1. – С. 126–130.
12. Н. М. Общественные задачи деревенских кооператоров / Н. М. // Заветная мысль. – 1913. – № 8. – 22 октября.
13. ЦДА України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 445.
14. ЦДА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2748.
15. ЦДА України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 307.
16. ЦДА України. – Ф. 313. – Оп. 2. – Спр. 2674.
17. ЦДА України. – Ф. 323. – Оп. 2. – Спр. 27.
18. Лагунов. Кооперация. (Из жизни потребительной кооперации Юго-Западного края / Лагунов // Заветы. – 1912. – № 7. – С. 117–118.

О. М. Гайдай,

канд. ист. наук, доцент кафедры истории
Черноморского национального университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

ИДЕЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИИ СОЦИАЛИСТОВ-РЕВОЛЮЦИОНЕРОВ

В статье сделана попытка показать практическую реализацию идей кооперации в деятельности партии социалистов-революционеров после революционных событий 1905–1907 гг. Аграрная программа эсеров, базировалась на идее социализации земли и предусматривала постепенное кооперирование сельского хозяйства в рамках господствующих в стране капиталистических отношений. Считалось, что именно кооперативные предприятия будут экономически подрывать существующую систему.

Усиление правительственных репрессий в сочетании со столыпинской аграрной реформой на фоне спада революционной волны, заставили руководство эсеров искать новые формы и методы борьбы. Причем, чем больше столыпинская реформа подрывала общинное землевладение, тем больше взгляд социалистов-революционеров был направлен на кооперацию, как средство борьбы с правительственными мероприятиями.

Кооперация и кооперативное движение находились в поле зрения теоретиков партии социалистов-революционеров и занимали в аграрной программе одно из ведущих мест. Постановления эсеров в условиях спада революционного движения, рекомендовали и призывали использовать, как легальное прикрытие для деятельности партийных организаций на селе, именно кооперативные учреждения. Хотя в теории кооперация продолжалась оставаться одним из главных средств перехода к социалистическому строю на селе.

Ключевые слова: кооперация; социалисты-революционеры; партия; сельское хозяйство; революция.

O. Gaidai,

Candidate of historical Sciences, Professor of the Department of History
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine

IDEA OF AGRICULTURAL COOPERATION IN THE ACTIVITIES OF THE PARTY SOCIALISTS-REVOLUTIONARIES

In the article, the attempt to show the practical implementation of the ideas of cooperation in the activities of the party of socialists-revolutionaries after the revolutionary events of 1905–1907 agrarian program of the PSR was based on the idea of socialization of the land provided for a gradual co-operation of agriculture in the framework prevailing in the country capitalist relations. It was thought that the cooperative enterprise would be economically undermine the existing system.

Strengthening the government's repression, combined with the Stolypin agrarian reform in the background of the decline of the revolution, and forced the leadership of the social revolutionaries to seek new forms and methods of struggle. Moreover, the more the Stolypin reforms undermine communal ownership of land, especially the opinion of the socialist-revolutionaries were focused on cooperation as a means of combating governmental actions.

Cooperation and the cooperative movement were in the view of theorists of the party of socialists-revolutionaries and occupied in the agricultural program is one of the leading places. Resolution of the social revolutionaries, with the downturn of the revolutionary movement, encouraged and urged to use as legal cover for the activities of party organizations in the village cooperative institutions. Although in theory, cooperation has continued to remain one of the main means of transition to the socialist system in the countryside.

Key words: cooperation; socialists-revolutionaries; party; agriculture; revolution.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Гайдай О. М., 2017

Дата надходження статті до редколегії 12.04.2017

ТУХОЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА І. Я. ФРАНКА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

В статті розкриваються історичні аспекти зображення Тухольської республіки в повісті І. Я. Франка «Захар Беркут».

І. Франко змальовує майже ідеальний республіканський устрій Тухольської республіки, яка по-справжньому турбується про кожного із своїх громадян, вирішує всі питання за справедливими «наказами» пращурів. Описав він діяльність «республіки» в історичних реаліях XIII ст., коли точилася боротьба населення Давньоруської держави з монголо-татарськими завойовниками. А вже у 40-х рр. XIII ст. монголо-татарські орди, очолювані внуком Чингісхана Батием, захопивши Київ, прямували через Карпати в Угорщину.

Відомо, що під час походу 1241 р. монголо-татарська орда проходила через місцевості, описані в повісті, але в літописах немає жодної згадки про загибель татарських загонів, проте вони залишилися в народних переказах і легендах, які використав І. Франко. З Галицько-Волинського літопису автор взяв скупі відомості про вторгнення монголо-татарських полчищ у Русь, їхній перехід через Карпати. Там, де бракувало історичних даних, письменник вдавався до легендарного матеріалу, поєднавши його з життєвими реаліями далекого минулого.

В історичній повісті «Захар Беркут» змальовано протистояння між прадавнім вічевим (республіканським, демократичним) та князівсько-боярським устоями на тлі запеклої боротьби з монголо-татарським нашествям. І. Франка передусім цікавила не достовірність опису історичних фактів, а дидактично-поетичне піднесення ідеалу громадської, духовної і природної цільності особи і народу як важливої діяльної сили суспільного розвитку.

Ключові слова: Іван Франко; «Захар Беркут»; республіка; історична повість; легенди; Галицько-Волинський літопис.

Іван Якович Франко (1856–1916 рр.) не лише видатний український письменник, поет, філософ, громадський і політичний діяч, але й учений-історик, який свої глибокі знання втілював в історичні концепції та історичні твори.

Найбільш повно внесок І. Франка у розвиток історичної науки висвітлено у монографії М. Кравця «Іван Франко – історик України» [5], де автор виділив джерелознавчі, методологічні та історіографічні здобутки І. Франка. В історіографічній монографії Р. Офіцінський на проблемному рівні подає відповіді на класичну тріаду: якість розробки І. Франком вибраних пластів минулого, достовірність отриманих результатів, перспективи розвитку. Також Р. Офіцінський та В. Задорожний досліджують історичне Закарпаття в працях І. Франка [9; 10], а В. Мазепа вивчає історіософські ідеї І. Франка [6].

Мета ж нашої статті – визначити історичні аспекти існування Тухольської республіки з повісті І. Франка «Захар Беркут» (1883) [11; 12]. Тим більше, що сучасні автори відзначають значний внесок І. Франка у дослідження феодалізму.

Концепція розвитку державності І. Франка, головним чином, співпадає зі схемою М. Грушевського. Перший період, за І. Франком, охоплює епоху самостійності – скіфи (анти), Київська Русь (до 1340 р.). У книзі «Причинки до історії України-Русі» (1912 р.) він розглянув слов'яно-руську колонізацію Тисо-Дунайського басейну, починаючи зі скіфської доби. У статті «Угорська національна зага» (1914 р.) йдеться про міграцію літописних мадярів, а у повісті «Захар Беркут» – про монгольсько-татарське нашествя у 1241 р. в Східну Європу через Карпати [9, с. 1118].

Редакція журналу «Зоря» в 1882 р. оголосила великий конкурс на кращий історичний твір. І. Франко вирішив узяти у ньому участь, а в 1883 р. повість «Захар Беркут» була вже опублікована у журналі. Сам І. Франко в передмові до повісті вказав, на певні історичні моменти твору, але разом з тим визначив, що в історичній повісті можливі і вигадані образи та події: «Повість історична – се не історія. Історикові ходить передовсім о вислідження правди, о сконстатування фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих ар-

тестичних цілей, для втілення певної ідеї в певних живих, типових особах. Освічення, характеристика, мотивування і групування фактів у історика і в повістяря зовсім відмінні: де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістяря мусить оперувати живими людьми, особами. Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна. Представлення давнього громадського життя нашої Русі єсть, безперечно, таким предметом живим, близьким до сучасних інтересів. Настільки мені удалось віддати дух тих давніх замерклих часів, нехай судить критика. В деталях я позволив собі доповнювати історичний скелет поетичною фікцією. Головна основа взята почасти з історії (напад монголів і їх ватажок Пета), а почасти з переказів народних (про потоплення монгольської ватаги і ін.). Дієві особи зрештою видумані, місцевість списана по можності вірно» [11].

У 40-х рр. XIII ст. монголо-татарські орди, очолювані внуком Чингісхана Батием, захопивши Київ, прямували через Карпати в Угорщину. Батий вогнем і мечем знищував землі Галицької Русі, але український народ мужньо боронив рідну землю. Знищити саму Русь завойовники не змогли. З Галицько-Волинського літопису І. Франко взяв деякі відомості про вторгнення монголо-татарських військ у Русь, їхній перехід через Карпати. Там, де бракувало історичних даних, письменник вдавався до легендарного матеріалу, поєднавши його з життєвими реаліями далекого минулого, внаслідок чого з'явилася історична повість [2].

Джерела написання повісті «Захар Беркут» виявив літературознавець Л. Кілініченко (Третяк), який поділив їх на історіографію (ступінь вивченості історії Галицько-Волинської держави), археографію (Галицько-Волинський літопис) і фольклористику (легенди і перекази про «песиголовців») [4, с. 13].

Відомо, що під час походу 1241 р. монголо-татарська орда проходила через місцевості, описані в повісті, але в літописах немає жодної згадки про загибель татарських загонів, проте вони залишилися в народних переказах і легендах, які використав І. Франко. Зокрема, в переказі, записаному від М. Гасинця із Закарпаття, розповідається про один із епізодів боротьби: «Русини підрубали дерева, наклали в купи каміння і воду перегородили. Коли татари йшли в той глибокий звор, тоги люди ті підрубані дерева, каміння і воду пустили за одним свистом. То всьо почало гучати, стріляти і вибило много татар. Котрі ще обстали живі, пішли далі і лягли спати під полонину Стой. Вночі урвалася велика хмара, і той великий дощ урвав гору. На ній много татар пропало» [8, с. 19]. Цей народний переказ був творчо засвоєний і вплетений у художню тканину повісті.

І. Франко, очевидно, недаремно обрав для свого твору Тухольщину. Прекрасні карпатські краєвиди, чарівна природа, народ, славний своєю героїчною історією, захопили письменника. Село Тухля, про яке пише І. Франко, існує насправді. Воно розташоване в

мальовничій, порослій лісами місцевості недалеко від м. Стрия на Львівщині. Збереглися народні перекази про походження назви села. В одному з переказів його назва пов'язується із загибеллю великої кількості ординців, від яких по всій околиці йшов поганий (тухлий) запах. Але події, описані в повісті, відбулися не там, де тепер розташоване село, а, як стверджує сам автор, «... у стін могутнього Зелемєня» (гора на північному сході від сучасної Тухлі, висота – 1177 м) [2].

У своєму художньому творі І. Франко на прикладі Тухольської республіки (Сколівський район Львівської області) середини XIII ст. порушив питання про глибоке історичне коріння економічних, культурних і військово-політичних зв'язків у межах одного етносу, розташованого по обидва боки величезної гірської системи. Тому тухольцям приходиться обіцяна військова допомога «верховинських і загірних громад» (Волицький район Закарпатської області) [9, с. 1118].

Проте не менш важливим аспектом повісті є показ республіканського устрою. Республіка – це форма політичного устрою, де джерелом усіх видів влади є народ і вищі органи державної влади обираються громадянами на певний термін [1, с. 325]. В період існування Давньоруської держави згадуючи про республіканський устрій найчастіше описують Новгород та Псков, свідомо чи підсвідомо забуваючи про те, що основи республіканської форми правління були закладені як мінімум у VII–VIII ст. на території України під час переростання у східних слов'ян органів племенного управління в державні органи влади [13, с. 25].

В історичній повісті «Захар Беркут» змальовано протистояння прадавнього вічевого (республіканського, демократичного) устрою з князівсько-боярським на тлі запеклої боротьби з монголо-татарським нашествям. І. Франка передусім цікавила не достовірність опису історичних фактів, а дидактично-поетичне піднесення ідеалу громадської, духовної і природної цільності особи і народу як важливої діяльної сили суспільного розвитку. Запорукою прогресу («Сторожем») виступають громадянська активність і солідарність усіх членів суспільства [3, с. 464]. При цьому «Сторож» – це величний кам'яний стовп, що звисав над Тухольською долиною. Цар велетнів, цей «святий камінь» є своєрідним уособленням життя – ворогом богині смерті Морани. Тухольці його свято шанують, «щовесни складають йому вінки з червоного огнику». Це їх тухольський сторож. Він «тильнував входу в тухольську долину» і своїм могутнім тілом «готов був упасти на кожного, хто в ворожій долі вдирався б до сього тихого, щасливого закутку». Сторож сміливо вступає в бій з Мораною. «Кажуть, – говорить в переказі, що колись Морана ще раз збере свою силу, щоб нею завойовати ... Тухольщину, але отсей заклятий сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою» [11]. Так і сталося. В Тухольській долині знайшли собі смерть добірні сили завойовників-татар.

В повісті на образах головних героїв видно протистояння княжого (Тугар Вовк) та громадсько-республіканського (Захар Беркут) устоїв [3, с. 464]. Захар Беркут – це розум громади. За його порадами була збудована дорога, яка давала змогу вести обмінну торгівлю та була своєрідним містком для новин

про життя навколишніх громад. Люди при такому розкладі трималися один одного, одне співтовариство за інше, не даючи влади до рук князям-боярам. Захар Беркут тримає себе з боярином Тугаром Вовком на громадській раді з належною гідністю, відстоює право громади від князівських та боярських зазіхань: *«Мудрі права наші походять не від твого князя, а від дідів і батьків наших»*. Переконлива логіка його слів захоплює всіх членів тухольської громади і заганяє в глухий кут боярина з його намаганням довести своє право на тухольські землі. Під керівництвом Захара Беркута був налагоджений республіканський спосіб життя. За його порадою об'єдналися громади для боротьби з монгольськими ордами. Захар Беркут розповідає тухольцям у тяжкі хвилини про знаки на знамені і закликає ніколи не здаватися, до останньої краплі крові захищати рідну землю: *«До останньої краплі крові повинна боронити громада свої свободи, свого святого ладу!»* [11].

Передсмертна промова Захара Беркута – це заповіт громаді, заповіт республіканському устрою. Захар любить рідну землю, своїх земляків, що навіть в останні хвилини турбується про них. Він переконує тухольців, що їхня сила в братерській згоді і єдності: *«Доки будете жити в громадянським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас»* [11].

Повість про Тухольську республіку – «Захар Беркут» була написана за короткий час – протягом півтора місяця (з 1 жовтня по 15 листопада 1882 р.). Фактично, геній І. Франка напрозорив створення через якихось 37 років по всій території України великої кількості республік – Бойківської, Гуцульської, Холодноярської, Висунської, Баштанської, Врадіївської, коли населення України в тяжкі часи боротьби з різ-

ними ворогами «згадало» прадавні закони існування громад і республіканського устрою.

Особливо показово було існування Гуцульської республіки. Мешканці с. Ясиня у 1919 р. здійснили спробу звільнитися від окупаційної влади та проголосили власну – українську. За ініціативи С. Клочурака в районі с. Ясиня було ліквідовано угорську владу і проголошено рішення про злуку із Західноукраїнською народною республікою. Українці зуміли оволодіти такими значними населеними пунктами як Рахів та Коломия. Так виникла Гуцульсько-Ясинська республіка, яка проіснувала кілька місяців. Право на самовизначення довелося виборювати з військами двох ворожих армій: угорської та румунської. Крім цього, здійснювалися заходи з організації освіти, надавалася матеріальна допомога населенню. Однак у травні-червні 1919 р. під натиском чисельних та краще озброєних румунських військ Гуцульська республіка зазнала поразки. Подібний досвід збройної боротьби за національні права став у нагоді 1938 – 1939 рр., коли творилася історія Карпатської України [7].

Таким чином, І. Франко змалював майже ідеальний республіканський устрій Тухольської республіки, яка по-справжньому турбується про кожного із своїх громадян, вирішує всі питання за справедливими «наказами» пращурів. Описав він діяльність «республіки» в історичних реаліях XIII ст., коли точилася боротьба населення Давньоруської держави з монголо-татарськими завойовниками. Головною ідеєю твору І. Франка «Захар Беркут» була спроба показати прагнення народу до свободи, до республіки. Адже сила українського народу, його непереможність – в єдності, згуртованості, любові до рідної землі.

Прагнення до свободи і республіканського устрою в повній мірі проявилось в добу Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Список використаних джерел

1. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
2. Історична основа твору Івана Франка «Захар Беркут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wkola.at.ua/blog/istorichna_osnova_tvoru_ivana_franka_zakhar_berkut/2014-04-30-205.
3. Історія Української літератури: в 2-х томах / відп. ред. М. Т. Яценко. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1. Дожовтнева література. – 631 с.
4. Кілініченко Л. Історична повість Івана Франка «Захар Беркут»: автореф. дис... канд. філол. наук / Київ. держ. пед. ін-т ім. М. Горького. – К., 1968. – 21 с.
5. Кравець М. Іван Франко – історик України / М. Кравець. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1971. – 204 с.
6. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка / В. Мазепа // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 62–72; № 2. – С. 18–32; № 3. – С. 38–50.
7. Митрофаненко Ю. С. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917 – 1920 рр. у контексті процесів національного державотворення / Ю. С. Митрофаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://timso.koiipro.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/1918-1922>
8. Народні оповідання про давнину / упор. Б. Заклинський. – Львів, 1923. – 228 с.
9. Офіцинський Р. Історичне Закарпаття у працях Івана Франка та його послідовників / Р. Офіцинський, В. Задорожний // Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали міжнародного наукового конгресу, присвяченому 150-річчю з дня народження І. Франка. – Львів : Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2010. – С. 1117–1129.
10. Офіцинський Р. А. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Р. А. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с.
11. Франко Іван Якович. Захар Беркут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/franko_ivan_yakovych/zakhar_berkut.
12. Франко І. Я. Захар Беркут / І. Я. Франко // Вибрані твори. – Львів : Каменяр, 1977. – С. 21–178.
13. Шевчук В. П. Історія української державності / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К. : Либідь, 1999. – 470 с.

Ю. В. Котляр,

д-р ист. наук, профессор, заведующий кафедрой истории
Черноморского национального университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

ТУХОЛЬСКАЯ РЕСПУБЛИКА И. Я. ФРАНКА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье раскрываются исторические аспекты изображения Тухольской республики в повести И. Я. Франко «Захар Беркут».

И. Франко изобразил почти идеальный республиканский строй Тухольской республики, которая по-настоящему заботится о каждом из своих граждан, решает все вопросы по справедливым «приказам» предков. Описал он деятельность «республики» в исторических реалиях XIII в., когда шла борьба населения Древнерусского государства с монголо-татарскими завоевателями. Ведь в 40-х гг. XIII в. монголо-татарские орды, возглавляемые внуком Чингисхана Батыем, захватив Киев, направлялись через Карпаты в Венгрию.

Известно, что во время похода 1241 г. монголо-татарская орда проходила через местности, описанные в повести, но в летописях нет ни одного упоминания о гибели татарских отрядов, однако они остались в народных преданиях и легендах, которые использовал И. Франко. Из Галицко-Волынской летописи автор взял скудные сведения о вторжении монголо-татарских войск на Русь, их переход через Карпаты. Там, где не хватало исторических данных, писатель использовал легендарный материал, соединив его с жизненными реалиями далекого прошлого.

В исторической повести «Захар Беркут» показано противостояние древнего вечевого (республиканского, демократического) строя с княжеско-боярским, на фоне ожесточенной борьбы с монголо-татарским нашествием. И. Франко, прежде всего, интересовала не достоверность исторических фактов, а дидактически-поэтическое возвышение идеала общественной, духовной и природной цельности личности и народа как важной деятельной силы общественного развития.

Ключевые слова: Иван Франко «Захар Беркут»; республика; историческая повесть; легенды; Галицко-Волынская летопись.

Yu. Kotlyar,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of History Department
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine

THE TUKHOLIAN REPUBLIC OF IVAN FRANKO: HISTORICAL ASPECT

The article discusses the historical aspects of the Tukholian Republic's image in the novel written by Ivan Franko, «Zakhar Berkut».

Franko has described an almost perfect republican system of the Tukholian Republic that truly cares for each of its citizens and settles all issues by following the just «orders» of ancestors. The writer highlighted activities of the «republic» in historical realities of the XIII century, when a struggle between the Ancient Rus population and the Mongol invasions took place. In fact, in 40-s of the XII century, the Mongol-Tartar hordes led by Genghis Khan's grandson, Batu, captured Kyiv and went through the Carpathians to Hungary.

It is known that during the campaign in 1241, the Mongol-Tartar horde passed through the area described in the novel. However, in the annals, there is no mention of the death of Tatar troops, but it has remained in the folk tales and legends used by Franko. From the Galicia-Volyn Chronicle, the author of novel took scant information about the invasion of Mongol-Tatar hordes in Rus and their crossing of the Carpathians. If he had a shortage of historical data, Franko referred to the material of legends, combining it with the everyday realities of the distant past.

In the historical novel «Zakhar Berkut», it is depicted the ancient mutual resistance between the Viche republican-democratic government and the government of princes and boyars on the backdrop of a fierce struggle with the Mongol-Tatar aggression. Franko was primarily interested not in authenticity of the historical facts description, but in didactic and poetic glorification of an ideal of the social, spiritual, and natural integrity of an individual and people as a significant active force of social development.

Key words: Ivan Franko; «Zakhar Berkut»; republic; historical novel; legend; the Galicia-Volyn Chronicle.

Рецензенти: *Лозко Г. С.*, д-р філософ. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Даниленко І. І., д-р філол. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Котляр Ю. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 28.02.2017

ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ СЛУЖБОВЦІ В РЕВОЛЮЦІЇ 1917 р.

У статті розглянуто роль поштово-телеграфних службовців України в революційних подіях 1917 – початку 1918 рр. Досліджено діяльність поштових і телеграфних установ за Тимчасового уряду, Центральної Ради і радянської влади. Приділено увагу роботі Генерального Секретаріату пошт і телеграфів, Міністерству пошти і телеграфу УНР, Народному Секретаріату пошти і телеграфів УСРР, Українському державному телеграфному агентству. Указано на випуск в обіг перших українських поштових марок з державною символікою.

Ключові слова: пошта; телеграф; революція; Центральна Рада; Тимчасовий уряд; радянська влада.

Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію в лютому 1917 р. Зв'язківцям, безсумнівно, належить одна з головних заслуг у швидкій перемозі Лютневої революції. Історія української пошти і телеграфу, як і всієї країни, наповнена бурхливими подіями, що відбувалися в ці роки і супроводжувалися постійною зміною влади та передачею установ зв'язку із одних рук в інші.

Ця проблема знайшла деяке відображення у загальних працях з історії розвитку і діяльності поштово-телеграфного зв'язку у Російській імперії та Україні М. Псурцева [12], В. Мухіна, В. Мороза, П. Дюкова [2], Т. Замкової, О. Напханько, І. Меленчука та ін. [9]. Але, незважаючи на зазначені праці, питання участі і становища поштово-телеграфних службовців у революції 1917 р. в Україні недостатньо розкриті у науковій літературі. Тому автор прагне висвітлити деякі аспекти діяльності поштового і телеграфного зв'язку за Тимчасового уряду, Центральної Ради і радянської влади.

З 23 лютого 1917 р. царський уряд запровадив жорстку цензуру на всі повідомлення з Петрограда, а Петроградське телеграфне агентство (ПТА) перестало передавати звістки. Інформаційна блокада, за допомогою якої царська адміністрація спробувала ізолювати столицю, була прорвана зв'язківцями. Уже з 24 лютого петербурзькі зв'язківці почали передавати відомості про заворушення в столиці нелегально, по службовому обміну, в результаті країна стала повнитися чутками. З 25–26 лютого, коли армія в Петрограді перейшла на бік повсталих, циркулярні депеші з Петрограда пішли потоком по всій країні [15, с. 74].

Після падіння російської монархії Тимчасовий уряд О. Керенського перейменував Головне управління пошт і телеграфів у Міністерство пошт і телеграфів. Щойно у Петрограді Тимчасовий комітет Дер-

жавної Думи наділив депутата IV Державної Думи від Пермської губернії Олександра Бублікова мандатом комісара Міністерства шляхів сполучення, ново-призначений урядовець одразу почав діяти. 28 лютого 1917 р. О. Бубліков у супроводі кількох десятків солдатів захопив будинок Міністерства, арештував міністра шляхів сполучення Едуарда Крігер-Войновського та перебрав на себе керівництво всією мережею залізниць в Росії [16].

Наступні кроки О. Бублікова можна назвати високо політтехнологічними. Аби якнайширше і якнайшвидше повідомити про ситуацію у Петрограді та про свій успіх, він негайно скористався телеграфом залізничної мережі. Це був, безперечно, прорив інформаційної блокади. Петроградське телеграфне агентство, що підпорядковувалось Раді Міністрів Російської імперії та зазвичай поширювало новини зі столиці, до того часу блокувало всю інформацію про революційні пертурбації у Петрограді. Відтоді телеграф залізниць став тогочасним «Твіттером». Вже о 13 год. 50 хв на всі залізничні станції було відправлено першу телеграму. Випереджаючи події (нагадаємо, що Микола II на той час престолу ще не зрікся), О. Бубліков урочисто повідомляв всю країну про зміну влади.

Від начальника Південно-Західної залізниці Ераста Шуберського, який розіслав цю новину далі по залізниці, інформація надійшла і до Київської міської думи. Місцеве чиновництво було шоковано новиною. Адже якщо у столиці імперії вирували пристрасті, а події відбувались з калейдоскопічною швидкістю, решта країни, і Україна зокрема, перебували в інформаційному вакуумі. Виконуючий обов'язки Київського міського голови Федір Бурчак навіть змушений був телеграфувати до Петрограда, просячи підтвердити достовірність отриманої телеграми.

Наступного дня, тобто 1 березня ввечері у будинку Київської міської думи терміново на нараду зібрались

представники різних громадських, профспілкових та робітничих організацій. Бурхливе обговорення завершилось коротенькою відозвою. Новостворена Рада об'єднаних громадських організацій вирішила повідомити мешканців Києва про дії Державної Думи прямою цитатою телеграми О. Бублікова. Громадян також закликали зберігати спокій та «мужньо переносити» нестачу продовольства, що стала в ті дні очевидною. Проте і 2 березня київські газети мовчали, а містом чим далі, тим більше ширились чутки [16]. Лише з цього дня, після зречення Миколи II, запрацювало Петроградське телеграфне агентство, яке стало розсилати інформацію Петроградської ради і Тимчасового уряду. Телеграфісти і радисти, як і в період мобілізації 1914 р. цілодобово не виходили з апаратних залів, відпочивали на робочих місцях, але безперервно передавали новини і розпорядження нової влади. Вони ж забезпечили і прийом звісток з провінцій. Завдяки цьому в Петрограді відстежували ситуацію по країні і могли досить оперативно впливати на місцеві події [15, с. 75].

Уранці 3 березня 1917 р., після дозволу головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала Олексія Брусилова, преса повідомила про революцію у Петрограді. Опубліковано було все разом – і телеграма О. Бублікова, і інформація про Тимчасовий комітет Державної Думи, і відозва київської Ради об'єднаних громадських організацій, і нові телеграми вже від Петроградського телеграфного агентства про склад Тимчасового уряду. Подібна інформація з'явилась також у газетах інших міст України.

Країну по суті в один день охопила політична ейфорія. Біля газетних кіосків вишукувались довгі черги, свіжі пресові випуски розхапувалися вмить. Піднесення вилилось майже у безперервні свята та маніфестації. За кілька днів березня на території України практично припинили існування органи царської адміністрації. На місцях владу перебрали призначені Тимчасовим урядом губернські та повітові комісари [16].

Тимчасовий уряд змушений був приділяти значну увагу поштової службі, незважаючи на існування більш оперативнішого телеграфного і телефонного зв'язку. У військовий час було досить складно забезпечити цілісність лінії передач. Тому неодноразово екстрені телеграми до кінцевого пункту призначення доставлялися саме поштою. Тимчасовий уряд отримав також у спадок від самодержавної адміністрації поштову службу зі значною кількістю проблем: неуклоплектованість кадрами поштових установ, постійним дефіцитом бажаючих навчатися на зв'язківця, що було викликано слабким, не відповідним часу, матеріальним забезпеченням, високим рівнем навантаження на службовців. Важливість поштової служби для Тимчасового уряду засвідчує значна кількість звернень із проханням до зв'язківців, щоб вони зробили все можливе для функціонування зв'язку, оскільки припинення роботи вважалося рівносильним зупинці життя [14, с. 80].

З самого початку Головне управління пошт і телеграфів зіткнулося з проблемою, яка була пов'язана із демократичними перетвореннями. Утворені комітети

поштово-телеграфних службовців отримали дозвіл на звільнення керівного складу установ, які заплямували себе зв'язками з царською владою. Явище набуло загрозливого розмаху, так як одразу ж звільнялися висококваліфіковані кадри із значним досвідом роботи, і привносило у роботу відомства тільки розлад. З огляду на це, Головне управління, намагаючись опанувати ситуацію, із середини березня заборонило самовільно звільняти чиновників, характеризуючи дане явище, як акт свавілля. Запропонувало подавати скарги і залишило за собою прерогативу розслідування, і якщо потрібно, звільнення чиновників. Але комітети на цьому не зупинилися. Вони усіма можливими засобами тиснули на начальників та помічників і не рідко своїми діями привносили у роботу служби негативні тенденції [14, с. 80].

Закон, виданий 28 березня 1917 р., повинен був покращити становище службовців. У першу чергу планувалося збільшити кількість особового складу установ і тим самим зменшити навантаження на працівників, підвищити чиновників у розрядах. Передбачалося три хвили розширення штатів: перша – першого квітня, друга – першого липня, третя – першого жовтня і закінчити до січня 1918 р. Значна кількість чиновників, яких призначали на вищі розряди, відразу зіткнулася із проблемою – зростання по службовій драбині у більшості випадків передбачало переїзд на інше місце проживання, хоча вільних квартир майже не існувало, що гальмувало процес поповнення кадрами поштової установи [14, с. 81].

Поруч з поштовою службою, яку перебрав на себе Тимчасовий уряд, в історії української пошти окремим, хоча й невеликим за часом, стоїть період існування незалежної Української Народної Республіки. Російська революція стала поштовхом для піднесення національно-визвольного руху українського народу. 4 березня 1917 р. у Києві з ініціативи Товариства українських поступовців за участю українських політичних партій, українських військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства, громадських і культурних організацій було оголошено про утворення Української Центральної Ради. Цього ж дня УЦР телеграмою повідомила керівників Тимчасового Уряду Г. Львова і О. Керенського про своє утворення. Офіційне діловодство УЦР розпочалося 9 березня, коли обговорювалось питання про виготовлення печатки УЦР, передачу УЦР будинку Педагогічного музею, утворення агітаційної школи тощо. З часом Рада мала скликати український парламент і сформувати звітний перед ним уряд.

28 червня 1917 р. на засіданні Малої Ради було сформовано перший український уряд – Генеральний Секретаріат, який відразу керівництво поштою і телеграфом доручив російському есеру, викладачу Київського університету О. Зарубіну [2, с. 124]. Тимчасовий російський уряд, у свою чергу, видав документ, що обмежував владу Центральної Ради. Вона поширювалася на губернії північної та південно-західної України, а саме: Київську, Подільську, Волинську, а також Чернігівську без чотирьох північних повітів. Але Жовтневий переворот, який повалив Тимчасовий уряд, привніс свої корективи й у діяльність Централь-

ної Ради. Готуючись до перебрання у своє відомство усіх ділянок урядування в Україні, вона 25 листопада 1917 р. поповнила свій виконавчий орган новими генеральними секретарями – із справ військових, продовольчих, шляхів, пошти і телеграфу, а наступного дня поширила свою владу і на губернії, відрізані «Тимчасовою інструкцією» [1, с. 208–209].

4 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат пошт і телеграфів направив начальникам поштово-телеграфних округів (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Кишинів, Ростов та 4 і 5 відділам перевезення пошт по залізницях) циркуляр № 119 щодо складання планів поштової мережі на демократичній основі, з урахуванням думок усіх управ Української Республіки. При цьому зазначалося, що дозвіл на відкриття поштових установ, який видаватиме Петроградське Міністерство, нині не дійсний. Водночас вказувалося, що відкриття великої кількості таких установ неможливо через тяжкий фінансовий стан державної казни [2, с. 125].

Революційні роки позначені нестабільністю становища, викликаною частою зміною влади і громадянською війною. Щоб підвищити, наприклад, прибутковість галузі і таким чином мати змогу збільшити платню чиновникам, з 15 січня 1918 р. на один рік було на 100 % піднято тарифи на пересилання та доставку поштових відправлень і телеграм. Такі заходи вносили розлад, гальмували процес впорядкування роботи установ зв'язку, а розпорядження нової адміністрації не до кінця однаково сприймалися населенням.

Незважаючи на труднощі, в яких перебувала Центральна Рада, нею було зроблено спробу запровадити засади, які мали б формувати пошту за європейськими зразками. Вживалися заходи до поліпшення роботи поштових установ, переходу до українізації. Уряд брав до уваги думки місцевих управ щодо налагодження свого, відмінного від царського, порядку у цій галузі [2, с. 125].

У Державному архіві Херсонської області виявлені документи, з яких ми дізнаємося про діяльність установ зв'язку УНР наприкінці 1917 – на початку 1918 р. Зокрема, на початку грудня 1917 р. в Одесі поштово-телеграфні службовці заснували гурток, основним завданням якого було працювати як на політичній, так і на культурно-національній ниві на користь України. Гуртківці закликали до створення подібних гуртків у всіх містах України. Політичним гаслом для них був заклик до створення в Росії федеративної республіки з автономною Україною та відкриття українських шкіл [7, арк. 100].

Війна радянської Росії з УНР наприкінці 1917 – на початку 1918 р. призвела до посилення й збільшення обсягу роботи поштово-телеграфних службовців. Згідно з розпорядженням Генерального секретаря пошт і телеграфів Стефана від 30 грудня 1917 р. належало затримувати всі телеграми, зі змісту яких можна було побачити, що вони шкодять Українській Народній Республіці, Генеральному Секретаріату або спокою в містах, зокрема, затримувалися телеграми від Міністерства пошт радянської Росії і комісара Алілова. Також заборонялося будь-яким організаціям і партіям вмішуватися у справи поштово-телеграфних

установ УНР і призначати на пошту, телеграф і телефон власних комісарів або цензорів [4, арк. 21].

Після прийняття Центральною Радою IV Універсалу Генеральний Секретаріат УЦР-УНР було перетворено на Раду Народних Міністрів УНР. У зв'язку з чим Генеральний секретаріат пошт і телеграфів також змінено на Міністерство пошти і телеграфу, міністром якого призначено М. Шаповала. 14 січня 1918 р. телеграмою він сповістив про прийняття Центральною Радою IV Універсалу і закликав всіх поштово-телеграфних службовців організувати «велику працю відповідно інтересам нашої держави» [3, арк. 26]. Наказом М. Шаповала від 1 березня 1918 р. заборонялося передавати поштою, телеграфом і телефоном жодних розпоряджень російського уряду – Ради Народних Комісарів, а також «зрадників української Держави – народних секретарів, які хочуть підбити Самостійну Українську Державу, як це було за царів, під російське ярмо». Невиконання цього наказу каралося як за державну зраду. Заборонялося також приймати і пересилати поштою УНР будь-які російські газети, журнали і друковані відозви. З поштово-телеграфних установ наказувалося познімати Двоголові Орли (герби Російської Держави) [6, арк. 1–1 зв.].

Величезна увага міністром пошти і телеграфу М. Шаповалом приділялася вивченню поштово-телеграфними службовцями української мови. Ще наприкінці грудня 1917 р., у зв'язку з отриманням поштово-телеграфними установами частих скарг на наявність помилок в телеграмах, написаних українською мовою, що часто спотворювало їх зміст, начальник Одеського поштово-телеграфного округу Цемнолонський наказував уважно ставитись до складання телеграм і не допускати помилок [5, арк. 27]. М. Шаповал, у свою чергу, наказом від 4 березня 1918 р. наказував усім урядовцям поштових, телеграфних і телефонних установ Української Народної Республіки негайно приступити до вивчення української мови і орфографії, «щоб на протязі трьох місяців усі урядовці вже володіли українською мовою». Ця вимога була головною при призначенні на вищі посади в установах зв'язку. 9 березня 1918 р. в поштово-телеграфних установах УНР було запроваджено свято на честь пам'яті Т. Шевченка [6, арк. 1–1 зв.].

До заслуг Центральної Ради варто віднести випуск в обіг перших українських поштових марок з державною символікою. На підставі закону Центральної Ради від 18 квітня 1918 р. замість вилучених з обігу розмінних монет були випущені «марки-шагівки» (марки-гроші) з номіналом від 10 до 50 шагів. На марках були зображені наступні сюжети: 10 шагів – Тризуб на тлі стилізованого зображення Сонця, від якого розходяться промені над Землею; 20 шагів – селянин з косою, зображення Тризуба; 30 шагів – алегорія «Молода Україна» (дівоча голова у вінку); 40 шагів – Тризуб в обрамленні рослинного орнаменту, внизу праворуч – два схрещені поштові ріжки; 50 шагів – номінал марки «50 шагів», обрамлений рослинним орнаментом у вигляді вінка з двома схрещеними поштовими ріжками у верхній його частині. Малюнки для перших двох марок виконав А. Серeda, три інших – Г. Нарбут. Вони друкувалися в київській

друкарні Василя Шульженка (вул. Пушкінська, 6) і в одеській друкарні Юхима Фесенка на тонкому картоні, із зубцями і без клею. На звороті було зображено герб УНР (Тризуб) і подано напис у чотири рядки українською мовою: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою» [13]. Але застосувати у життя обіг цих марок Центральна Рада не встигла. Першу серію марок державної пошти УНР (п'ять купюр з номіналом 10–50 шагів) випущено в обіг у липні 1918 р. за гетьмана П. Скоропадського. У червні того ж року в Києві видано шість гербових марок із номіналом 40 шагів – 10 крб [8, арк. 148].

Наприкінці 1917 р. розпочався також новий період у діяльності телеграфної служби. За влучним визначенням народного міністра УНР: «Телеграфні проводи, як нерви державного організму, мусять бути завжди напоготові, особливо в тяжкі бурхливі військові часи, які переживає зараз Українська Держава» [11, с. 25]. За наказом уряду УНР від 16 березня 1918 р. в Києві було створено Державне Телеграфне Агентство. Невдовзі почали функціонувати Відділення Агентства в Одесі, Харкові, Ростові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському [10].

Окремим наказом уряду УНР визначалися порядок передачі й оплати циркулярних телеграм агентства, а також затверджувалися до дії окремі циркуляри Петербурзького телеграфного агентства і його агенти на території УНР. Цим же наказом встановлювалося інструктивне положення: «Прийняті по апаратах Агентства телеграми від Петербурзького Агентства і на його ім'я, а також циркуляри «Вісник» або «Военний Вісник» ... далі не передавати за адресатом, не доставляти, затримувати і знищувати... різні пільги, що були надані Російським урядом Петербурзькому Телеграфному Агентству відносно тарифу...» [10].

Подібні установи зв'язку створювали й тогочасні органи радянської влади. Менш ніж через місяць після перемоги Жовтневої революції у Петрограді, 5 грудня 1917 р. у Харкові 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів проголосив про створення першого робітничо-селянського уряду України. Відповідне місце в ньому посіло Народне Секретарство (Секретаріат) пошти і телеграфів УСРР на чолі з Я. Март'яновим [2, с. 129].

Ще у квітні-травні 1917 р. Харківський обласний виконавчий комітет рад використовував для поширення повідомлень і документів місцеве відділення Петербурзького телеграфного агентства. 28 грудня 1917 р. Харківське відділення ПТА було офіційно підпорядковано ЦВК Рад України. Більшовицький уряд використовував для поширення матеріалів «Вісник Української Народної Республіки». Пропонувало-

ся навіть створити спеціальну Комісію з інформації. Напочатку березня 1918 р. в Полтаві відбулося засідання ЦВК Рад України, на якому розглядалася заява Голови Ради Народних Секретарів М. Скрипника щодо створення агентства.

Як повідомлялося в «Вестнике Украинской Народной Республики» за 12 березня 1918 р., першим керуючим Українського Телеграфного Агентства (УкТА) став Р. Гальперін. Пізніше керівниками УкТА були В. Люксембург і Д. Ерде. Українське Телеграфне Агентство почало функціонувати з 16 березня, головне відділення якого початково знаходилося в м. Катеринославі у будинку колишнього губернського правління. Саме цю дату вважають днем заснування агентства. До кінця березня 1918 р. УкТА розпочало свою діяльність у Харкові, Полтаві, Чернігові, Єлисаветграді, Херсоні, Кременчуці, Миколаєві, Севастополі [10].

Згодом УкТА змінило назву на Українське державне телеграфне агентство (УДТА). Зокрема, окремою телеграмою від 18 квітня 1918 р. за підписом міністра пошти і телеграфу (Укрміпот) зазначалося, що всі телеграми УДТА повинні передаватися телеграфом нарівно з урядовими і доставлятися за призначенням не пізніше, ніж за півгодини після прийняття з апарата. За наказом міністра від 25 квітня 1918 р. було визначено, що для збирання й поширення відомостей Агентство відкриває філії та призначає постійних або тимчасових агентів і кореспондентів у різних місцях України і за кордоном. Цим агентам і кореспондентам видавалися особисті посвідчення з відповідними печатками та підписами. Згідно з наказом визначалися також умови і порядок оплати телеграм, тарифи і пільги на телеграфні послуги, а також встановлювався контроль за своєчасністю та оперативністю доставки телеграм. Зокрема, наголошувалося, що телеграми з приміткою «негайно» передаються раніше, ніж усі приватні термінові телеграми. Крім того, встановлювався порядок, коли телеграми агентства «передаються у черзі після урядових і приватних негайних телеграм» [10].

Отже, у складний для України період 1917 – початку 1918 р. існувало, по суті, дві паралельні поштово-телеграфні структури – Української Народної Республіки і радянського уряду. Часті зміни влади вносили безлад у роботу установ зв'язку, що супроводжувалося звільненням службовців, уповільненням роботи установ та іншими негативними явищами. Існування української пошти УНР, яка намагалася запровадити у життя засади, які мали б реформувати пошту за європейськими зразками, не було довготривалим, але вона вписала свою сторінку в історію незалежної України.

Список використаних джерел

1. Барановська Н. М. Взаємовідносини УНР і більшовицького раднаркому у контексті загарбницької політики Росії стосовно України після проголошення Третього Універсалу Центральної Ради / Н. М. Барановська // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Зовнішньополітична та військова агресія Росії щодо незалежності України у XX ст.: історія і сучасність» (19–20 червня 2012 р.). – С. 206–212.
2. Від гінця до Інтернету: Нариси з історії української пошти / В. Мухін, В. Мороз, П. Дюков та ін. – К. : Аспект, 2002. – 327 с.
3. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 82, оп. 1, спр. 411, арк. 26.

4. ДАХО, ф. 82, оп. 1, спр. 413, арк. 21.
5. ДАХО, ф. 82, оп. 1, спр. 413, арк. 27.
6. ДАХО, ф. 82, оп. 1, спр. 416, арк. 1-1 зв.
7. ДАХО, ф. Р – 591, оп. 1, спр. 2, арк. 100.
8. ДАХО, ф. Р – 789, оп. 1, спр. 4, арк. 148.
9. Дніпропетровський поштамт – 100 років. Він зв'язує міста, поєднує людей / Т. Замкова, О. Напханько, І. Меленчук та ін. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2005. – 104 с.
10. Коновець О. Ф. Про початки традицій інформаційних агентств в Україні [Електронний ресурс] / О. Ф. Коновець // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1425>.
11. Марущак О. Мовою телеграфу (становлення Української державності в 1917-1921 рр. у документах поштово-телеграфних контор Херсонщини) / О. Марущак // Константи: Альманах соціальних досліджень. – Херсон, 2006. – № 1(12): Архів і людина. – С. 25–42.
12. Псурцев Н. Д. Развитие связи в СССР 1917-1967 гг. / Н. Д. Псурцев. – М. : Связь, 1967. – 479 с.
13. Символи на марках УНР, Української Держави, ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uht.org.ua/forum/viewtopic.php?p=4368>.
14. Федорченко О. В. Політика кадрового забезпечення поштових і поштово-телеграфних установ півдня України за тимчасового уряду в 1917 р. / О. В. Федорченко // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Вип. 3. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 80–85.
15. Шапошников Г. Н. Временное правительство и информационные коммуникации России в марте – сентябре 1917 г. / Г. Н. Шапошников // Февральская революция 1917 года в России: история и современность / Под ред. А. Д. Кириллова. – Екатеринбург : Изд-во «Уральский рабочий», 2007. – С. 74–83.
16. Юркова О. Центральна Рада. Як через телеграф російська революція докотилась до України [Електронний ресурс] // DsNews. – 2017. – 16 березня.

И. С. Миронова,

д-р ист. наук, доцент, профессор кафедры истории
Черноморского университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

ПОЧТОВО-ТЕЛЕГРАФНЫЕ СЛУЖАЩИЕ В РЕВОЛЮЦИИ 1917 Г.

В статье рассмотрена роль почтово-телеграфных служащих Украины в революционных событиях 1917 – начале 1918 г. Исследована деятельность почтовых и телеграфных учреждений при Временном правительстве, Центральной Рады и советской власти. Уделено внимание работе Генерального Секретариата почт и телеграфов, Министерству почты и телеграфа УНР, Народному Секретариату почт и телеграфов УССР, Украинскому государственному телеграфному агентству. Указано на выпуск в обращение первых украинских почтовых марок с государственной символикой.

Ключевые слова: почта; телеграф; революция; Центральная Рада; Временное правительство; советская власть.

I. Mironova,

Doctor of Sciences in History, Associate Professor, Professor Department of History
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine

POSTAL AND TELEGRAPH OFFICIALS IN THE REVOLUTION OF 1917

In the article is discussed the role of postal and telegraph officials of Ukraine in the revolutionary events of 1917 – at the beginning of 1918. It is researched the activity of post and telegraph offices during the Provisional Government, the Central Council and the Soviet power. It is accented that the information blockade, with which the royal administration tried to isolate Petrograd, was broken by signalmen.

It is shown activities of the Provisional Government in postal and telegraph work, it is pointed on staffing problems in post offices and attempts to solve them. Special attention is paid to the Central Council activities for reforming Ukrainian post by European models, the work of the General Secretariat of Posts and Telegraphs, UNR's Ministry of Post and Telegraph. It is accented on measures to improve working of postal institutions, switch-over to Ukrainianization, the role of postal and telegraph officials in the Soviet Russia war with the Ukrainian National Republic. It is noted on the release of the first Ukraini-

an stamps with state symbols. It is uncovered the activity of the State Telegraph Agency. It is marked the creation by the Soviet government the UkSSR People's Secretariat of Post and Telegraphs.

It is proved that in Ukraine at the end of 1917 – at the beginning of 1918 were two parallel postal and telegraphic structures – by the Ukrainian People's Republic and by the Soviet government. Frequent changes in government have made a mess of the institution of communication that accompanied by dismissals of officials, slowdown agencies and other negative phenomena.

Key words: post; telegraph; revolution; Central Council; Provisional Government; Soviet power.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Багмет М. О., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Міронова І. С., 2017

Дата надходження статті до редколегії 05.04.2017

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ КРИМУ ІЗ УРСР У ХОДІ ВИБОРУ ТРАСИ БУДІВНИЦТВА ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКОГО І ПІВНІЧНО-КРИМСЬКОГО КАНАЛІВ

У статті досліджується соціально-економічна інтеграція Криму із Україною та важливий чинник цього процесу – вибір траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Метою статті є реконструкція і аналіз процесу вибору траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та обумовленості цим процесом інтеграції Кримського півострова із УРСР у 1950–1953 рр. Будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів і системи зрошування південних районів УРСР і північних районів Криму відбувалося у контексті програми розвитку бавовняної промисловості в СРСР. Будівництво каналів і системи зрошування у 1951–1953 рр. здійснювалося Головним управлінням «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР. Це масштабне будівництво отримало статус «будівництва комунізму» і пріоритетне забезпечення необхідними ресурсами. Це забезпечення здійснювалося завдяки активній організаційній та контрольній роботі керівництва УРСР. В результаті побудови Південно-Українського і Північно-Кримського каналів планувалося забезпечити зрошування 1500 тисячі гектарів земель, із них 1200 тис. гектарів в південних районах УРСР і 300 тис. гектарів у північних районах Криму. При проектуванні будівництва каналів враховувалися схожі кліматичні умови в південних районах УРСР і в північних районах Криму. Тому у процесі будівництва системи зрошування й енергозабезпечення сільського господарства у рамках запланованого «будівництва комунізму» враховувалась необхідність створення єдиного господарського комплексу на основі південних районів УРСР і північних районів Криму.

Не зважаючи на труднощі у виборі траси каналів і варіанту подачі води у систему зрошування і в Північно-Кримський канал, процес інтеграції й кооперації підприємств Криму і України протягом 1950-1953 рр. активно відбувався і забезпечувалась єдність господарського комплексу південних районів УРСР і Криму.

Ключові слова: «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР; Південно-Український і Північно-Кримський канали; Крим; завод імені Войкова; Керч.

Інтеграція Кримського півострова із УРСР активно розгортається до офіційної його передачі зі складу РСФРР до складу УРСР у 1954 р. Інтеграційні соціально-економічні процеси активізуються у ході будівництва Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму, яке розпочалося на підставі постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 вересня 1950 р. Процеси інтеграції, обумовлені будівництвом цих масштабних об'єктів, відбувалися у різноманітних формах, проте, найбільш очевидною була форма кооперації підприємств Кримського півострова із підприємствами УРСР та участі кримських підприємств у проектах, які здійснювалися на території України. Проте, процеси кооперації й участі у проектах, обумовлених будівництвом Каховської ГЕС, Південно-Україн-

ського і Північно-Кримського каналів, перебували у залежності від вибору траси майбутнього каналу і тому проблема вибору траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів відіграла важливу роль у процесі інтеграції Криму із УРСР.

Питання економічного, соціального і технологічного значення вибору траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, яка мала забезпечити умови для системного зрошування південних районів України і північних районів Криму, активно дискутувалося у наукових колах в період проектування й будівництва об'єктів майбутньої системи зрошування. Зокрема, цій проблематиці було присвячено ряд статей у журналі «Хлопководство». Важливість наукових публікацій у цьому журналі обумовлюється тим, що будівництво каналів здійснювалося під управлінням Міністерства бавовництва СРСР, друкованим органом

якого і був журнал «Хлопководство». Так, у статті академіка І. Шарова «Глибока волога зарядка як основа отримання високих врожаїв бавовни у нових районах зрошування» [1] необхідність системного підходу до зведення зрошувальної системи у південних районах України і в північних районах Криму обґрунтовано схожістю кліматичних та інших умов й однаковими підходами до агротехніки як у степовій частині материкової України так і в степовій частині Криму. Іншими статтями, які присвячено будівництву Південно-Українського й Північно-Кримського каналів також обґрунтовувалися перспективи розвитку бавовництва та інших галузей рослинництва у зоні цих каналів [2]. Проте, після відмови від будівництва Південно-Українського каналу і заміни самотічного варіанту зрошування на машинний інтерес в наукових колах до проблематики цього будівництва зникає. Проте, в ході будівництва Південно-Українського й Північно-Кримського каналів відбувається формування єдиного соціально-економічного комплексу Криму і південних районів України, а тому тема потребує дослідження.

Метою статті є дослідження процесу вибору траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та обумовленості цим процесом інтеграції Кримського півострова із УРСР у 1950–1953 рр.

У процесі економічної інтеграції Криму із УРСР, яка обумовила передачу півострова від РРФСР до складу УРСР 1954 р., ключову роль відіграло будівництво Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, а також системи зрошування і обводнення земель півдня України і півночі Криму. Усього планувалось зрошення 1500 тис. га земель, із них 1200 тис. га на півдні України і 300 тис. га на півночі Криму. Із 300 тис. га зрошуваних земель у Криму 200 тис. планувалось забезпечити водою у самотічний спосіб, а 100 тис. га машинною підкачкою завдяки встановленню водо насосної станції. За словами Начальника Головного Управління «Дніпробуд» Міністерства електростанцій СРСР, яке здійснювало будівництво Каховської ГЕС, С. Андріанова у забезпеченні водопостачання Криму до міста Керч була зацікавлена металургійна промисловість, очевидно, він мав на увазі металургійний завод у Керчі імені Войкова, і цей завод запропонував для водо насосної станції виготовити парову турбину [3, арк. 38]. Слова С. Андріанова варті уваги, оскільки у частині інтересу металургійного заводу в Керчі й готовності його до участі у цьому будівництві, оскільки в них розкривається механізм залучення підприємств та організацій, зокрема і Криму, до розбудови ключової артерії, яка мала стати основою цілісності господарського комплексу півдня України і півночі Криму. Про це можна судити зі слів С. Андріанова, коли він у своїй доповіді говорив, що Херсонська і Запорізька області знаходяться в однакових умовах із північним Кримом, оскільки ці області півдня України відчувають таку саму нестачу природних опадів, що заважає повноцінному розвитку в них сільського господарства [3, арк. 38]. Власне, саме ця «артерія» мала забезпечити розвиток промисловості крупного індустріального регіону Криму, який був єдиним регіоном, котрий мав

потуги для повоєнного економічного відродження. Надходження води для металургії Керчі мало забезпечити показники економічного зростання й зменшити потребу звертатися в органи влади і управління як союзного так і республіканського рівня з приводу забезпечення підприємства ресурсами.

Саме будівництво Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів, як регулярно наголошувалось, викликало значне піднесення ініціативи в УРСР. Про це говорив Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников на нараді 7 жовтня 1950 р. [4, арк. 24]. Будівництво каналів було проголошено «будовою комунізму» й особистою ініціативою Й. Сталіна [3, арк. 1]. Заяви про прояви ініціативи у рамках «будови комунізму» й на виконання ініціативи Й. Сталіна мали дуже велике значення в умовах пануючої командно-адміністративної системи в СРСР пізньосталінського періоду, оскільки цими ініціативами у сприянні будівництву була можливість обґрунтувати прояви ініціативи у господарському житті як такі, оскільки ініціативність у соціально-економічних питаннях часто могла мати важкі наслідки для тих хто її виявляв. Можливістю провину господарську ініціативу починають користуватися як керівництво УРСР так і окремі підприємства й організації. Приклад металургійного заводу в Керчі є в даному разі показовим. І тут маємо звернути увагу на вагомий фактор, виявити ініціативу вдається завдяки фактичній інтеграції цього металургійного заводу в економічну систему УРСР у процес і планування будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського та Північно-Кримського каналів. Як видно із виступу С. Андріанова, будівництво Каховської ГЕС і «Дніпробуд», котрий він представляв були дуже зацікавлені у налагодженні системних зв'язків, котрі явочним порядком вибудовувалися на не характерних для того періоду засадах госпрозрахунку. Інтерес до металургійного заводу в Керчі виявляв також і начальник Головного Управління «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР, яке здійснювало будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму, А. Бочкін, звертаючись спільно із начальником Сталінської залізниці К. Коломійцевим до Голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко і Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова з приводу необхідності покращення умов для залізничного сполучення на відтинку залізниці Запоріжжя-Джанкой. Він цю необхідність пояснював наявністю потреби для розвитку Криму і, зокрема, для потреб металургійного заводу імені Войкова у Керчі [5, арк. 73–74]. Приклад металургійного заводу в Керчі є окремим, але доволі показовим. Очевидно, він для будівельних організацій мав значення зважаючи на його локальне економічне значення і, відповідно, робота цього заводу не була настільки підконтрольною загальносоюзним органам влади в умовах командно-адміністративної системи як інших металургійних підприємств, зокрема, сходу України. Цей завод давав змогу оперативно забезпечувати будівництво металургійною продукцією без численної бюрократичної тяганини із центральними

органами влади, характерною для тієї епохи. Отже, для окремих підприємств і навіть цілих галузей та регіонів «сталінське будівництво» несло перспективи певної госпродраської автономізації, наскільки така була можливою в умовах командно-адміністративної системи.

Ініціативний інтерес до участі у будівництві Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів зі сторони металургійного заводу в Керчі виник у результаті того, що будівництво мало бути масштабним із значними потребами, а також, тому що канал мав протяжність від Запоріжжя і аж до Керчі, при цьому, він прокладався від водосховища до водосховища й мав на своїй трасі водо насосні станції, які потребували технологічного обладнання й забезпечення. Значні й перспективно зростаючі потреби в умовах радянської системи буди вдалим приводом для забезпечення виконання планових показників, особливо коли це забезпечення здійснювалось за рахунок пайової участі підприємств та організацій у «будові комунізму», а також ці показники вимірювалися у грошовому виразі капітальних вкладень та готових результатів, які була змога демонструвати. Крім того, питання прокладення траси каналу визначало перспективи районування територій та розміщення промислових і сільськогосподарських підприємств [6, арк. 37], а також перспективи дорожнього будівництва. Тому місцеві партійні та урядові органи вбачали перспективи для соціально-економічного розвитку підвідомчих їм регіонів для надання у звітності хороших показників розвитку. Отже, ініціативний інтерес до будівництва виявляли також і місцеві партійні та урядові органи, а не лише підприємства. Тому питання вибору траси каналів було надзвичайно важливим політичним фактором.

Проте у 1952 р. на рівні Союзного Уряду за ініціати́ви академіка Академії наук СРСР С. Я. Жука і Д. А. Кузнецова розгортається дискусія щодо вибору варіанту зрошування південних районів України і північних районів Криму: самотічного чи машинного. Ця принципова дискусія мала вирішальний вплив на реалізацію гідропроєкту у цих районах, оскільки вона ставила під удар плани прокладення траси Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, що, у свою чергу, ставило під питання перспективу передумов поживалення економіки підприємств Криму.

Дискусії навколо вибору траси Південно-Українського каналу розгорнулися від самого початку його планування і будівництва об'єктів на окремих ділянках (спочатку це були робітничі поселення, об'єкти інфраструктури тощо). На нараді партійно-господарського активу 9–10 червня 1951 р. в Запоріжжі директор Інституту «Укргіпроводбавовна» Я. Кузнець вказував, що на той момент проектування основної траси каналу було в стані пошуку варіанту траси каналу від Запоріжжя до річки Конка (Кінська) в Запорізькій області. Від визначення цього варіанту залежало проектування в цілому ділянки траси каналу від Запоріжжя до річки Молочної, а від цього проекту залежали перспективи проектування Північно-Кримського каналу. Проєктів траси від Запоріжжя до річки Конки було розроблено три і їх було представ-

лено на момент доповіді Я. Кузнеця на розгляд Комісії Інституту «Гідропроєкт» у Москві. Останнє слово щодо варіанту траси Південно-Українського каналу на данному етапі очікувалося за академіком С. Я. Жуком [7, арк. 68–69] (він мав найбільший в СРСР авторитет у проєктванні каналів, оскільки він був одним із керівників розробки проєкту Біломорканалу, першої будови в СРСР подібного масштабу).

Проте, позиція С. Я. Жука виявилась вирішальною у питанні вибору варіанту зрошування і обводнення півдня України і півночі Криму. Він разом із директором Українського відділення Інституту «Гідроенергопроєкт» Д. А. Кузнецовим виступив за заміну прийнятого Радою Міністрів СРСР варіанту зрошування самотічного на машинний, котрий, за їх обґрунтуваннями, передбачав значно менші обсяги земляних робіт і, відповідно, капіталовкладень. С. Жук на ім'я Секретаря ЦК КПРС М. Хрущова надіслав записку із порівняльними даними по двох варіантах зрошування (самотічному і машинному) із висновком на користь машинного варіанту. У обґрунтуванні вказано, що реалізація саме машинного варіанту передбачає економію коштів у розмірі 5800 млн. рублів. У цій же записці С. Жук запропонував витратити ці зекономлені кошти на регулювання витoku Дніпра з метою поглиблення русла Дніпра в районі Києва, а також отримання додаткових 3000 млн. кВт на год. Електроенергії [8, арк. 70–71]. До записки Константинова додавалось обґрунтування, що реалізація машинного варіанту зрошування даватиме змогу вводити в експлуатацію систему зрошування ділянками по ходу введення в експлуатацію водо насосних станцій, у той час як самотічний варіант дасть змогу ввести систему зрошування в експлуатацію лише після завершення робіт по будівництву головної частини Південно-Українського каналу і виконання обсягу самих дорожніх робіт, як будівництво головної частини каналу, так заповнення чаші водосховища на річці Молочній і будівництва греблі на цьому водосховищі, причому, завершення цих робіт потребує не менш як двох років часу поки вдасться приступити до зрошування [8, арк. 73]. Тут очевидний конфлікт між інституціями, оскільки Заступник Міністра бавовництва СРСР академік О. Аскоченський був категорично налаштований відстоювати саме будівництво самотічного варіанту зрошування. У цьому контексті слід згадати роботу О. Аскоченського в УРСР у жовтні 1950 р., яку він проводив заради мобілізації ентузіазму та ініціати́ви українських установ та інституцій на проєктування та будівництво каналів. Фактично, О. Аскоченський відігравав ключову роль у тому, щоб лобювати у загальносоюзних владних інституціях прагнення в УРСР реалізувати ініціати́ви по сприянню будівництву об'єктів Південно-Українського й Північно-Кримського каналів [9, арк. 7]. До М. Хрущова звернення було адресованим з метою забезпечити підтримку з його сторони позиції проти самотічного варіанту зрошування, який прагнув відстоювати О. Аскоченський. Оскільки за дорученням М. Хрущова було спрямовано записку Константинова Першому Секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову, це свідчить, що сам М. Хрущов із суттю питання ознайомився, але

намагався мати інформацію про позицію партійних органів у республіці. Відповідно, у М. Хрущова було прагнення сформулювати певну позицію у питанні даного будівництва.

С. Жук виступав головним експертом у питанні вибору варіанту зрошування і йому для оцінки було дано проект листа Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про черговість робіт щодо капіталовкладень по окремим об'єктом будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів на 1952–1955 рр., який було внесено на розгляд комісії, створеної Радою Міністрів СРСР 14 березня 1952 р. С. Жуком було висловлено до Заступника Голови Ради Міністрів М. З. Сабурова його висновки, які ґрунтувалися на тому, що проект Міністерства бавовництва СРСР передбачає виконання земляних робіт на відрізку траси від водосховища «імені Леніна» (Запорізька область) до водосховища на річці Молочній у обсязі понад 650 млн. м³. Це в разі перевищувало попередньо прогнозовані обсяги, оскільки була потреба в земельних виїмках до 74 м³, а на переході в Крим слід було насипати вали висотою в 25 м. Тобто, на думку С. Жука, суттєвих витрат потребувало виконання земляних робіт. Причому, як він стверджував, на осінь 1950 р. не було точно відомо обсяги необхідних витрат. Натомість, як відстоював С. Жук, машинний варіант зрошування передбачав подачу води лише із Каховського водосховища і передбачав зрошування такої самої площі земель на півдні України і в Криму (1,5 млн. га) за допомогою водо насосних станцій. Ключовим у записці С. Жука було, що даний, машинний, варіант було пророблено Українським відділенням Інституту «Гідроенергопроект» Міністерства електростанцій СРСР [10, арк. 74–75]. Зміст цього листа яскраво говорить про потужне протистояння загальносоюзних урядових інституцій у питанні вибору варіанту зрошування, а саме, Міністерства бавовництва СРСР і Міністерства електростанцій СРСР. Власне, Каховське водосховище, із якого машинний варіант передбачав забір води мав будувати «Дніпробуд» Міністерства електростанцій СРСР. Керівництво УРСР питанню сприяння будівництву Каховської ГЕС приділяло значно менше уваги ніж будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Тому, в даному разі, слід відзначити, що активно відстоювалась позиція, котра ішла врозріз із позицією керівництва УРСР і противники в особі С. Жука самотічного варіанту, який просувався Радою Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У намагалися заручитися підтримкою Голови Держплану СРСР М. Сабурова. Слід відзначити, що будівництво Каховської ГЕС більш активно курувалось Міністерством електростанцій СРСР ніж будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів Міністерством бавовництва СРСР. Тому для керівництва УРСР у питанні будівництва каналів склалась сприятлива ситуація взяти під свою фактичну компетенцію «будівництва комунізму», причому, котре охоплювало чотири області УРСР (в межах до 1954 р.), а також Крим. Це була можливість проявити певні спроби до господарської суверенізації за умов жорсткої командно-адміністративної системи. Проте, маємо ще доволі

цікавий факт, пророблення машинного варіанту зрошування проектним Інститутом Міністерства електростанцій СРСР в УРСР. Цей факт вказує на те, що фактично, жорстка командно-адміністративна система не мала того рівня централізації та явочним порядком відбувалась її децентралізація у господарських питаннях відповідно до умов.

Прихильники самотічного варіанту зрошування О. Аскоченський і В. Пославський на аргумент С. Жука про те, що при реалізації машинного варіанту можливо буде вводити в експлуатацію систему зрошування поступово по окремих ділянках, відповідали, що порядок господарського освоєння земель на півдні України і в Криму буде однаковим за реалізації обох варіантів і буде тривати протягом двох-трьох років після завершення будівництва. Тому переваг по часу введення в експлуатацію машинний варіант не має [11, арк. 103–104]. Інші аргументи вказували на те, що самотічне зрошення передбач – є будівництво Південно-Українського каналу, котрий має на меті збирати паводкові води, які не використовуються ДніпроГЕС і впадають у Чорне море, що не можливо за машинного варіанту; при будівництві Південно-Українського каналу і всіх водосховищ, яке цей проект передбачав вищим мав бути ступінь надійності системи, оскільки вода мала братися із трьох водосховищ, а не лише із Каховського; можливість обводнення більших площ ніж було передбачено проектом, що не можливо за реалізації машинного варіанту [12, арк. 39, 42–43]. Передбачалися також інші аргументи на користь самотічного зрошування. Аргументи було представлено Першому Секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову Зав. відділом ЦК КП(б)У будівництва і будматеріалів Мацуєм П. та Зав. сектором відділу будівництва і будматеріалів Бібіковим. Ці аргументи дали підстави для Голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка і Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова представити членам урядової Комісії свою позицію, що відмова від будівництва Південно-Українського каналу і заміна його машинним зрошуванням має бути відхилена як неприйнятна [13, арк. 145]. У цих зауваженнях у пафосній формі було висловлено, що Постанова Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 р. цілковито відповідає інтересам республіки і, що народ вдячний за ініційоване цією постановою будівництво партії, уряду і Й. Сталіну [13, арк. 143]. Отже, керівництво УРСР активно підтримувало будівництво системи зрошування південних районів УРСР і північних районів Криму за самотічним варіантом, процес реалізації якого закладав можливість створення цілісного агропромислового комплексу на основі розвитку бавовництва. При цьому, реалізація саме цього варіанту зрошування південних районів України і північних районів Криму надавала можливість виявлення ініціативи для керівництва УРСР.

Отже, у процесі проектування і будівництва об'єктів у зоні Південно-Українського і Північно-Кримського каналів відбувається вироблення концепції розвитку сільського господарства у північних районах Криму і південних районах України, яка вибудовувалась паралельно із вибором траси каналів. Також

відбувається вироблення концепції кооперації важкої промисловості в Криму, які мали розвиватися відповідно до програм повоєнної відбудови, із будівництвом каналів. Прикладом такої кооперації була співпраця «Укрводбуду» із металургійним заводом імені Войкова у Керчі. Галузь виробництва будівельних матеріалів Криму також активно інтегрується у економіку УРСР, котра знайомою мірою була підпорядкована «сталінському будівництву», зведенню Південно-Українського і Північно-Кримського каналів.

Не зважаючи на відмову від будівництва Південно-Українського каналу та розвитку бавовництва в південних районах УРСР і в північних районах Криму, у процесі вибору траси каналу було вироблено концепцію розвитку сільського господарства в зоні будівництва каналів як цілісного господарського комплексу. Проблема вироблення й подальшої реалізації концепції аграрного розвитку південних районів України і північних районів Криму як цілісного господарського комплексу потребує у подальшому глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. Шаров И. Глубокая влагозарядка как основа получения высоких урожаев хлопка в новых районах орошения / И. Шаров // Хлопководство. – 1952. – № 12. – С. 12–21.
2. Канаш П. Перспективы развития хлопководства в зоне Южно-Украинского канала и Каховского водохранилища / П. Канаш // Хлопководство. – 1952. – № 12. – С. 8–14.
3. Стенограммы докладов начальника «Укрводстроя» тов. Бочкина А. Е. и начальника «Днепростроя» тов. Андрианова С. Н. о строительстве Каховской гидроэлектростанции, Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 236.
4. Стенограмма совещания в ЦК КП(б)У по вопросу строительства Южно-Украинского канала. 7.10.1950 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
5. Председателю Совета Министров УССР товарищу Коротченко Д. А., Секретарю ЦК КП(б)У Мельникову Л. Г. Начальника Главного Управления строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстроя» А. Бочкина и Начальника Сталинской ж. д. директор-полковника движения К. Коломийцева. 23 мая 1951 г. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2414.
6. Выписка из протокола №31 п. 3-з Заседания бюро Херсонского обкома КП(б)У от 30 июня 1951 г. Об основных положениях районной планировки зоны влияния Южно-Украинского канала и Каховской ГЭС (постановление облисполкомом и бюро обкома КП(б)У) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1290.
7. Стенограмма первого совещания партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» Министерства хлопководства СССР, состоявшегося 9-10 июня 1951 г. в Запорожье // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1358.
8. Секретарю ЦК КП(б) Украины тов. Мельникову Л. Г. по поручению тов. Н. С. Хрущева Заявление тов. Константинова М. Н. (від – П. С.) Помощника Секретаря ЦК и МК ВКП(б) Шуйского. 29/1.52 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
9. Стенограмма совещания в ЦК КП(б)У по вопросу строительства Южно-Украинского канала. 7.10.1950 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
10. Заместителю Председателя Совета Министров Союза ССР товарищу Сабурову М. З. (від – П. С.) Жука С. 16 апреля 1952 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
11. Товарищу Сабурову М. З. (за підписом членів Комісії, створеної 14 березня 1952 р. Радою Міністрів СРСР для вирішення питання вибору варіанту зрошування земель півдня України і півночі Криму – Авт.). 18 лютого 1953 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
12. Секретарю ЦК КП Украины товарищу Мельникову Л. Г. Докладная записка к вопросу о преимуществах принятой Правительством схемы орошения юга Украины (від – П. С.) Зав. отделом ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Мацуй, Зав. сектором отдела ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Бибилова. Не пізніше 21.2.1953 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
13. Замечания к проекту записки по строительству Южно-Украинского канала, разработанной Госпланом СССР. За підписом Д. Коротченка та Л. Мельникова. Розіслано членам комісії за розпорядженням М. Сабурова. 23 лютого 1953 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.

П. В. Сацкій,

канд. ист. наук, доцент кафедры политической истории ГВУЗ
«Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»,
г. Киев, Украина

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ИНТЕГРАЦИИ ЭКОНОМИКИ КРЫМА С УССР В ХОДЕ ВЫБОРА ТРАСЫ СТРОИТЕЛЬСТВА ЮЖНО-УКРАИНСКОГО И СЕВЕРО-КРЫМСКОГО КАНАЛОВ

В статье исследуется социально-экономическая интеграция Крыма с Украиной и важный фактор этого процесса – выбор трассы Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов. Целью ста-

ть является реконструкция и анализ процесса выбора трассы Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов и обусловленности этим процессом интеграции Крымского полуострова с УССР в 1950–1953 гг. Строительство Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов и системы орошения южных районов УССР и северных районов Крыма происходило в контексте программы развития хлопковой промышленности в СССР. Строительство каналов и системы орошения в 1951–1953 гг. осуществлялось Главным управлением «Укрводстрой» Министерства хлопководства СССР. Это масштабное строительство получило статус «строительства коммунизма» и приоритетное обеспечение необходимыми ресурсами. Обеспечение строительства осуществлялось благодаря активной организационной и контрольной работе руководства УССР. В результате введения в эксплуатацию Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов планировалось обеспечить орошение 1500 тысяч гектаров земель, из них 1200 тыс. гектаров в южных районах УССР и 300 тыс. гектаров в северных районах Крыма. При проектировании строительства каналов учитывались схожие климатические условия в южных районах УССР и в северных районах Крыма. Поэтому в процессе строительства системы орошения и энергообеспечения сельского хозяйства в рамках запланированного «строительства коммунизма» учитывалась необходимость создания единого хозяйственного комплекса на основе южных районов УССР и северных районов Крыма.

Несмотря на трудности в выборе трассы каналов и варианта подачи воды в систему орошения и в Северо-Крымский канал, процесс интеграции и кооперации предприятий Крыма и Украины в течение 1950–1953 гг. активно происходил и обеспечивалась единство хозяйственного комплекса южных районов УССР и Крыма.

Ключевые слова: «Укрводстрой» Министерства хлопководства СССР; Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы; Крым; завод имени Войкова; Керчь.

P. Satskyi,

Candidate of historical Sciences, Associate Professor of political history at the «Kyiv national economic University named after Vadym Hetman», Kyiv, Ukraine

KEY FACTORS ECONOMIC INTEGRATION CRIMEA WITH UKRAINIAN SSR DURING DETERMINATION OF THE TRACK OF SOUTH-UKRAINIAN AND NORTH-CRIMEAN CHANNELS

In the current article the social-economic integration of the Crimea with Ukraine has been analyzed. The choice of the route of the Southern-Ukrainian and Northern Crimea channels had the important factor in this process. The goal of the article is reconstruction and the analysis of the process of the decision making in terms of the route of the Southern-Ukrainian and Northern Crimea channels and the integration of the Crimea peninsula with Ukrainian SSR in the years of 195–1953 enabled by this process. The building of the Southern-Ukrainian and Northern Crimea channels and the irrigation system of the Southern regions of the Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea took place in the context of the development of the program of the cotton production of USSR. The building of the channels and the irrigation system in the years of 1951–1953 was managed by the central management of Ukrvodstroy of the Ministry of Cotton of USSR. This large-scale building gained the status of «the building of communism» and gained the priority in terms of the supply with the necessary resources. This supply was made due to the active organizational and the management work of the leadership of Ukrainian SSR. In the end of the building of the Southern-Ukrainian and Northern Crimea channels, the target was to supply the irrigation of 1500 hectares of the land out of which 1200 hectares belonged to the Southern regions of the Ukrainian SSR and 300 hectares belonged to the Northern part of the Crimea. While designing the building of the channels, the similar climatic conditions in the Southern regions of the Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea were considered. That is why, in the process of the building of the irrigation system and the energy supply for the agriculture in terms of the planned “building of communism” the necessity of the creation of the single economic complex on the basis of the Southern region of Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea was considered.

In the process of designing the building of the Southern-Ukrainian and Northern Crimea channels the necessity of the supplying the conditions necessary for the cooperation between the companies on the territory of the Ukrainian SSR (until 1954) and the Crimea was taken into consideration. In particular, the interest to the development of the system of the water supply to the Crimea expressed the metallurgical enterprise in Kerch named Voykova plant. This metallurgical enterprise actively took part in the supply of the materials for the building of the irrigation system from its own initiative, while the water supply from the mainland had a strong importance for the development of the metallurgy on the peninsula. Since after the World War II on the territory of the Crimea the Kerch peninsula was the most economically devel-

oped region due to the industrial enterprises, the industry of Kerch was supposed to become the engine of the social-economic development of the Crimea. The need for the development of industry in the Crimea was motivated by the Chairman of the Council of Ministers of USSR and there was a necessity for the development of the traffic between the mainland and the Crimea peninsula in 1951.

The project of the channels 'route was practically worked out in 1951, which was mentioned by the manager J. Kuznets' of the institute of «Ukrigprovodhlopok» of the Ministry of Cotton of USSR. He has mentioned that until that moment the designing of the main route of the channels was in the state of looking for the variant for the route of the channel from Zaporizhia to the river Konka (Kinska) in the Zaporizhia area. The designing of the whole area of the route of the channel from Zaporizhia to the river Molochna depended on the before mentioned decision in terms of route of the channel from Zaporizhia to the river Konka and the perspectives of the designing of the Northern-Crimea channel depended on this decision. There were three projects of the route from Zaporizhia to the river Konka and they were presented before the presentation of J. Kuznets' to the commission of the Institute «Hydroproject» in Moscow. The decisive word in terms of the route of the Northern-Crimea channel at this stage was being expected from the Academician of the Academy of Sciences S. Ya. Zhuk. The Academician S. Ya. Zhuk was the most respected specialist in USSR regarding the design of the channels, while he was organizing the work regarding the planning of the first large-scale hydro-construction project in the Soviet Union, i.e. the White Sea Baltic Channel. However, it was the Academician S. Zhuk who questioned the economic feasibility of the construction of the South-Ukrainian channel, since the construction required very large amounts of excavation. S. Zhuk suggested the alternative variant of machine irrigation, i.e. the supply of the water from the Kakhovka Reservoir by the pumping stations. Thus, the discussion in terms of the variant of the building of the irrigation system in the Southern regions of Ukraine and the Northern regions of Crimea has started. Not taking into consideration the difficulties with the choice of the route for the channel and the variant of the water supply to the irrigation system of the Northern-Crimea channel, the process of integration and cooperation between the enterprises of the Crimea and Ukraine in the years of 1950-1953 took part actively as well as the unity of the economic complex in the Southern regions of Ukrainian SSR and the Crimea.

Key words: «Ukrvodstroy» of Ministry of cotton USSR; Ukrainian-South and North-Crimean channels; Crimea; plant named Voykov; Kerch.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Сацький П. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.04.2017

ТВОРЦІ УКРАЇНСЬКИХ БАНКНОТ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У статті подається та аналізується вклад українських митців у створення перших банкнот періоду Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Автори описують діяльність та творчість таких відомих графіків, як Г. Нарбута, В. Кричевського, О. Красовського, І. Мозолевського, А. Приходько, Б. Романовського, А. Середу, І. Зотова. Проводячи паралель із сучасністю, акцентується увага на тому, що Національний банк України продовжує традиції української графіки у виготовленні сучасної пам'ятної монетної продукції.

Ключові слова: революція; митець; українська графіка; карбованець; грошовий знак.

Створення перших українських банкнот припадає на важливий історичний етап українського державотворення – національно-демократичну революцію 1917–1921 рр.

Питання про характер української революції є надзвичайно дискусійним як в сучасній історичній науці так і в політичному житті сучасної України. Для одних дослідників вона стала вершиною національно-визвольної боротьби та сприяла відродженню української нації. Для інших носила змінний характер та привела до краху «ідеї єдинства». На нашу думку, саме на основі руйнування старих стереотипів та ідей Україна сформувала власну прогресивну ідею державної незалежності, яка стала визначальною та заклала власні державницькі традиції. Раніше ця важлива проблема докладно висвітлювалася в роботах видатних лідерів української революції: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка. Сьогодні вона розглядається в ряді цікавих і змістовних монографічних роботах дослідників І. Кураса, В. Кульчицького, В. Верстюка, В. Солдатенко та інших.

Як правило, описуючи перебіг революційних подій, дослідники не зупиняються на особистостях чії імена та обличчя не відображались в «щоденній газеті», проте їх вклад у формування української нації не менш важливий. В цьому і полягає актуальність даної тематики. До таких особистостей ми відносимо митців які створили одні з найважливіших пам'яток української державності – гроші. Спробуємо висвітлити та проаналізувати вклад цих персоналії у розвиток української державності. Як відомо, ескізи тодішніх грошей виконували відомі митці Г. Нарбут, В. Кричевський, О. Красовський, І. Мозолевський, А. Приходько, Б. Романовський, А. Серед, І. Зотов. Ці грошові знаки стали важливим і незаперечним доказом суверен-

ного існування України в 1917–1920 роках. Митці створили близько 300 різних ескізів грошових знаків, які впродовж наступних років слугували базою для виготовлення українських грошей [1, с. 119].

Мистецьку вартість українських банкнот оцінив мистецтвознавець В. Січинський: «З усієї графічної спадщини Нарбута найбільше пам'яткове значення мають українські державні знаки. Вони свідчать не тільки про високий мистецький рівень і спільність нашої культури, але під мистецьким оглядом стоять вище інших. Коли по світовій війні вийшли нові поштові марки Франції, то французька критика вказувала на їх не мистецький вигляд, а один із мистецьких часописів у Парижі репродукував українські поштові марки Юрія Нарбута, як приклад дійсно мистецького виконання, що його треба наслідувати. Взагалі державні знаки у виконанні Нарбута, це наше наочне свідчення державної спільності, наша гордість і слава» [2, с. 234].

Юрій (Георгій) Нарбут (1886–1920 – ідеолог української графіки. Коли до Петербурга надходять відомості про український національний рух, заснування Української Центральної Ради та пробудження мистецького життя, Ю. Нарбут переїздить до Києва та входить до центральних керівних органів держави. Він бере участь у комісіях Генерального Секретаріату Освіти – для створення державного герба України, завідує мистецько-графічною частиною друку грошей Української держави. Але з найбільшим запалом працює в комісії створення Української Академії Мистецтва, ректором якої стане згодом. Серед безлічі неперевершених творів виконав цикл державних паперів, банкнот, поштових марок, грамот, ратифікаційних актів, ілюстрацій до книг, ескібриси, видавничі знаки, обкладинки, карти до гри, а також оформлював виставки в Петербурзі та міжнародну виставку

друкарства в Німеччині в 1914 році. Фахівець у геральдиці, активним членом створення гербу України. Автор першого грошового знаку 100 карбованців 1917 року, трьох кредитових білетів у гривнях-10,100 та 500; першого кредитового білету 100 карбованців,

чотирьох облігацій у гривнях: 50,100,200 та 1000, розмінної « дзвінкої монети» 30, 40 і 50 шагів. Крім цього, у 1920 році у Відні розпочато друкування двох білетів – 50 і 1000 гривень, але їх емісію не було завершено. «В грошових знаках і марках Нарбут, крім великої фантазії виконання, графічної досконалості та оригінальності змісту, досяг великої творчої синтези українського національного стилю і власне цим вони для нас незвичайно цінні!» [3, с. 7]

В 2006 році Національний банк України випустив пам'ятну монету номіналом в 2 гривні, присвячену 120-річчю з дня народження Ю. Нарбута, а 17 серпня 2016 році випустив золоту, срібну та нейзильберовий набір монет до 25-річчя незалежності України.

Нейзильберовий набір складається з чотирьох монет, що репрезентують чотири етапи становлення української державності: «Київська Русь», «Галицьке королівство», «Козацька держава», «25 років незалежності України». Дуже символічно, що на реверсі монети, присвяченої незалежності в центрі вінка зображено профіль молодої жінки у вінку з квітів– символічний образ України (стилізація з Державного кредитового білету УНР, виконаного Георгієм Нарбутом).

500 гривень УНР (реверс) 1918 р.

реверс монети «25 років незалежності України» 2016 р.

Григорій Золотов (1882–1960), маляр і графік, був викладачем друкарської школи В. Кульженка в Києві. Саме він є автором грошового знаку 10 карбованців, що були надруковані в 1919 році в Кам'янці-Подільському, а також 1000 карбованців, випущених в стилі українського бароко в 1918. [7, с. 273]

Олександр Красовський (1891–1921), графік. Автор грошових знаків 25 і 50 карбованців, друкованих у Києві в квітні 1918 року.

Антін Приходько, графік, автор грошового знаку 25 карбованців, що були надруковані в 1919 році в Кам'янці-Подільському.

Борис Романовський, графік, автор грошового знаку 250 карбованців, надрукованого в році в Кам'янці-Подільському.

Антін Середя, графік і майстер декоративного мистецтва, професор Художнього Інституту в Києві. Автор перших поштових марок України 10 і 20 шагів, надрукованих у Києві в 1918 році, і вжитих як «розмінна монета». У 1917 р. переїхав до Києва, де працював у Департаменті мистецтв генерального секретарства народної освіти УНР. Він один з ініціаторів створення Національного музею України та Київської картинної галереї, а також є автором Державного прапора УРСР (у 1948 р). [7, с. 275]

10 та 20 шагів створені А. Середюю, 30,40 та 50 шагів Г. Нарбутом.

Іван Іванович Мозалевський (1890–1975) – автор кредитових білетів 1000 і 2000 гривень, надрукованих в 1918 році у Берліні. Працював у галузі станкової та книжкової графіки, плаката, автор мініатюр на слонової кістці, екслібрісів, видавничих знаків. Для графічних композицій використовував мотиви творів Верлена, Кіплінга та Едгара По. Твори М. виставлялися у Празі, Берліні, Лейпцигу, Києві, Львові. Персональна виставка робіт М. відбулася у Москві у залах Правління Спілки художників С Р С Р (1971).

Василь Григорович Кричевський (1873–1952) – провідна постать в мистецтві в Україні, який виховав цілу школу своїх послідовників. «Батько» нової української школи в архітектурі, графіці, декорації та промислового мистецтві. Графік-піонер книжкового мистецтва. Майстер-імпресіоніст, пейзажист, театральний і фільмовий декоратор, ректор Вищої Образотворчої Студії у Львові 1943, співорганізатор і ректор Академії Мистецтв у Києві в 1917 р., організатор Шевченківського Музею в Києві, член Всеукраїнської Академії Наук, та ін.. З 1944 року перебував в еміграції. Автор банкноти 2 гривні 1918 року.

Усього за часів існування Української держави випущено 24 грошових знаки. З них три – за час існування Центральної Ради; 16 – Гетьманату; 5 – Директорії. У Державній друкарні Берліна було випущено 10 білетів Державної скарбниці – сім за проектом Г. Нарбута, два – І. Мозалевського, один – В. Кричевського. Українські гроші виготовляли в Києві, Берліні, Кам'яниці-Подільському, Станіславі.

Українські митці створили свій власний, неповторний стиль грошей, з дослідженням та активним залученням фрагментів стародруків, козацьких грамот, гравюр та давніх символів, що мали сакральне значення.

Так, Нарбут, помістив на купюру в 100 карбованців тризуб, родовий знак князів Рюриковичів, що використовувався на перших монетах Київської Русі, згодом Центральна Рада прийняла тризуб в якості державного символу.

Вважається, що рамка до десятигривневої купюри взята з відомої гравюри XVII століття «План Києва» Афанасія Кальнофойського.

В. Кричевський підготував проекти Великого і Малою герба, Великої та Малої державної печатки УНР.

На стогривневій купюрі Нарбута розмішено постать селянки та робітника, які нагадують обличчям Лесою Українку та Григорія Сковороду. Мине час, і з запровадженням в незалежній Україні національної валюти гривні в 1996 році ці постаті повертаються на український банкнотний ряд.

Упродовж 1917–1921 рр. було випущено цілий ряд українських національних банкнот, які сьогодні є не лише грошовими знаками та свідками розвитку української економіки, а й визначними мистецькими і культурними пам'ятками. Діяльність та творчість українських митців заклала основи формування української графіки, традиції якої, у виготовленні сучасної пам'ятної монетної продукції, продовжує Національний банк України.

Список використаних джерел

1. Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – Вип. 16(60). – 232 с.
2. Гнатишак М. Державні гроші України 1917-1920 років: іл. іст.-іконограф. нарис. Клівленд, 1973. – 376 с.
3. Січинський В. Юрій Нарбут. – Краків–Львів : «Українське видавництво», 1943. – 62 с.
4. Серета Антон Хомич / М. Ф. Дмитрієнко // Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред. колегія: В. А. Смолій (голова), Г. В. Борзяк (заст. голови колегії), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. О. Горбик та ін. – К. : Наукова думка, 2012. – Т. 9. Прил. – 2012. – С. 541–542.
5. Гроші України / Р. М. Шуст, А. Л. Крижанівський, О. П. Целуйко, В. Є. Швець, О. Д. Вовчак, З. М. Комаринська ; Національний банк України. – К. : УБС НБУ ; Х. : ТОВ Видавництво «Фоліо», 2011. – 502 с.
6. Василь Кричевський — автор дизайну національного герба України // ГАЗЕТА КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ «ХРЕЩАТИК». – 2009. – с. 14.
7. Гроші в Україні: Факти і документи / НАН України. Ін-т історії України; Авт.: М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин та ін. – К. : Фірма «ARS-Ukraine», 1998. – 454 с.
8. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник. // Особистий сайт – Режим доступу : http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/video_iv_universal..php.

Н. А. Трифонова,

главный хранитель фондов Музея денег Национального банка Украины

Т. А. Березнюк,

специалист Музея денег Национального банка Украины,

г. Киев, Украина

СОЗДАТЕЛИ УКРАИНСКИХ БАНКНОТ ПЕРИОДА НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 гг.

В статье подается и анализируется вклад украинских художников в создание первых банкнот периода Национально-демократической революции 1917–1921 гг. Авторы описывают деятельность и творчество таких известных графиков, как Г. Нарбута, В. Кричевского, А. Красовского, И. Мозолевского, А. Приходько, Б. Романовского, А. Среду, И. Зотова. Проводя параллель с современностью, акцентируется внимание на том, что Национальный банк Украины продолжает традиции украинской графики в изготовлении современной памятной монетной продукции.

Ключевые слова: революция; художник; украинская графика; рубль; денежный знак.

N. Trifonova

Chief custodian of funds Museum of money of the National Bank of Ukraine,

T. Berezniuk

Specialist Museum of money of the National Bank of Ukraine,
Kiev, Ukraine

THE CREATORS OF THE UKRAINIAN BANKNOTES OF THE PERIOD OF NATIONAL-DEMOCRATIC REVOLUTION 1917–1921

The article describes and analyses the contribution of Ukrainian artists to the creation of the first banknotes of the period of the National-democratic revolution of 1917–1921. The Authors describe the activities and work of such renowned designers as G. Narbut, V. Krychevsky, A. Krasowski, I. Mozolevsky, A. Prikhodko, B., Romanovsky, A. Sereda, I. Zotova. Drawing a parallel with the present, focus an attention emphasis is placed on the fact that the National Bank of Ukraine continues to follow the traditions of the Ukrainian graphics in making the modern commemorative coin products.

Key words: revolution; artist; Ukrainian graphics; Karbovanets; banknotes.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Трифонова Н. О., Березнюк Т. О., 2017

Дата надходження статті до редколегії 06.04.2017

РОЗДІЛ 2.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА НА ЮГЕ РОССИИ СЕВЕРНАЯ ТАВРИЯ – ЗЕМЛЯ КАЗАЦКОЙ ТРАГЕДИИ

В этом году исполняется 100 лет со времён одной из самых кровопролитных войн человечества, последовавшей в России после революции 1917 года. В Северной Таврии в 1920 году проходили самые ожесточённые бои этой гражданской войны уже на своём завершающем этапе. На основании собранного исторического материала в статье описаны события сражений глобального масштаба, в которых оказались небольшие колониальные винодельческие поселения региона.

Ключевые слова: Гражданская война; Северная Таврия; Крым; Врангелевская армия; Ключевая; Основа; Каховский плацдарм; Казачий конный корпус; красная армия.

В марте 1920 года белая армия понесла новые потери на Юге России и вынуждена была перебраться с Кубани в Крым. Вся ответственность за поражение была возложена на генерала Деникина, и 2 апреля 1920 года он подал в отставку со своего поста главнокомандующего ВСЮР. На другой день на военном совете в Севастополе главнокомандующим был избран генерал Врангель, 4 апреля 1920 года ему было уже передано командование остатками войск Деникина [15].

Положение белых на Юге России, казалось, к тому моменту безнадежным, армия отступала, и её полный разгром виделся неизбежным. 28 апреля ВСЮР были переименованы в Русскую армию, во главе которой Врангель продолжал борьбу с большевиками на Юге России. Ему удалось мобилизовать её и этим остановить наступление красных. Закрепившись в Крыму, он сумел вселить уверенность и надежду в возможность общего успеха во всех направлениях.

Войскам Врангеля в Крыму прогивостояла 13-я Красная армия под командованием У.П. Уборевича, входившая в состав Юго-Западного фронта. Она готовилась ворваться в Крым, поэтому её силы были разделены на две группы: Перекопскую и Сивашскую. Для прорыва в Крым Перекопская группа 13-й Красной армии начала в апреле наступление. Но, несмотря на ожесточённые бои, продолжавшиеся в течение нескольких дней, это наступление не имело успеха. Советские войска, понесла большие потери, вынуждены были отойти на исходные позиции.

Одновременно к прорыву из Крыма в Северную Таврию готовился и Врангель [7]. В июне он взял инициативу в свои руки. 1-й армейский корпус Кутепова стал наносить удар по Перекопской группе 13-й армии, водный корпус Писарева – по Сивашской, на Сальково, 2-й армейский корпус Слащёва высадился десантом в районе Кирилловки, захватил Мелитополь и перерезал важную для 13-й армии железную дорогу на Синельниково.

6 июня 1920 года части Слащёва начали быстро продвигаться на север, и 10 июня заняли столицу Северной Таврии Мелитополь. 1-ому корпусу генерала Кутепова удалось вырваться из Крыма через Перекоп, разбить «завесу» 13-й армии красных и 13 июня занять позиции вдоль Днепра от устья до Каховки. Казачий Донской корпус генерала Абрамова выступил от Чонгарской переправы и должен был двигаться к северо-западу на Мелитополь, и далее к Ногайску и Бердянску.

Его задача – продвигаться вдоль Азовского моря в направлении Дона. Сводный корпус кубанских казаков генерала Писарева при поддержке танков и бронепоездов наступал на Генический укрепрайон с чонгарских позиций.

За первую неделю наступления врангелевцы заняли почти всю Северную Таврию – территорию на юге Украины к востоку от низовья реки Днепра до речки Берда. Красные же потеряли около 7 тысяч пленных, 27 орудий, два бронепоезда. Однако через неделю наступление белых приостановилось – части Врангеля начали подтягивать свои резервы и закреплять занятые районы [15].

Ожесточённые бои развернулись в районе Каховки. Советские бойцы 51-й стрелковой дивизии под командованием К.В. Блюхера оборонялись в созданном укрепленном районе и удерживали Каховку.

Отвлечение основных сил красной армии на советско-польском фронте летом 1920 года не позволило ей отбросить белогвардейские войска, и эта территория оказалась землёй настоящей казацкой трагедии, ибо казаки составляли основу, как белых, так и красных кавалерий, сражавшихся на её просторах.

Так в составе 2-ой сводной конной дивизии была Донская казацкая бригада под командованием полковника Василия Морозова (казак станицы Семикаракорской Верхне-Донского округа), во втором армейском корпусе генерала Якова Слащёва сражалась Терско-Астраханская казацкая бригада под командованием

кубанского казака генерала Антона Шифнер-Маркевича, его именем впоследствии был назван Бронепоезд.

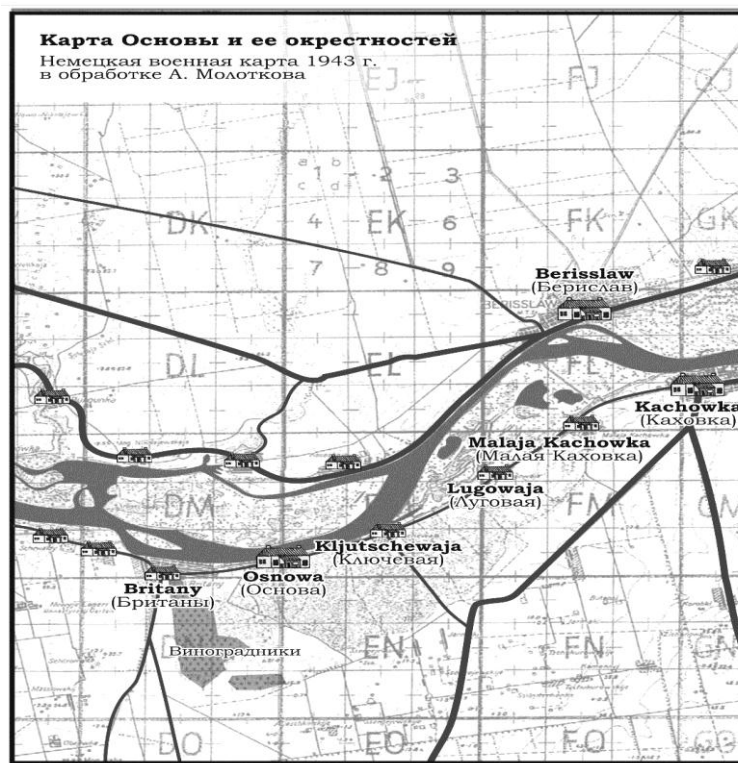
Исключительно из донских казаков состоял Донской корпус белого движения под командованием генерала Фёдора Абрамова. Немало уроженцев станций Кубанского и Астраханского казачьих войск сражались в составе Свободного корпуса генерала Петра Писарева. В самый разгар боёв 20 июля 1920 года генералом Иваном Барбовичем был сформирован конный корпус, активно действовавший на всех участках фронта. Он был в армии Врангеля самым боеспособным (4700 сабель, 150 пулемётов, 30 пушек, 5 броневиков). Советский военачальник, командир 1-ой Конной армии Семён Будённый в своих мемуарах «Пройденный путь» в конце 50-х годов писал: «Корпус Барбовича был действительно лучшим во всей Врангелевской армии. В нём находились самые отъявленные головорезы, белые казаки, обладающие изрядным боевым опытом, вооружённые до зубов. Они не раз одерживали победы над нашими бойцами» [7].

В центре событий завершающих сражений гражданской войны глобального масштаба, однако, оказалось небольшое винодельческое поселение Ключевое (по некоторым документам Ключевая). Оно представлено здесь как иллюстрация жесточайших боёв, которые вели в этом крае обе враждующие стороны. Его спокойная патриархальная жизнь, а также жизнь близлежащих колониетских поселений закончилась в 1914 году с началом мировой войны: в начале апреля 1918 года их захватили австро-германские войска, в конце января после их ухода они оказались в зоне англо-французской оккупации, и в марте того же года поселения вновь были заняты красными.

Разразившаяся гражданская война только втягивала эти поселения в свой водоворот: часто сменяли друг друга то белые, то красные.

Ожесточённые бои развернулись здесь, однако, когда части красной армии, отброшенные врангелевцами в середине июня за Днепр, попытались вернуть утраченные позиции. Они предприняли попытку форсировать Днепр с последующим захватом Каховского плацдарма. Но здесь для них произошла настоящая трагедия: стрелки 3-ей бригады Латышской дивизии, высадившиеся между поселениями Ключевым и Луговым [9, с. 157–159], были контратакованы противником и оттеснены к воде (По словам ветеранов Латышской дивизии, непосредственных участников этих событий, Августа Дауме и Оскара Янушкевича, посетивших в 1976 году Новую Каховку, во время переправы и отступления утонуло много бойцов на Днепре в плавнях острова Казацкий. Из опубликованных в 70-х годах в Риге исторических очерков «Трагедия у деревни Ключевой», и «История латышских стрелков» известно, что утонувших и без вести пропавших было 223 человека [19]).

Командир лейб-эскадрона сводногвардейского кавполка, ротмистр князь Игорь Черкасский в своём дневнике описывал те же бои у Ключевого и Лугового в начале июля 1920 года так: «Высадка красных, переправившихся на нескольких ста лодках, в количестве от полутора до двух тысяч человек латышской дивизии, произошла на участке между Луговой и Ключевой и благодаря темноте, приближение лодок было замечено слишком поздно, и охранение 1-го кавалерийского полка после перестрелки оказалось вынужденным очистить деревни и отойти.

Документ 1. Бывшие колонии: Основа, Ключевая, Луговая. Основа на карте обозначена автором. Это название исчезло в 30-х годах [8]

Большевиками одночасно були заняті колонія Основа і деревня Британи, а на участку 2-ої бригади – і Корсунський Монастир. По приєднанні всіх ескадронів, Гвардійський полк тут же перешёл в наступлення трьома ескадронами 2-го дивізіона, двинувшись в пешем строю, прямо на Дніпр і блискучим натиском сбил цепи противника, преследуя их до самой реки. Заняв на их плечах деревню Луговую, взяв несколько десятков пленных и потопив более ста большевиков в Днепре, эскадроны заставили часть красных бежать на пос. Ключевое и далее на колонию Основа, в то время как другая часть пыталась спастись на лодках. Но большая часть лодок уже была переправлена к противоположному берегу для подвоза подкрепления, а оставшиеся на нашей стороне, были столь перегружены, что по дороге переворачивались». По словам Черкасского, все убитые в районе деревни Ключевой, были похоронены на Основском кладбище рядом с колониистскими склепами. Среди погибших в его дневнике упоминались вахмистр Беккер, юнкер Иванов и два кирасира. Другие фамилии, как и число покоящихся казаков там, неизвестны [16].

Далее, сообщает Черкасский об участии его лейб-эскадрона в трёхдневных тяжёлых боях (с 13 по 15 августа) за взятие деревни Ключевой, которая находилась на правом фланге обороны красных: «К утру 31.07 (13.08) большевики оказались на всём фронте отброшены за Днепр, за исключением участка Б. Каховка – д. Ключевая, каковой плацдарм, всего версты 4–5 глубины, упорно оборонялся крупными силами красных, успевшими там сильно укрепиться».

По его воспоминанням в Ключевой в те дни сражались за каждый дом. К утру 01.08 (14.08) 1920 г. 5-й кавалерийський полк занял почти половину деревни, а утром уже на следующий день 02(15) августа

Гвардейский полк, в котором служил и он сам, сменил 5-ый кавалерийський полк в боевой линии. Конная гвардия, в участок которой входила Ключевая и берег Днепра, перешла в стремительное наступление, выбив большевиков из нескольких ближайших дворов.

Это наступление велось в пешем строю, и было для ротмистра Черкасского и его 28 подчинённых, только при трёх пулемётах, очень тяжёлым. Они провели много часов в кучугурах под палящим солнцем без воды и под непрерывным огнём противника, их пулемёты скоро вышли из строя, и патроны оказались на исходе. К вечеру Черкасский потерял несколько своих боевых товарищей, и сам был 2 (15) августа ранен в бою у деревни Ключевой. В этот же день белое командование приняло решение «ввиду понесённых громадных потерь, отойти по всему фронту» [16].

Во время гражданской бойни (1918–1920) пострадали все поселения региона. Сильно пострадал и виноградарский посёлок швейцарских колонистов Основа (Новая Каховка), где было уничтожено около половины виноградников. Основа, однако, спасла свои виноградники, потому что все оставались на местах, продолжая работу под обстрелом воюющих сторон.

«Два года (1919 и 1920) Основа находилась в центре военных действий, в 1920 году она 6 раз переходила из рук в руки. Жителям посёлка приходилось кормить как стоявшие здесь, так и проходившие полки, дивизии, армии не разбирая их окраски: красные, белые или махновцы. Можно без преувеличения сказать, что в 1920 году на Основу упало больше снарядов, чем было собрано пудов винограда. Железные крыши пробиты пулями, как решёта, черепные – пробиты, стёкол уцелело немного», – так описал послевоенную Основу швейцарский колонист Цезарь Жатон [12, с. 77–82].

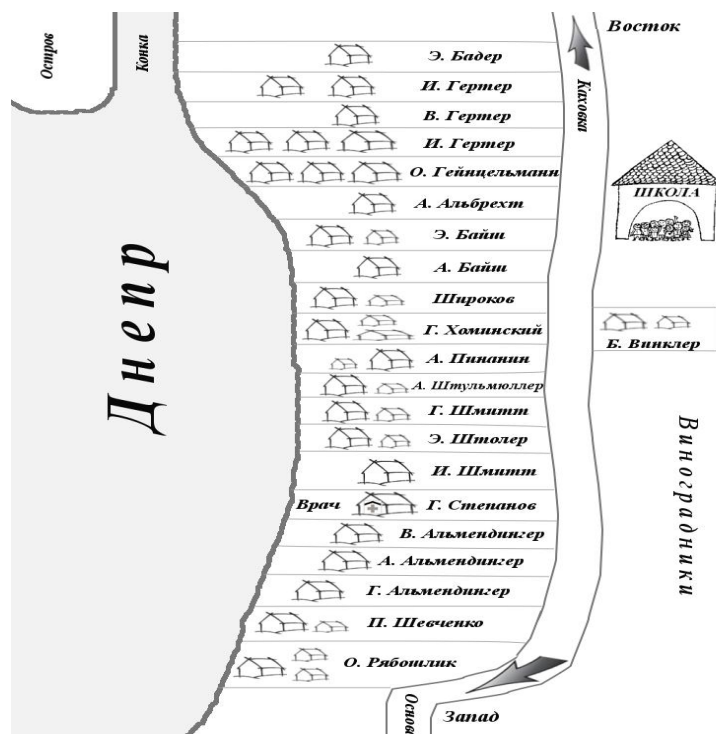

Рис. 1. План посёлка Ключевое в исполнении А. Молоткова [18]

Одна только элитная Корниловская дивизия под командой самого молодого 26-летнего белого генерала Скобина уже во время своей первой попытки захватить Каховский плацдарм, почти полностью полегла на его проволочных заграждениях. Корнилов М. Критский вспоминает, что оставшиеся в живых после неудачной ночной атаки штурмовики были за неимением сапёрных ножниц в крови, так как рвали колючую проволоку руками.

О жестокости этих боёв свидетельствовал также и сам Врангель в своих мемуарах: «Танки и броневики двигались впереди наших частей, уничтожая проволочные заграждения. Красные оказывали отчаянное сопротивление. Особенно упорно дрались латышские части. Красные артиллеристы, установив орудия между домами в деревнях Преображенка и Первоконстантиновка, в упор расстреливали танки. Несколько танков было разбито...»[5].

По некоторым данным дивизия Скобина потеряла в Каховской операции 3200 человек. В завершающих боях в Северной Таврии принимал участие 3-й конный корпус, в который входили исключительно орenburgские казаки, командовал им казак из Верхнеуральской станицы Николай Каширин.

Находясь в августе 1920 года на вершине временных удач на польском фронте, красные решили начать второе общее контрнаступление в Северной Таврии. В сентябре 1920 года ЦК партии признал первоочередной задачей ликвидацию врангелевского фронта. 21 сентября из Юго-Западного был выделен самостоятельный Южный фронт под командованием М. В. Фрунзе в составе 6-й, 2-й Конной и 13-й армий [1, с. 232].

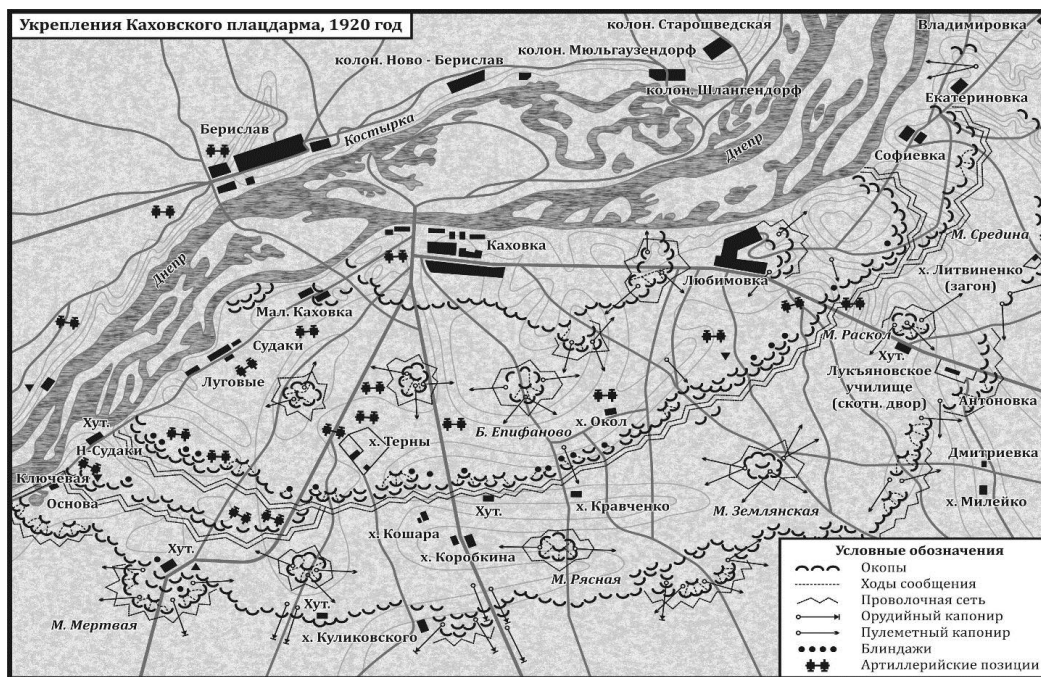
Чтобы разгромить корпус Слащёва и выйти к Перекопу, они образовали на правом берегу Днепра ударную группу. В районе Берислав – Каховка (в 82 км от Перекопа) красные сконцентрировали Латышскую, 15-ю и 51-ю дивизии, которые 7 августа сумели успешно переправиться через Днепр у Каховки и Алёшек и, отеснив части Слащёва, прорваться в глубокий тыл 2-го корпуса [15].

Однако воюющих казаков ждали ещё главные испытания: новый Каховский плацдарм, созданный красными 7 августа 1920 года, грозивший белым полным крахом. Одна только элитная Корниловская дивизия под командованием генерала Пешня за несколько дней боёв почти полностью полегла под Каховкой – 3200 человек за всю Каховскую операцию.

Казачьи отряды 51-й стрелковой дивизии Василия Блюхера рубились с белыми казаками Сибирского Казачьего войска. Картину сплошного ужаса представляли бои за Каховский плацдарм, в которых погибли сотни белых и красных.

Ожесточённые кавалерийские сражения развернулись в конце августа на севере Таврической губернии в районе Орехово, Пологи, Александровска (Запорожская область). В этих боях столкнулись казаки 2-ой Конной армии красных Оки Городовикова с братьями из Кубанского казачьего конного корпуса под командованием Николая Бабиева. Потери с обеих сторон были огромны.

Планируя военную кампанию на октябрь 1920 года, Врангель учитывал, что красные сосредотачивают новые дивизии. Целью их наступления стали: срыв сосредоточения красных войск в районе Александровск – Каховка, выход на Правобережную Украину и ликвидация каховского плацдарма.

Карта 1. Укрепления Каховского плацдарма 1920 года, в обработке А. Молоткова [14]

Врангель понёс большие потери, стремясь любой ценой отбить каховский плацдарм новым лобовым штурмом. 14–16 октября белогвардейцы начали наступление. В бой против оборонявших этот плацдарм красно-армейцев было брошено до 6000 штыков, около 700 сабель, 80 орудий, 200 пулемётов. Пехоту и конницу поддерживали 12 танков, 14 бронев-автомобилей и 15 самолётов [4].

Каховский плацдарм обороняли советская 51-я стрелковая дивизия и 44 бригада 15-ой стрелковой дивизии, входившие в 6-ю армию, которые располагали 11 тысячами штыков и сабель, 52 орудиями, 368 пулемётами и 10 бронев-автомобилями.

Ранним утром 14 октября белогвардейцы после артиллерийской подготовки начали наступление. Впереди двигались танки и бронев-автомобили, за ними – цепи пехоты. Авиация сбрасывала бомбы. Первый бой с бронесилами приняли части 51-й дивизии под руководством В.К. Блюхера.

Территория, захваченная Врангелем в Северной Таврии, напомунала по своей форме треугольник. Его вершина находилась в районе Канкриновка, Юрьевка. Его левую сторону составляло нижнее течение Днепра, правая же – проходила по линии Юрьевка, Ногайск. Основанием служили Каркинитский залив, Сиваш и побережье Азовского моря от Геническа до Ногайска.

У белогвардейцев в Северной Таврии находились крупные силы. Фронтная ударная группа была непосредственно подчинена Врангелю и размещалась в центре треугольника (Серогоз).

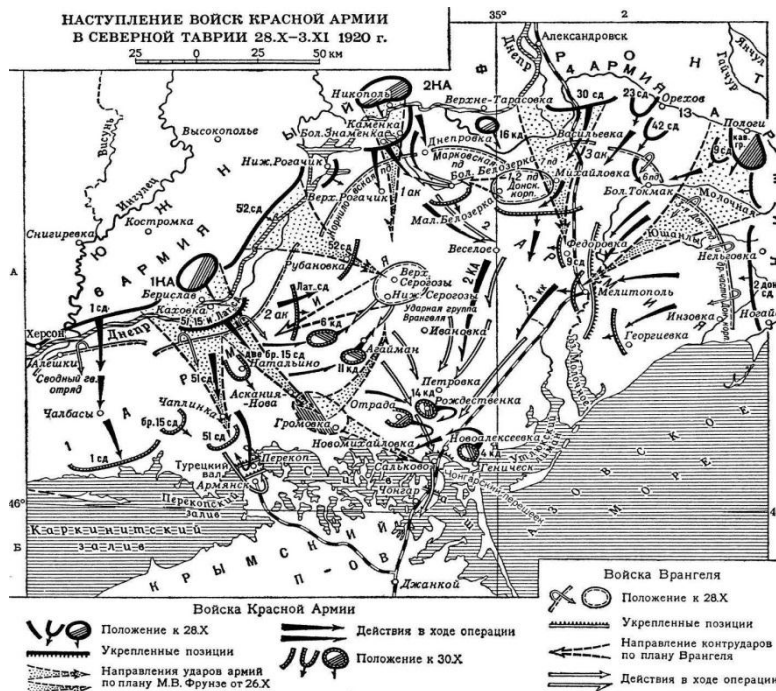
Её составляли конный корпус генерала Барбовича, Кубанская дивизия, Дроздовская пехотная дивизия и Терско-Астраханская кавалерийская бригада.

В 1-ю армию генерала Кутепова входили 1-й и 2-й армейские корпуса, сводный гвардейский отряд, резервные части генерала Черепова и ряд подразделений специального назначения. 1-й армейский корпус занимал фронт от селения Большая Лепетиха до Балки, 2-й – от Казачьих Лагерьей до Дмитриевки.

Сводный гвардейский отряд располагался от устья Днепра до Казачьих Лагерьей. Войска Врангеля опирались на заранее подготовленные позиции, в том числе и на мощный оборонительный пояс Крымского перешейка.

Рано утром 28 октября красноармейцы начали переход на левый берег Днепра. Первыми переправились 14-я, затем и 4-я кавдивизия, закончила переправу – 11-я. Последней на левый берег Днепра перешла Особая кавбригада, бойцы которой расположились в Б. Каховке. Наступление на врангелевцев, начатое на рассвете 28 октября, развивалось успешно для большевиков.

51-я дивизия В. Блюхера, прорвав оборону белых, быстро начала продвигаться вперёд, и к исходу 29 октября закрыла Врангелю путь отхода в Крым через Перекоп. В районе Херсона через Днепр переправились части 1-й стрелковой дивизии, Латышская и 52-я дивизии наступали на Агайман – Серогоз. Конец активных действий с Польшей в сентябре позволил также коммунистам двинуть к Крыму огромные подкрепления. Численность их войск составляла теперь 100 тысяч пехоты и 33600 конницы. Таким образом, соотношение сил стало четыре к одному в пользу большевиков [6].

Карта 2. Гражданская война в Северной Таврии 1920 года [2]

Первое наступление красноармейцев было остановлено 28 октября, но Врангель понимал, что оно вскоре возобновится с большей силой.

Врангелевцы отчаянно сопротивлялись, переходили в яростные контратаки, пускали в ход авиацию, танки, бронепоезда, но были уже не в силах остановить наступление красных войск [7].

Остатки разбитых в октябре в Северной Таврии белогвардейских войск (20–25 тысяч штыков и сабель, около 200 орудий) занимали укрепления на Перекопском перешейке и у переправ через Сиваш.

7 ноября 1920 года началось наступление Южного фронта на оборонительные позиции Русской армии. К 10 ноября 1920 года белые были опрокинуты с оборонительных позиций на Перекопе и Сиваше.

В середине ноября 1920 года войска Южного фронта под командованием М. Фрунзе прорвали укрепление белых в Крыму. В радиোগрамме от 11 ноября красное командование обещало амнистию всем, кто сложит оружие, желающим же работать с советской Россией – обеспечивалась *«возможность беспрепятственного выезда за границу при условии отказа под честное слово от всякого участия в дальнейшей борьбе против советской России»* [17, с. 12]. 13 ноября 1920 года части 2-й Конной армии и 5-й дивизии заняли Симферополь, к 17 ноября все города Крыма находились уже под властью большевиков.

По данным советской энциклопедии в плен к большевикам попало 52,1 тысячи военнослужащих армии Врангеля, по другим источникам – 54 696. Кроме того, в госпиталях полуострова находилось около 15 тысяч раненых и больных. По разным причинам, страну не пожелало оставить более 200 тысяч гражданских и военных чиновников, журналистов, актёров, врачей [1, с. 234].

И именно казаки сыграли решающую роль в победе над армией Врангеля. Но эта победа оказалась, как для белых, так и для красных тяжёлым поражением. По воспоминаниям участников этого сражения каховская земля была страшным местом – всюду жёлтая, выжженная солнцем степь с её невысокими бугорочками, возле которых находились жуткие кровавые следы бойни: ободранные конские трупы и костяки, свеженасыпанные холмики с крестами [20].

До сих пор на месте давних ожесточённых боёв можно ещё найти свидетельства той страшной гражданской войны – осколки, винтовочные гильзы, среди них имеются, как сообщает А. Яковлев, также и уникальные находки, как фарфоровая кокарда, которую когда-то носили на фуражках юнкера – будущие русские офицеры. Принадлежали они молодым донским казакам, юнкерам Атаманского военного училища [19].

И это была страшная победа большевиков в этой ужаснейшей гражданской войне между красными и белыми. Ценой этой победы стали огромные людские потери: убитыми и умершими от ран составляли по одним источникам два миллиона человек [3, с. 40], по другим – *«в России погибло больше народу, чем во всех Наполеоновских войнах: не менее 5,5 миллионов человек, а по более смелым оценкам – и все 9 миллионов»* [11].

Потери по третьим же источникам составляли более 15 млн. человек убитыми, умершими от голода и болезней. Её трагедией были и *«массовая эмиграция (более 2,5 млн. человек), экономическая разруха страны, трагедия целых социальных групп (офицерство, казачество, интеллигенция, дворянство, духовенство и др.), привыкание общества к насилию и террору, разрыв исторических и духовных традиций, раскол на красных и белых»* [10].

Список источников

1. БСЭ. Гражданская война и военная интервенция 191–1920. 3-е изд. – Т. 7. – М. : Советская энциклопедия, 1972. – С. 232–234.
2. БСЭ. Северная Таврия. 3-е изд. – Т. 23. – М. : Советская энциклопедия, 1976. – С. 126.
3. Бондаренко В. Борьба за власть: Троцкий, Сталин, Хрущёв, Брежнев, Андропов / В. Бондаренко. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2007. – С. 40.
4. Бои на Каховском плацдарме [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Врангель П. Записки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru/memo/russian>.
6. Врангель Пётр Николаевич – краткая биография [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ruhist.com/index.php/russia>.
7. Будённый М. Пройденный путь. – Кн. 3. – М. : Воениздат, 1973. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nozdr.ru/militera/memo/russian/budenny_sm/3_05.html.
8. Bundesarchiv-Militärarchiv, Kart 273-6/L-36-43. – Военная трофейная карта.
9. Гётте Г. Отвергнутые родиной. – Кёльн : Г. Гётте, 2011. – С. 157–159.
10. Гражданская война в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biofile.ru/his/26456.html>.
11. 10 самых кровопролитных войн в истории человечества. Научная Россия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://scientificrussia.ru>.
12. Жатон Ц. Виноградарство на Днепровских сыпучих песках. Сборник, посвящённый В. Таирову в ознаменование 40-летия его деятельности / Ц. Жатон. – Одесса : Изд. Центральной Научно-опытной Винодельческой Станции им. В. Таирова, 1925. – С. 77–82.
13. Красный террор в Крыму [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://genocid.net>.
14. Коротков И. С. Разгром Врангеля. Карты и схемы. – Москва : Воениздат, 1955.
15. Савченко В. Двенадцать войн за Украину. – Глава 10. – Харьков : Фолио, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru>.
16. Черкасский И. Дневник командира лейб-эскадрона сводногвардейского кавполка, ротмистра. Кирасиры Его Величества. Участие в белом движении / И. Черкасский. Париж, 1944.
17. Шкаренков Л. Агония белой эмиграции / Л. Шкаренков. – М. : Мысль, 1981. – С. 12.

18. Zeugin E. Das Ende einer schweizerischen Kolonisation im Osten Europas. In: Prattler Heimatschriften № 4. Pratteln: Druck und Verlag Max Muff, 1970. – S. 23.
19. Яковлев А. Белое и красное казачество в 1920 году. Краткий историко-краеведческий очерк / А. Яковлев. – Новая Каховка, 2014.
20. Яковлев А. Газеты ПАО ДМК «Таврия». «46 параллель». – 2012. – № 5–8.

G. Gette,
незалежний дослідник,
м. Кельн, Німеччина

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА НА ПВДНІ РОСІЇ. ПІВНІЧНА ТАВРІЯ – ЗЕМЛЯ КОЗАЦЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

В цьому році виповнюється 100 років з часів однієї з самих кровопролитних воєн людства, що виникла в Росії після революції 1917 року. У Північній Таврії в 1920 році проходили найзапекліші бої цієї громадянської війни вже на своєму завершальному етапі. На підставі зібраного історичного матеріалу в статті описані події битв глобального масштабу, в яких опинилися невеликі колоністські виноробні поселення регіону.

Ключові слова: Громадянська війна; Північна Таврія; Крим; Врангелевська армія; Ключова; Основа; Каховський плацдарм; Козачий кінний корпус; Червона армія.

G. Gytte,
Independent researcher,
Cologne, Germany

THE CIVIL WAR IN THE SOUTH OF RUSSIA. THE NORTHERN TAVRIA IS A LAND OF THE COSSACK TRAGEDY

This year is marked by the 100th anniversary of one of the bloodiest wars of humanity, which has followed the Russian Revolution of 1917. The bitterest battles of this civil war took place in the Northern Tavria at their final stage, in 1920. The article based on the collected historical material describes the events of global battles, which have involved small colonist winemaking settlements of the region.

Key words: the Civil War; the Northern Tavria; Crimea; the Wrangel's Army; Key; Base; the Kakhov bridgehead; the Cossack horse corps; the Red Army.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Гетте Г., 2017

Дата надходження статті до редколегії 31.03.2017

РЕВОЛЮЦІЯ СВІТОГЛЯДУ В КОНЦЕПЦІЇ «ЗАДРУГИ» ЯНА СТАХНЮКА

*Розглянуто основні концептуальні засади культурологічного товариства «Задруга», створеного в Польщі в 1935 р. Яном Стахнюком (Стойгнєвом), революційні погляди якого стали основою сучасного польського процесу відродження етнічної релігії на ґрунті традиційного народного світогляду та звичаєвості. Філософія «Задруги» переконує, що етнічні та світові релігії становлять собою бінарні опозиції та містять низку антагоністичних суперечностей. Це є причиною того, що ці релігії не є однорідним явищем і не можуть бути зведені до спільної універсальної категорії: етнічна релігія ставить за мету збереження власного етносу, світова – має на меті підкорення всіх інших народів. Світові, точніше «інтернаціональні» релігії, Я. Стахнюк вважає явищами *wspakultury* (антикультури, псевдокультури) через штучність і нездатність їх забезпечити національний розвиток автохтонних народів Європи. Відтак, звернуто увагу на пошук традиційних природних альтернатив регресивним доктринам панівних релігійних інституцій (церков, костьолів), що впродовж тисячоліття «зрощувалися» з державним управлінням та ставали знаряддям гноблення вільнолюбних слов'ян. Показано синхронність подібних процесів у Польщі й Україні, проведено паралель з концепцією українського філософа В. Шаяна та підкреслено перспективність розвитку цих ідей.*

Ключові слова: Ян Стахнюк; Антоні Вацук; Володимир Шаян; «Задруга»; «задружна філософія»; *wspakultura*; етнорелігія; рідна віра в Польщі.

Постановка проблеми. Перед Другою світовою війною в деяких європейських країнах (Німеччина, Англія, Литва та ін.) зароджується критичний погляд на християнство як чужорідну (привнесену з-зовні) для європейців релігію, водночас починаються пошуки духовних альтернатив, які приводять мислителів до думки про повернення автохтонних народних вірувань, своєрідного відродження етнічних релігій. У Польщі в 1935 р. виникло національно-культурне товариство «Задруга», лідером та ідеологом якого став польський публіцист та економіст Ян Стахнюк (Jan Stachniuk), автор понад десяти книг, в яких сформульовані критичні погляди на роль католицизму в історії Польщі та його негативний вплив на менталітет поляків і загалом європейців. Після війни справу Яна Стахнюка продовжив його друг філософ Антоні Вацук (Antoni Wacyk), який згуртував навколо себе однодумців, що стало початком створення конфесії *Rodzima wiara* (Рідна віра) у Вроцлаві. Нині активних

прихильників рідної віри (слов'янського язичництва) у Польщі налічується близько 2 тис. осіб. Для порівняння варто зазначити, що в католицькій Литві, де кількість населення в 10 разів менша, ніж у Польщі, язичниками під час останнього перепису населення назвали себе 5 тис. осіб. Саме в Литві влітку 1998 р. було проведено перший Світовий Конгрес Етнічних Релігій (WCER), на з'їзд якого прибули делегати-рідновіри з понад 20 країн. У 2010 р. WCER, який відбувся в Болоньї та Римі (Італія), було перейменовано на Європейський Конгрес Етнічних релігій (ЄКЕР). Нині з'їзди ЄКЕР відбуваються кожні два роки в іншій країні й засвідчують тенденцію до розширення кола послідовників традиційного народного світогляду та звичаєвості. Оскільки в СРСР лідерів відродження етно-національних релігій переслідували, а радянська наука цілеспрямовано тривалий час замовчувала ці факти, досі про діяльність та погляди предтеч і засновників етнорелігійного руху в Європі

відомо дуже мало, отже нині є потреба у висвітленні життя, діяльності та поглядів засновників відродження рідної віри європейських країн, зокрема сусідньої до нас Польщі.

Аналіз досліджень і публікацій. Перші публікації оригінальних творів Яна Стахнюка були видані до війни, тому нині не доступні для пересічного читача: «Колективізм і народ» (1933), «Героїчна народна спільнота» (1935), «Держава і економіка» (1939), «Події без історії» (1939), «Людство і культура» (1946), «Боротьба за принципи» (1947), «Антикультура» (1948). Інші три праці довгий час лишалися невиданими: «Майбутнє слов'янства», «Шлях культурної революції в Польщі», «Християнство і людство».

Лише в 90-х роках ХХ ст. завдяки наполегливості директора видавництва «Gorzel» Ждзіслава Словінського у Вроцлаві було здійснено видання праць «Człowieczeństwo i kultura» [6] та «Chrzesci-janstwo a ludzkost» [7]. Сам Ж. Словінський також є автором кількох праць про світоглядні основи природних релігій, у тому числі «Задруги», одна з яких друкувалася в «Наукових працях» Чорно-морського національного університету імені Петра Могили (в серії «Філософія») [2]; у цій же серії публікувалась стаття Станіслава Потребовського польською мовою, присвячена «Задружній філософії безперервного розвитку» (Zadrużna filozofia bezkresnego rozwoju) [5]. В Україні про польський етнорелігійний рух в часописі «Сварог» також було опубліковано джерелознавчу статтю В. Шапошника, в якій значну увагу приділено висвітленню сучасного язичництва Польщі за матеріалами польських періодичних видань [3]. Польській рідній вірі також присвячено окремий розділ монографії автора цієї статті Г. Лозко «Європейський етнорелігійний ренесанс» (2006) [1, с. 132–143].

Найбільш повно висвітлено світоглядні особливості «Задруги» та біографію її засновника в монографії доктора філософії, старійшини організації Rodzima Wiara, дослідника слов'янських старожилностей Станіслава Потребовського «Słowiański ruch Zadruga» (2016) [4]. Як зазначив у передмові Ігор Гуревич, вперше про «Задругу» автор опублікував свою докторську дисертацію німецькою мовою, будучи на той час в еміграції. Нині ж книга про подвижницьке життя і філософські погляди Яна Стахнюка та організації «Задруга» вийшла польською, рідною мовою автора. С. Потребовський роз'яснює слово «задруга», яке у південних слов'ян існує досі в значенні «спільнота», «товариство». Він також констатує той факт, що ні історики, ні політологи, ані культурологи чи релігієзнавці сучасної Польщі майже нічого не знають про ідеї руху «Задруги». З перших років появи «Задруги» (1935) вже з'явилися завзяті вороги ідеї духовного відродження Польщі. Це, вочевидь, і свідчило про радикальні світоглядні зміни, запропоновані мислителем у складний для країни, й загалом для Європи, історичний час, через що ймовірно й не могло бути сприйняте суспільством однозначно. Та найбільшим супротивником будь-яких етнокультурних та етнорелігійних рухів був і залишається католицький костюл та Ватикан.

Мета статті: висвітлити революційні світоглядні зміни в середовищі інтелектуалів, діячів польського товариства «Задруга», натхненником і організатором яких був Ян Стахнюк; познайомити наукову спільноту з головними фактами життя Я. Стахнюка та діяльністю його послідовників, які нині утворили етнорелігійну конфесію Rodzima Wiara.

Виклад основного матеріалу. В кінці ХІХ ст. та на початку ХХ ст. внаслідок політичних обставин відбулися значні переселення поляків на територію України. Та найбільше їх мешкало в зазначений період у Львові й інших Західних областях України (50,3 % всього населення). Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. знову в Україну переселились близько 1 млн. поляків-біженців. За переписом 1926 р. поляки займали третє місце за кількістю серед інших національних меншин (після росіян і євреїв).

Короткі біографічні дані про життя й діяльність Яна Стахнюка (язичницьке ім'я Стойгнев – польською Stoigniew) свідчать, що народився він в українському містечку Ковель на Волині 13 січня 1905 р. Навчався у Вищій Школі Економіки в Познані (1930). Кілька років у Варшаві він видавав журнал «Задруга» (1937–1939). Ян Стахнюк був учасником Варшавського повстання (пол. Powstanie warszawskie, 1944), під час якого був тричі поранений, наго-роджений Хрестом Хоробрих. Як відомо, це була головна військова операція Армії Крайової (пол. Armia Krajowa) – польського руху опору проти Третього Рейху за визволення Варшави та відновлення Польщі на некоммуністичних засадах.

За працю «Трагікомедія в Польській Народній Республіці», в якій піддав гострій критиці суспільну ситуацію в повосній Польщі, Ян Стахнюк був арештований (1949) і засуджений до 15 років в'язниці. Щоправда, пізніше строк ув'язнення було зменшено до 7 років (1953), але він вийшов на волю вже фізично ослабленим, покаліченим. Повернувся до Варшави в 1955, де й помер 14 серпня 1963 р.

Що вплинуло на формування критичного мислення та радикальну зміну світогляду майбутнього мислителя, достеменно невідомо, хоча вочевидь не обійшлося без знайомства з працями предтеч, яких у ті часи було достатньо. У 30-х роках ХХ ст. у Львові працював видатний польський фольклорист і етнограф, дослідник польської і української старовини Зорян Доленга-Ходаковський, який об'єднав науковців і поетів навколо журналу «Жевонія». Львівський університет, в якому навчалося й багато поляків, став осередком відродження національних культур і релігії Предків. Можливо саме близькі контакти поляків з українцями й стали причиною одночасної появи руху національного відродження, що сприяло й революційним змінам культурологічних і філософсько-релігійних поглядів. Саме в цей час у Львівському університеті навчався і майбутній професор Володимир Шаян, який вважається засновником руху відродження рідної віри в Україні, тут же працював і його вчитель-наставник, поляк за національністю, професор Стефан Стасяк, фахівець з санскритської філології, відомий своїми ґрунтовними знаннями ведичної міфології.

Ідейними предтечами «задружної ідеології», на думку польських дослідників, були як етнографи й митці (З. Доленга-Ходаківський, А. Беловський, Р. Бервінський, Ю. Словацький С. Виспянський, С. Шукальський, Р. Дмовський), так і філософія Ф. Ніцше, Ю. Еволи, Р. Генона та ін. [1; 3; 4; 5; 9].

Найбільш активними учасниками «Задруги» були: Ян Стахнюк, Броніслав Трентовський, Адам Чарновський, Антоні Вацик. Їх об'єднувало насамперед досить критичне ставлення до наслідків тривалої християнізації народів, зокрема католицтва. Так, Адам Чарновський у своїй праці «Про слов'янщину перед християнством» ще у 1918 р. відверто заявив, що умовою відродження Польщі є її повернення до власної «прапольської віри». Ці погляди поділяли й інші члени «Задруги».

Прикметно, що й Антоні Вацик (1905–2000) також народився в Україні в м. Кам'янець-Подільський. Він зберіг вірність рухові «Задруга» упродовж усього свого довгого життя, був членом редакції місячника «Задруга», а після війни написав чимало праць про філософію та культуру, залишив рукописну працю «Ян Стахнюк – життя і справа», яка нині зберігається в Бібліотеці Ягеллонського університету.

Головна тематика творів Яна Стахнюка, як економіста – подолання економічної відсталості Польщі, неодмінною умовою чого повинен був стати розрив з католицтвом. На початку свого осмислення причин і шляхів виходу з економічного тупика він спирався на деякі погляди М. Вебера щодо ролі протестантизму в промисловій революції. Однак, шлях польського народу в ідеалі Стахнюк уявляв не в ліберальних реформах інтернаціональної релігії, а лише через революційне повернення до витокової слов'янської релігії, основи якої він розробив у доктрині «Задруги», і завдання якої вбачав у «орієнтації всіх царин людської діяльності на розвиток національної самобутності», в ідеї повернення до природного світогляду та життя, згідно традицій власного народу.

Основою філософії «Задруги» був еволюційний пантеїзм. Стахнюк вважав: як Всесвіт, так і людське суспільство, мають ієрархічну структуру – народ і людина, як дерево і листя. Характер народу визначає насамперед раса, генетика, а потім середовище його життя, природа, економіка, державний лад і світогляд. Свою мрію про безсмертя людина може здійснити в потомстві і в творчості. Головна ознака людства – воля до творчості, божественний елемент, який з'єднує людину зі світом. Завдання людини – розвивати цю волю, але це завдання важко здійсненне, оскільки людина належить до двох сфер, біологічної та культурної [2; 5]. Культура – це явище динамічне, вона не завжди розвивається рівномірно, часом терпить злети й значні падіння, які впливають на стан суспільства. Набагато тривалішими є періоди регресу, заперечення культури. Впровадження в життя інтернаціональних та «демократичних» ідей, на думку Стахнюка, призвело до втрати природної суспільної ієрархії всередині етносів, і як наслідок – спричинило хаос у людських спільнотах. Він назвав цей регрес людства *wspakultura* («вспакультура») – щось близьке

до нашого «культура навиворіт» або «антикультура», пор. рос. *культура вспять*) [1, с. 132–143].

Wspakultura – це заперечення культури в усіх галузях, ідеологія та церковний примус, що перешкоджає розвитку природного людського потенціалу. Серед регресивних форм Ян Стахнюк вирізняв 4 тотальних антикультури: буддизм, юдаїзм, іслам і християнство. Церкви, на його думку, завжди засновують «генії занепаду». Він писав: «Останні 300 років історії Польщі засвідчують, що національна свідомість була замінена конфесійною». Політика панівних релігійних інституцій (церков, костьолів) впродовж тисячоліття «зрошувалася» з державним апаратом та ставала знаряддям гноблення вільнолюбних слов'ян. У той час, як культура закликає до творчого напруження, антикультура звільняє від напруги, від пристрастей, від бажання підпорядкувати собі світ, виховує покірних рабів замість активного і творчого суспільства [11].

Єзуїти свого часу прагнули виховувати «не поляків, а латинників, не обивателів, а католиків» – так сформувався загальний ментальний тип «*polakokatolik*». Про цей тип людей Ян Стахнюк писав: «біологічно польські, духовно ж – католицькі» [10, с. 37].

Я. Стахнюк був переконаний, що звільнення народу з-під гніту католицтва, як і взагалі християнства, не можливе лише шляхом заперечення, потрібні власні філософські принципи, які виявляться значно вищими, світлішими, привабливішими через свою органічність, притаманну людині від природи. Погляди «Задруги» не могли пройти повз увагу католицького костелу, й стали головною причиною переслідування Я. Стахнюка та всього «задружного руху».

Польський філософ Антоні Вацик вважав, що покатоличення Польщі було вкрай згубною подією в історії народу, називаючи цей період «духовною неволею» [10, с. 45–50]. Своім гаслом він, як і всі члени «Задруги», вважав: «Відкатоличити, ународовити, удосконалити поляка!» [10; 11]. У ґрунтовній монографії А. Вацика «*Kultura bezdziejów. Rzecz o dziejowej degradacji narodu polskiego*» («Культура безісторична. Слово про історичну деградацію народу польського») зроблено спробу глибше обґрунтувати концепцію Яна Стахнюка, викладену ним у 1939 році в книзі «Історія без історії». А. Вацик написав цю працю у Великій Британії, де мав доступ до цінних історичних джерел (Королівська Бібліотека в Лондоні), що дозволило йому повніше й глибше вивчити архівні документи та розкрити втрату народом власного духовного шляху як національну трагедію. Ця праця дає ясне розуміння душі польської й розтлумачує деякі важливі, але заплутані історичні перипетії [9].

Філософія «Задруги» сповнена оптимізму, віри в можливості людини, навіть незважаючи на її поразки, адже вона була створена під час Другої світової війни, коли Польщу роздирали два вороги. Так, С. Потребовський відзначив «унікальність філософського напрямку «Задруги», який виник у період протистояння двох тоталітаризмів минулого століття, – більшовицької Росії і нацистської Німеччини, – позиціонує себе як слов'янський світ, що прагне зберегти свою самобутність, всупереч політичному тиску зовнішніх сил. У центрі уваги Задружної філософії постає лю-

дина і нація у їх постійному прагненні розвиватися, пізнаючи світ і живучи в гармонії з природою. А звідси – бачення розвитку нації, що безпосередньо пов'язаний і узгоджений з розвитком світу. «Задруга» не була релігійною організацією в повному розумінні, її головною засадою був пантеїзм без теології з усвідомленням, що всі перетворення в світі спричинює і ними керує творча Воля космосу» [5, с. 96].

Щоправда, поняття нації «Задруга» розширювала до суперетнічної спільноти всіх слов'ян, однак на протигагу російському імперському шовінізму, вона спиралася насамперед на поляків, які в майбутньому, розвиваючись, дали б поштовх іншим слов'янським народам до їхнього спільного відродження на засадах рівності й взаємоповаги. Діячі «Задруги» мріяли про «добу відродження всієї Славії» й перетворення слов'ян у «над народ», що перегукувалось з ідеями Ф. Ніцше (який, до речі, мав польське коріння).

Найбільше значення в «Задрузі» надавалося розвитку національної спільноти, узгодженої з загальним розвитком світу та розвитком «абсолютного добра». Добро – це збільшення потужності нації і сили кожної держави-члена цієї спільноти. Тому «Задруга» розширює свою концепцію для всієї слов'янської спільноти.

Етнічна віра поляків нині відроджується в конфесійному статусі, створюються громади рідновірів по всіх регіонах Польщі, особливо активні рідновіри в Щечині, Вроцлаві, Кракові, Варшаві та інших містах і селах. Сучасні польські рідновіри видають кілька своїх часописів: «Stragona Lechia», «Tryglaw», «Watra», «Odmrocze» та ін. Вони іноді називають себе *lexitami* на відміну від «полякатолік». Послідовниками ідей Я. Стахнюка у Польщі нині є Ж. Словінський, Т. Словінський, С. Потребовський, М. Ценін, Т. Щепанський, а також національно-культурне товариство «Ніклот» та ін. Релігійно-громадський рух рідновірів розвивається на основі філософії, започаткованої «Задругою» та її основоположниками, відбуваються щорічні зустрічі, конференції та фестивалі в найбільш значимі свята рідновірів (зустріч Весни, Купайло, Перунів-день та ін.), а також щорічні науково-практичні конференції в рамках міжнародного «Родового Слов'янського віча», започаткованого у Києві в 2003 р.

Висновки. 1. Вочевидь, впродовж усієї історії етнічні та світові релігії становлять собою бінарні опозиції та містять низку антагоністичних суперечностей, через що не можуть бути зведені до спільної універ-

сальної категорії як однорідне явище. Тому як історія, так і філософія релігій повинні нарешті вийти з установлених «прокрустових» рамок нібито «позитивної» ролі будь-яких релігій.

2. Доречно звернути увагу на численні факти, на які вказували вже мислителі кінця XIX – початку XX ст. та зробили перші спроби верифікації християнства й інших світових («інтернаціональних») релігій, призначених для тримання «рабів Божих» у покорі.

3. Верифікація католицизму, здійснена польськими інтелектуалами в першій половині XX ст., полягає в апробації його догматів, які повинні були б забезпечити покращення якості людей, але невідповідність християнських догматів принципам природного життя людини засвідчує протилежне – воно не змогло покращити людину і суспільство.

4. А відтак, на думку Я. Стахнюка та інших діячів польської «Задруги», християнська *wspakultura* може і повинна бути подолана тільки постійним і наполегливим підвищенням етно-національної культури народів; це можливе завдяки концепції релігійного етніцизму, яка в майбутньому зможе протистояти глобальному біблійному супернаціоналізму.

5. Футурологічні прогнози щодо подолання (звільнення від) християнства на основі постхристиянської моделі, накресленої ще Л. Фейєрбахом, можливо здійснити лише на основі національно-екзистенційної методології; звільнення ж починається від яскравих філософів Ф. Ніцше, Ю. Еволи, І. Франка, Я. Стахнюка, В. Шаяна і до сучасного європейського етнорелігійного руху, який власне і є наочним свідченням процесів, що вже проявилися в європейському суспільстві.

6. Зміна світогляду в концепції Яна Стахнюка наспить не поміркований еволюційний, а саме революційний характер, радикально змінюючи головні пріоритети національної духовної культури й самого життя нації, про що свідчить і назва однієї з його праць «Droga rewolucji kulturowej w Polsce» [8].

7. Концепція «Задруги» по суті є дуже близькою до філософських поглядів засновника «Ордену Бога Сонця» В. Шаяна: обидва мислителі працювали в один і той самий час, мали спільних предтеч та близькі історичні долі своїх народів, що дало змогу розробити ефективну модель національно-культурної стратегії, реалізація якої в майбутньому сприятиме самозбереженню національної самобутності слов'ян.

Список використаних джерел

1. Лозко Г. Рідна віра в Польщі // Лозко Г. Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс / Галина Лозко. – Х. : Див, 2006. – С. 132–143.
2. Словінський Ж. Людина і світ у філософській антропології природних релігій // Наукові праці. Серія «Філософія». – Чорноморський державний університет ім. Петра Могили / Ждїслав Словінський. – Випуск 250, 2015. – Т. 262. – С. 78–83.
3. Шапошник В. Польський етнорелігійний рух. Язичництво і неоязичництво в сучасній Польщі за матеріалами видань польських нових Правих / Вадим Шапошник // Сварог. – 2001. – № 11–12. – С. 7–9.
4. Potrzebowski S. Słowiański ruch Zadruha / Stanisław Potrzebowski. – Szczecin : Trigław, 2016.
5. Potrzebowski S. Zadruha filozofia bezkresnego rozwoju / Stanisław Potrzebowski // Наукові праці. Серія «Філософія». – Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Випуск 245, 2015. – Т. 257. – С. 93–96.
6. Stachniuk J. Człowieczeństwo i kultura / Jan Stachniuk. – Wrocław, 1996.
7. Stachniuk J. Chrzescijanstwo a ludzkost / Jan Stachniuk. – Wrocław, 1997.

8. Stachniuk J. Droga rewolucji kulturowej w Polsce / Jan Stachniuk. – Wrocław, 2006.
9. Wacyk A. Kultura bezdziejów. Rzecz o dziejowej degradacji narodu polskiego / Antoni Wacyk. – Wrocław, 2010.
10. Wacyk A. Mit polski Zadruha / Antoni Wacyk. – Wrocław, 1991.
11. Wacyk A. Na pohybel katolicytwa Zadruha / Antoni Wacyk. – Wrocław, 1996.

Г. С. Лозко,

д-р филос. наук, профессор кафедры истории
Черноморского университета имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

РЕВОЛЮЦИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ В КОНЦЕПЦИИ «ЗАДРУГИ» ЯНА СТАХНЮКА

Рассмотрены основные концептуальные принципы культурологического общества «Задруга», созданного в Польше в 1935 г. Яном Стахнюком (Стойгневом), революционные взгляды которого стали основой современного польского процесса возрождения этнических религий на почве традиционного народного мировоззрения и обычаев. Показано, как «Задружная философия» доказывает, что этнические и мировые религии составляют бинарные оппозиции и содержат ряд антагонистических противоречий, из-за которых не могут быть сведены к общей универсальной категории как однородное явление. Мировые, а точнее «интернациональные» религии, Я. Стахнюк считает явлениями *wspakultury* (антикультуры, псевдокультуры) по причине искусственности и неспособности их обеспечить национальное развитие автохтонных народов Европы. Обращено внимание на поиск традиционных естественных альтернатив регрессивным доктринам господствующих религиозных институтов (церквей, костелов), что на протяжении тысячелетия «срашивались» с государственным аппаратом управления и становились орудием угнетения вольнолюбивых славян. Показано синхронность подобных процессов в Польше и Украине, проведена параллель с концепцией украинского философа В. Шаяна и подчеркнута перспективность развития этих идей.

Ключевые слова: Ян Стахнюк; Антони Вацик; Владимир Шаян; «Задруга»; «Задружная философия»; *wspakultura*; этнорелигия; родная вера в Польше.

H. Lozko,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor Department of History
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

THE REVOLUTION OF WORLD VIEW IN THE CONCEPT OF «ZADRUHA» OF IAN STAHNIUK

The article examines the main conceptual principles of cultural association «Zadruha». This organization was created by Ian Stahniuk (Stoyhnyev) in Poland in 1935. His views became the basis for the modern revival of the Polish ethnic religion based on traditional folk customs and worldview. Philosophy of 'Zadruha' proves that ethnic and world religions represent a binary opposition and contain a number of antagonistic contradictions. This is why these religions are not a homogeneous phenomenon and can not be reduced to a common universal category: ethnic religion seeks to preserve its own ethnos, the world religion one aims to conquer all other nations. The views of Ian Stahnyuk were revolutionary because he considered the worldwide (or «international») religions as the phenomena of «*wspakultura*» (that is anti-culture, pseudo-culture) because of the artificiality and inability to ensure the authenticity of the national development of nations of Europe. «Zadruha» pointed public attention to the search for natural alternatives to traditional doctrines of dominant religious institutions (churches, etc.) that during the millennium combined with governance and became an instrument for oppression of freedom-loving Slavs. The synchronicity of these processes in Poland and Ukraine is showed; the parallel to the concept of national religious revival of Ukrainian philosopher Volodymyr Shayan is conducted. Also the prospects of development of these ideas were emphasized.

Key words: Ian Stahniuk; Anthony Vatsyk; Volodymyr Shayan; «Zadruha» «zadrzhna philosophy»; «*wspakultura*»; ethnic religion; native faith in Poland.

Рецензенты: *Кротофіль М.*, д-р філософії, ад'юнкт.
(Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща)
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

ІСТОРІЯ КЕЛЬТИСТИКИ ТА ПОРТУГІСТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ НІМЕЧЧИНИ (XVII–XXI СТ.)

У статті проаналізовано та охарактеризовано становлення та розвиток кельтистики та португістики в німецьких університетах (XVII–XXI ст.). Найпопулярніша спеціальність філологічного спрямування в німецьких університетах – романістика. Як зазначено у Новому універсальному лексиконі (Бертельсманн): «Романістика – наука, про романські мови та літератури». Романістика включає в себе такі наукові галузі, зокрема: аргентиністика, баскістика, бразилістика, бретоністика, галісістика, далматиністика, іспаністика, італіністика, Кастилія, каталаністика, Каталонські поля, каталанці, кельтистика, молдовістика, окситаністика, португістика, провансалистика, ретороманістика, романістика, романі – циганська румунська мова, румуністика, сардистика, франкістика. Вона вивчає особливості європейських мов та їх діалектів (італійська, іспанська, португальська, французька), займається вивченням мов національних меншин Європи (галісійська, каталанська, окситанська, ретороманська, сардська мови). «Романські мови походять з вульгарної латини європейських мов; за мовною близькістю їх членують на три групи: 1. Західнороманські мови (іспанська, португальська, каталанська, провансальська, французька, ретороманська); 2. Східнороманські мови (італійська, далматинська [мертва мова], румунська); 3. Центральнороманські мови (сардська)». Німецький філолог К. Ман вперше в 1863 р. використав термін «романська філологія».

Ключові слова: валісійська мова; гальська мова або шотландська мова; ірландська мова; історія; кельтистика; корнійська та бретонська мови; манхська мова; мовна група; португістика; романська філологія; університет.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кельтистика та португістика є доволі рідкісними спеціальностями романської філології, які вивчаються в університетах Німеччини. Процес вивчення даних наукових галузей розпочався ще у XVII ст. і триває на сучасному етапі.

Як зазначає вчена Вольф Е. М. у праці «История португальского языка»: «Образование. Университеты. В средние века грамотный человек в Португалии был большой редкостью. Грамоте обучали в школах при монастырях, но многие монахи, а иногда и настоятели монастырей не умели ни читать, ни писать. Так, в одном из документов XIV в. говорится, что его подписал только настоятель, так как остальные сем каноников были неграмотными. Во многих монастырях не было ни одной книги. Основным предметом обучения в монастырских школах была грамматика, подразумевавшая довольно ограниченный набор сведений о латинском языке, который включал знание основ грамматики и умение читать. Знакомство с античными авторами было сведено к минимуму и включало лишь небольшие отрывки, входившие в средневековый круг элементарных знаний. Светской школы не существовало до середины XVI в. Первый университет Португалии был основан в 1288 г. в Лиссабоне, в 1308 г. он был переведён в Коимбру, затем опять в Лиссабон. Занятия в университете

имели целью прежде всего профессиональную подготовку правоведов, медиков, служителей церкви. В университете учились люди разных возрастов, в том числе и занимавшие довольно высокие должности. Основными предметами были богословие и право, а также медицина, логика, грамматика, искусства; предметы часто менялись. Университетское образование подчинялось церкви; состав предметов, программы постоянно контролировались епископами и самим папой. Занятия состояли в чтении и комментировании тестов, преподаватель назывался *lente читающий*. Весь курс продолжался от шести до девяти лет. До нас дошёл сборник документов XV в. – «Зелёная книга Университета Коимбры», содержащий много любопытных сведений о жизни университета в тот период. Разумеется, тексты, которые изучались и комментировались в университете, были латинскими. Изучались также другие древние языки – греческий и древнееврейский. Новые языки, в том числе португальский, в то время не считались предметом обучения, они представлялись испорченной латынью, которая используется лишь для практических нужд» [3, с. 64].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. З-поміж дослідників романської філології варто зазначити: Бурсье Э. [2].

Серед вчених, які займаються певною романською мовою є: *кельтські мови* – Бондаренко [1], Льюис Г., Педерсен Х. [4], Balls I. [14]; *португальська мова* – Вольф Е. М. [3].

Університетські періодичні видання, в яких висвітлено означену проблему та які присвячені, зокрема: *кельтистиці* – «**Bonner Beiträge zur Keltologie**» [17] (Рейнський університет ім. Фрідріха Вільгельма м. Бонн), «**Zeitschrift für celtische Philologie**» [20]: (Рейнський університет ім. Фрідріха Вільгельма м. Бонн).

Формулювання завдання дослідження. Завдання полягає у тому, щоб проаналізувати та охарактеризувати становлення та розвиток кельтистики та португїстики в німецьких університетах (XVII–XXI ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

КЕЛЬТИСТИКА

У «Статуті спілки кельтологів Європи» («**Statut des Vereines. Societas Celtologica Europaea**») проголошено двома мовами мету, зокрема: «*Ziel der SCE ist es, die wissenschaftliche Beschäftigung mit den keltischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Forschung und Studium zu fördern sowie der Kooperation unter den Keltologinnen und Keltologen verschiedener Fachrichtungen zu dienen. The SCE's goal is to support the scholarly study of Celtic languages, literatures, and cultures in research and teaching and to promote cooperation among Celtic scholars of different disciplines*» [19].

До цієї Спілки належить лише Рейнський університет ім. Фрідріха Вільгельма м. Бонн.

Гімн кельтистики є «**Binchy and Bergin and Best**» [16]. Текст надається:

*My song is concernin'
Three sons of great learnin'
Binchy and Bergin and Best.
They worked out that riddle
Old Irish and Middle,
Binchy and Bergin and Best.
They studied far higher
Than ould Kuno Meyer
And fanned up the glimmer
Bequeathed by Zimmer,
Binchy and Bergin and Best.*

*They rose in their nightshift
To write for the Zeitschrift,
Binchy and Bergin and Best.
They proved they were bosses
At wrestling the glosses,
Binchy and Bergin and Best.
They made good recensions
Of ancient declensions, And careful redactions
To their three satisfactions,
Binchy and Bergin and Best.*

*They went for a dander
With Charlie Marstrander,
Binchy and Bergin and Best.
They added their voices
(Though younger) to Zeuss's,
Binchy and Bergin and Best.*

*Stout chase the three gave
Through the Táin for Queen Maeve
And played 'Find the Lady'
With Standish O'Grady,
Binchy and Bergin and Best.*

*They sang in the choir
Of the Institute (Higher),
Binchy and Bergin and Best.
And when they saw fit
The former two quit,
Binchy and Bergin and Best.
But the three will remain
To try to regain
At whatever cost
Our paradigms lost,
Binchy and Bergin and Best.*

*So forte con brio
Three cheers for the trio,
Binchy and Bergin and Best.
These friends of Pokorny
Let's toast in Grand Marnier,
Binchy and Bergin and Best.
These justly high-rated,
Advanced, educated,
And far from facetious
Three sons of Melesius,
Binchy and Bergin and Best.*

На сьогодні (**станом на вересень 2016 р.**), спеціальність «Кельтистика» представлено в такому університеті Німеччини, а саме:

1. Рейнський університет ім. Фрідріха Вільгельма м. Бонн (**Rheinische-Friedrich-Wilhelms Universität Bonn**) [21]:

в інституті «Англїстики, американїстики та кельтологїї» («**Institut für Anglistik, Amerikanistik und Keltologie – IAAK**») є відділення кельтологїї та індогерманїстики («**Abteilung für Keltologie und Indogermanistik**») [22].

Дане відділення очолює проф. док. Штефан Ціммер (**Prof. Dr. Stefan Zimmer**). Також під керівництвом пана проф. док. Шт. Ціммера виходять друком два наукових журнали, зокрема: «Боннські нотатки з кельтологїї» («**Bonner Beiträge zur Keltologie**») та «Журнал з кельтської філологїї» («**Zeitschrift für celtische Philologie**»). Варто також зазначити, що в університеті працював відомий німецький кельтолог Рудольф Турнейзен (**Rudolf Thurneysen, am 14. März – am 9. August 1940**).

«**Bertelsmann. Das neue Universallexikon**» («Бертельсманн. Новий універсальний лексикон») тлумачить:

«**Kelten**, lat. *Celtae*, mehrere die kelt. Sprachsprechende Volksgruppen, die große Teile W-, Mittel-, SO-Europas u. Kleinasien bewohnten; erste Erwähnung um 500 v. Chr.

In Italien siedelten sich die kelt. Stämme der Insubrer, Boier, Cenomanen u. Senonen seit dem 5./4. Jh. v. Chr. in der Poebene an. Von dort aus besiegten sie mehrf. Die Etrusker, 387 v. Chr. in der Schlacht an der Allia auch die Römer (anschließende Plünderung Roms). Seit

dem Beginn des 3. Jh. v. Chr. dehnten die Römer ihren Machtbereich auf die kelt. besiedelten Gebiete N-Italiens aus u. gliederten sie als **Gallia cisalpina** zu Beginn des 1. Jh. v. Chr. ihrem Reich ein. Vom 4. Jh. v. Chr. ist kelt. Migration auf den **Balkan** nachweisbar. 277 v. Chr. überquerten die kelt. **Gelater** den Hellespont, siedelten in der Gegend von Ankara u. bildeten dort vier Fürstentümer, die bis in die frühe röm. Kaiserzeit bestanden. Im 3. Jh. v. Chr. reichte der kelt. Kulturraum von Britannien bis Anatolien. Cäsars Kämpfe in **Gallien** (58–51 v. Chr.) führten zur völligen Unterwerfung der linksrhein. K.u. zur Einverleibung ihres Gebietes in das Röm. Reich als **Gallia transalpina**. Gleichzeitig bedrängen die Germanen u. Daker die K. Seit 16 v. Chr. begannen die Römer mit der Eroberung der späteren Prov. Noricum (etwa das heutige Östr.), Pannonien (ung. Tiefebene) u. Raetien (Alpen u. SW-Dtl.). Damit verloren die letzten kelt. Landstriche ihre Unabhängigkeit an die Römer. Kelt. Tradition lebte nur in wenigen Rückzugsgebieten fort, z. B. in Schottland, Irland, Wales u. in der Bretagne» [15, c. 477].

«**Keltisch**, eine zur indoeurop. Sprachfam. Gehörende Sprachgruppe, die in der Vorzeit über ganz Europa bis nach Spanien u. N-Italien verbreitet u. bis nach Kleinasien vorgedrungen war (Kelten). Man unterscheidet das ausgestorbene **Festland-K.** (in Spanien, Gallien, S- u. W-Dtl., Italien u. auf dem Balkan) u. das z. T. noch lebendige **Insel-K.** (**Irisch, Gälisch oder Schottisch, Manx, Walisisch, Kornisch u. Bretonisch**)» [15, c. 477].

«**Keltische Kunst**, die Kunst der **Kelten** von der Latenezeit (**Latenekunst**) bis zur ihrer letzten Blüte im fr. MA auf den Brit. Inseln, insbes. in Irland. Sie entstand im 5. Jh. v. Chr. unter dem Einfluss etrusk. u. grch. Kunstgewerbes. Von der grch.-etrusk. Kunst übernahmen die Kelten Ranken-, Palmetten- u. Lotosblütenornamente, von der skyt.-iran. Kunst Tiermotive, gestalteten sie aber zu eig. Mustern u. fantast. Darst. von Mensch u. Tier. Damit statteten sie nahezu alle Gebrauchs- u. Schmuckgegenstände aus Bronze, Eisen, Gold u. Silber aus (Silberkessel von Gundestrup). Während der röm. Herrschaft konnte sich die k. in Irland u. Schottland ungestört weiterentwickeln, verarbeitet aber oriental., ostmediterrane, christl., angelsächs. u. germ. Impulse. Einen Höhepunkt der ir. Buchkunst stellen die illuminierten Handschriften (z. B. **Book of Durrow, Book of Kells**) dar» [15, c. 477].

ПОРТУГІСТИКА

На сьогодні (станом на вересень 2016 р.), спеціальність «Португїстика» представлено в таких університетах Німеччини, а саме:

1. Університеті м. Кельн (**Universität zu Köln**) [23]:

на філософському факультеті (**Philosophische Fakultät**) є романський семінар (**Romanisches Seminar**), в якому діє португальсько-бразилійський інститут (**Portugiesisch-Brasilianisches Institut**) та робоча група «Іспанія – Португалія – Латинська Америка» (**Arbeitskreis «Spanien – Portugal – Lateinamerika**).

2. Університет ім. Вільгельма Гумбольдта м. Берлін (**Humboldt-Universität zu Berlin**) [24]:

на філософському факультеті II (**Philosophische Fakultät II**) є інститут романістики (**Institut für Ro-**

manistik) з відділенням португальської (**Abteilung für Portugiesisch**).

«**Bertelsmann. Das neue Universallexikon**» («Бертельсманн. Новий універсальний лексикон») тлумачить:

«**Portugal. Amtssprache(n): Portugiesisch.**

Bevölkerung: Die Bewohner sind fast ausschl. Portugiesen; der Anteil der Ausländer liegt nur bei rd. 2 %. 93 % der Bevölkerung gehören der röm.-kath. Kirche an.

Geschichte: P. als Gebiet der **Lusitaner** wurde 27 v. Chr. röm. Prov., 585 westgot., 711 arab. Im 9. Jh. begann die Rückeroberung (**Reconquista**). 1139 berg. König **Alfons I.** die Selbständigkeit P.s 1147 eroberte er im Kampf gegen die Araber Lissabon. 1267 wurde die bis heute gültige Grenze mit Spanien festgelegt. Der «Windsorvertrag» von 1386 leitete die noch heute bestehende Anlehnung an England ein. 1415 begann die Eroberung nordafrik. Gebiets, später folgte die Ausbreitung an der Küste W-Afrikas (**Heinrich der Seefahrer**). Ende des 15. Jh.s erreichten die Portugiesen das Kap (**B. Diaz**) u. ließen sich nach Entdeckung des Seewegs nach Indien (**Vasco da Gama**) dort in Handelskolonien nieder. Zum asiat. u. afrik. Kolonialbesitz kam das 1499 (P. A. **Gabral**) entdeckte Brasilien. Nach dem Aussterben der Königsdynastie annektierten 1580 die Spanier P. Die Lösung der Vereinigung mit Spanien (1640) erfolgte durch **Johann IV.** (1656). Die Wirtschaft wurde durch den **Methuenvertrag** 1703 noch stärker von England abhängig; der größte Teil des Kolonialbesitzes war an die Niederländer u. Engländer verloren gegangen. 1807 musste der port. Hof vor **Napoleon I.** nach Brasilien fliehen. Mit engl. Hilfe (**A. Wellington**) wurden die Franzosen allerdings (1808/09, 1811 endgültig) vertrieben. 1822 wurde Brasilien unabh., 1910 wurde P. **Republik**. A. de Oliveira **Salazar** (seit 1932 Min.-Präs.) errichtete einen autoritär-korporativen Einparteiensstaat (**Estado Novo**). 1949 trat P. Der NATO, 1955 den UN bei. Salazars Nachfolger **M. Caetano** (1968–74) setzte die repressive Politik seines Vorgängers fort. 1974 wurde die Diktatur von der «Bewegung der Streitkräfte» (MFA) gestürzt (**Nelkenrevolution**). Das Kolonialreich konnte aufgelöst werden. 1976 trat eine demokrat. Verf. in Kraft. 1986 wurde P. Mitgl. Der EG. Im selben Jahr wurde der Sozialist **M. Soares** (1976–78 u. 1983–85 Min.-Präs.) Staats-Präs. Von 1985–95 stellten die Sozialdemokraten mit **A. Cavaco Silva** den Min.-Präs. Anschließend regierten die Sozialisten unter **A. Guterres**. 1996 wurde **J. Sampaio** Staats-Präs. 1999 erfolgte die Übergabe Macaos an China. 2002 fiel die Reg.-Macht wieder an die Sozialdemokraten. Vorgezogene Parlamentswahlen 2005 gewann die Sozialist. Partei. Min.-Präs. Wurde **J. Socrates**. Staats-Präs. Ist seit 2006 **A. Cavaco Silva**» [15, c. 759].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати дослідження можуть слугувати як теоретичною, так і практичною базою для подальшого дослідження мовної освіти в університетах України, а також можуть бути використані в процесі професійної історичної та філологічної підготовки студентів, магістрів та аспірантів за різними напрямками, під час викладання спецкурсів історичного та філологічного спрямування.

Списки використаних джерел

1. Бондаренко Г. В. Мифология пространства Древней Ирландии / Григорий Владимирович Бондаренко. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 416 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая сер.).
2. Бурсье Э. Основы романского языкознания (elements de linguistique romane) / Эдуар Бурсье (Edouard Bourciez) // Пер. с фр. / Под. ред., с предисл. и примеч. Д. Е. Михальчи. Изд. 3-е. – М. : Едиториал УРСС, ЛКИ, 2008. – 680 с. (История языков народов Европы).
3. Вольф Е. М. История португальского языка / Елена Михайловна Вольф // Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М. : Высш. шк., 1988. – 264 с.
4. Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков (A Concise Comparative Celtic Grammar) / Генри Льюис, Хольгер Педерсен. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 512 с. (История языков народов Европы).
5. Мелінчук Н. В. Використання досвіду реформування мовної освіти в університетах Німеччини до України // Проблемы современного педагогического образования. Сер. : Педагогика и психология. – Сб. статей: – Ялта : РИО КГУ, 2014. – Вып. 46. – Ч. 5. – С. 126–133.
6. Мелінчук Н. В. Виклики сучасності до національної системи університетської освіти об'єднаної Німеччини (3.10.1990 – 2014 рр.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 245. Вип. 233. Педагогіка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С.16–20.
7. Мелінчук Н. В. Загальне мовознавство в німецьких університетах (XIX ст. – I пол. XX ст.) // Миколаїв : Новітня філологія. – 2013. – № 46. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – С. 5–14.
8. Мелінчук Н. В. Загальне мовознавство в німецьких університетах (XIX ст. – I пол. XX ст.) // Новітня філологія. – 2014. – № 48. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – С. 43–53.
9. Мелінчук Н. В. Подібності та відмінності університетської освіти України та Німеччини // Проблемы современного педагогического образования. Сер. : Педагогика и психология. – Сб. статей: – Ялта : РИО ГПА, 2015. – Вып. 47. – Ч. 3. – С. 137–142.
10. Мелінчук Н. В. Романистика в університетах Німеччини (II половина XIX–XX ст.) // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2016: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі»: тези. Том 2. Академічні свободи, університетська автономія, наука і освіта для сталого розвитку. Мовно-культурна політика. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – С.43–45.
11. Мелінчук Н. В. Становлення та розвиток університетської освіти у Німеччині // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Вип. 40. – Ч. 3. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – С. 183–190.
12. Мелінчук Н. В. Сучасна модель університетської освіти Німеччини // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 246. Вип. 234. Педагогіка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С.15–20.
13. Мелінчук Н. В. Тенденції мовної освіти в університетах Німеччини (1949–2014 рр.) // Новітня філологія. – 2014. – № 49. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – С. 31–44.
14. Balls I. 2 Bde.: Teil 1: Oberherrscher und Oberherrschaft in Irland / Dr. Irene Balls. Teil 2: Texte und Übersetzungen, Register. Berlin: curach bhán publications, zweite durchgesehene und verbesserte Auflage, 2015 – («Bonner Beiträge zur Keltologie», Band 2/1 & 2/2). ISBN: 978-3-942002-24-0; 18 x 25cm; 963 Seiten mit 34 Tabellen und 44 Abbildungen. – Signatur : YE 220 H491. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.keltologie.uni-bonn.de> (21 вересня 2016 р.).
15. Bertelsmann. Das neue Universallexikon. – Gütersloh / München: Wissen Media Verlag GmbH. – S. 1055.
16. “‘Binchy and Bergin and Best’ by Flann O’Brien/Myles na gCopaleen/Brian O’Nolan // Zeitschrift für celtische Philologie. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://celtologica.eu/zcp/> (21 вересня 2016 р.).
17. «Bonner Beiträge zur Keltologie». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.keltologie.uni-bonn.de> (21 вересня 2016 р.).
18. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. Das umfassende Standardwerk auf der Grundlage der neuen amtlichen Regeln. – Bd.1, 24. Auflage. – Dudenverlag: Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich. – 2006. – S. 1216.
19. Statut des Vereines. Societas Celtologica Europaea (SCE). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://celtologica.eu/files/SCE_Statuten.pdf (21 вересня 2016 р.).
20. «Zeitschrift für celtische Philologie». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.keltologie.uni-bonn.de> (21 вересня 2016 р.).
21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www3.uni-bonn.de/> (27 вересня 2016 р.).
22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.keltologie.uni-bonn.de/> (21 вересня 2016 р.).
23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-koeln.de/> (27 вересня 2016 р.).
24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hu-berlin.de/> (27 вересня 2016 р.).

Н. В. Мелінчук,

Государственная пограничная служба Украины

ИСТОРИЯ КЕЛЬТИСТИКИ И ПОРТУГИСТИКИ В НЕМЕЦКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ (XVII–XXI ВВ.)

В данной статье проанализировано и охарактеризировано становление и развитие кельтистики и романистики в немецких университетах (XVII–XXI вв.). Одна из самых популярных специальностей филологического направления в немецких университетах является романистика. Как обозначено в Новом универсальном лексиконе (Бертельсманн): «Романистика – наука о романских языках и литературах». Романистика включает в себя такие научные области, как: аргентинистика, баскистика, бразилистика, бретонистика, галисистика, далматинистика, испанистика, италинисти-

ка, Кастилія, каталаністика, Каталонские поля, каталанцы, кельтистика, молдавистика, окситаністика, португистика, провансалистика, ретороманістика, романистика, романи – цыганський румунський мовний, румуністика, сардистика, франкістика. Вона вивчає особливості європейських мов і їх діалектів (італійський, іспанський, португальський, французький), займається вивченням мов національних меншин Європи (галісійський, каталанський, окситанський, ретороманський, сардський мови). «**Романські мови** походять з вульгарної латини європейських мов; згідно мовної близькості їх ділять на три групи: 1. **Західнороманські мови** (іспанський, португальський, каталанський, провансальський, французький, ретороманський); 2. **Всхіднороманські мови** (італійський, далматинський [мертвий мов]), румунський; 3. **Центральнороманські мови** (сардський)». Німецький філолог К. Ман вперше в 1863 р. використав термін «**романська філологія**».

Ключові слова: валісійський мов; галльський мов або шотландський мов; ірландський мов; історія; кельтистика; корнейський і бретонський мови; манхський мов; португистика; романська філологія; університет; мовна сім'я.

N. Melintschuk,
Staatsgrenztruppen von der Ukraine

DIE GESCHICHTE DER KELITISTIK UND PORTUGISTIK AN DEN DEUTSCHEN UNIVERSITÄTEN (XVII–XXI JH.)

In diesem Artikel analysiert man und charakterisiert man die Entstehung der Keltistik und der Portugistik an den deutschen Universitäten (XVII – XXI Jh.). Die bekannteste sprachliche Spezialität an den deutschen Universitäten ist die Romanistik. «Bertelsmann. Das neue Universallexikon» betrachtet man «**Romanistik**, Wiss. von den roman. Sprachen u. Literaturen». Die Romanistik besteht aus solche wissenschaftliche Bereiche, sowie: die Argentinistik, die Baskistik, die Brasilistik, die Bretonistik, die Dalmatinistik, die Frankistik, die Galisistik, die Italinistik, Kastilien, die Katalanistik, Katalanen, Katalanische Felder, die Keltistik, die Moldovistik, die Oksitanistik, die Portugistik, die Provansilistik, die Rätromanistik, die Romanistik, Romani – zigeunerische rumänische Sprache, die Rumänistik, die Sardistik, die Spanistik. Sie forscht die Besonderheiten der europäischen Sprachen und ihre Mundarten/Dialekte (Italienisch, Spanisch, Portugiesisch, Französisch), sie forscht die Sprachen der nationalen Minderheiten von Europa (Galicisch, Katalanisch, Oksitanisch, Rätromanisch, Sardisch). «**Romanische Sprachen**, aus dem Vulgärlatein entstandene europäische Sprachen; aufgrund ihres Verwandtschaften in 3 Gruppen eingeteilt; 1. **Westromanisch** (Span., Port., Katalan., Provençal., Frz., Rätorum.); 2. **Ostromanisch** (Ital., Dalmatin. [ausgestorben], Rumän.); 3. **Zentralromanisch** (Sardin)». Der deutsche Philologe K. Mann benützt im ersten Mal den Begriff «**romanische Philologie**».

Entscheidende Wörter: das Gälisch oder Schottisch; die Geschichte; das Irisch; die Keltistik; das Kornisch und das Bretonisch; das Manx; die Portugistik; romanische Philologie; die Sprachgruppe; die Universität; das Walisisch.

Рецензенти: *Міронова І. С.*, д-р іст. наук, доцент.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Мелінчук Н. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 14.01.2017

РЕГІОНАЛЬНЕ ВСЕОСЯЖНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ТА ТРАНСТИХООКЕАНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВА: ЕКОНОМІЧНІ КАТАЛАЗАТОРИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

У статті досліджуються режими вільної торгівлі – Регіональне всеосяжне економічне партнерство та Транстихоокеанське партнерство, як проекти загально регіональних торговельних угод між країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, метою яких є поглиблення економічної інтеграції та створення багатосторонніх режимів вільної торгівлі. Визначено проблеми та перспективи на їхньому шляху у вирі сучасного міжнародного становища. Розглядаються зовнішньоекономічні стратегії США та Китаю щодо субрегіону Південно-Східної Азії. Зроблено висновок, що Регіональне всеосяжне економічне та Транстихоокеанське партнерства – два основні центри концентрації регіоналізації в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, високий потенціал впливу на регіональну і міжнародну економічну структуру та нові тенденції регіоналізму, а саме формування комплексних угод нового покоління (у тому числі країнами – членами Асоціації країн Південно-Східної Азії) з метою виходу на багатосторонній рівень в перспективі.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР); Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН); Регіональне всеосяжне економічне партнерство (РВЕП); Китай; Південно-Східна Азія (ПСА); регіональна економічна інтеграція; Транстихоокеанське партнерство (ТТП); Сполучені Штати Америки (США).

Тенденції розвитку сучасного світу свідчать про конкретні кроки в плані глобалізаційних процесів. У ХХІ ст. створюються не лише міжнародні регіональні чи світові організації політичного рівня, а й, звичайно, економічного. Так вже склалося історично, чим краще економічне становище країни, тим вищу позицію вона займає в світовій спільноті. А це, в свою чергу, дозволяє їй встановлювати свої «правила гри» не лише на економічній арені, а й політичній, культурній та ін. Звичайно, світ ще не втратив «біполярність» ХХ ст. (т. з. «постбіполярність»), що не на краще відображається на економічному розвитку інших, менш розвинених країн.

Регіональне всеосяжне економічне та Транстихоокеанське партнерства не тільки надають значний вплив на економіку країн-учасниць та їх торгових партнерів, а й змінюють перебіг інтеграційних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, та здатні перетворити всю систему регулювання міжнародної торгівлі. Створення мегарегіональної угоди на просторі АТР – це не просто результат спрямованих зусиль конкретних держав, але і відображення об'єктивних процесів, що відбуваються як в регіоні, так і в світовій економіці в цілому.

З огляду на недостатню увагу до вказаної проблеми та відсутність профільних досліджень українських

дослідників **мета статті** – це аналіз діяльності та подальшої перспективи для АСЕАН Регіонального всеосяжного економічного та Транстихоокеанського партнерства. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: по-перше, з'ясувати зовнішньоекономічні стратегії США та Китаю щодо субрегіону ПСА в рамках РВЕП та ТТП; по-друге, розглянути наслідки розподілу зон економічного впливу для країн ПСА; по-третє, визначити перспективи взаємодії даних партнерств на загально регіональному рівні.

Серед наукових розвідок, що висвітлюють різнобічні аспекти тематики уваги заслуговують праці А. Сидорова [4], Н. Стапан [6], В. Саламатова [3]. Науковці розглядають питання мегарегіональних торгових партнерств, зокрема діяльність США та КНР через два економічні блоки.

У працях С. Урата, І. Ісоно, Д. Елмс, Ю. Фукунага, І. Фергюссон [17] подається аналіз еволюції проектів ТТП та РВЕП – від мотивів їх формування до останніх зрушень у переговорних процесах до кінця 2014 р.

Наукову цінність з огляду на низку концептуальних і фактичних положень мають роботи сингапурської дослідниці Санчіти Басу Дас [13–16]. У своїх дослідженнях автор порівнює та дає раціональну з її точки зору оцінку діяльності РВЕП та ТТП як в субрегіоні, так і в АТР в цілому.

Важливим джерелом для вивчення теми – публікації Гордона Г. Чанга [10], наукового співробітника Чикагської Ради з глобальних справ Енді Морімото [7], онлайн-видання «East Asia Forum» [9; 11; 12].

Регіональне всеосяжне економічне та Транстихоокеанське партнерства не залишаються поза дискусіями економістів, аналітиків та інших спеціалістів в плані своїх суперечностей. Дані партнерства у свою чергу є досить молодими і не до кінця сформованими. Так, РВЕП було засновано в 2011 р., хоча ідея створення подібного партнерства бере початок ще від Азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. Учасники цього партнерства складають 28 % світового ВВП. РВЕП оплачує товари і послуги торгівлі, займається інвестиціями і врегулюванням суперечок. Проте, дана угода не містить жодних положень з таких питань, як оплата праці, державні закупівлі, безпеки харчових продуктів і навколишнього середовища.

РВЕП являє собою, насамперед, регіональний блок. Однак з урахуванням складу вхідних у нього країн, на зовнішню і взаємну торгівлю цього блоку доводиться значуща частка світового експорту та імпорту, яка досить швидко зростає з часом як в абсолютному, так і у відносному вираженні. В період з 2001 по 2012 рр. експорт країн РВЕП виріс з 1,56 до 6,15 трлн дол. США (з 20,5 % до 27,5 % світового експорту), імпорт зріс з 1,505 до 6,28 трлн дол. США (з 19,3 % до 28,1 % світового імпорту).

В 2013 році експорт країн РВЕП продовжив зростати і склав 6185,5 млрд дол. (зокрема, за рахунок збільшення експорту послуг з країн регіону – 955,1 млрд дол.). Імпорт, навпаки, скоротився на 35 млрд дол. порівняно з 2012 р. Це відбулося незважаючи на зростання імпорту послуг (1088,6 у 2013 р.), так як імпорт товарів склав лише 5160,4 млрд дол. Таким чином, у 2013 р. сукупні експорт і імпорт країн РВЕП склали близько 26,4 % і 26,9 % від світового рівня, відповідно [18].

У 2013 році зростання внутрішньо регіональної торгівлі продовжилося, але було незначним: з 2,198 трлн дол. експорт збільшився до 2,204 трлн дол. і склав 42 % від сукупного експорту країн РВЕП. Збільшення інтенсивності взаємних товаропотоків у переважній більшості країн РВЕП, сприяє прискоренню інтеграційних процесів в регіоні. Найбільш активною процес переорієнтації зовнішньоекономічних зв'язків на регіональний ринок розгортається в Австралії, Брунеї, Індонезії, Камбоджі, Лаосі, Малайзії та на Філіппінах. У внутрішньо регіональному експорті найбільші частки займають машини й устаткування (30,4 %) і мінеральні продукти (18,6 %) [18].

Отже, розпочався пошук можливостей подальшого поглиблення зв'язків в регіоні, в якості партнера країни особливо хотіли б бачити Японію, що має фінансові можливості підтримати держави Південно-Східної Азії [1].

Ще молодшим за датою свого створення є Транстихоокеанське партнерство. Угода про його створення була підписана 4 лютого 2016 р. міністрами торгівлі в Окланді, Нова Зеландія. Ця торговельна угода вважається найбільшою за останні 20 років. У Транстихоокеанське партнерство увійшли США, Японія, Нова

Зеландія, В'єтнам, Канада, Австралія, Малайзія, Перу, Бруней, Сингапур, Чилі та Мексика. Спочатку ТТП не було проектом США, його заснували в 2005–2006 роках чотири країни Тихого Океану: Бруней, Чилі, Нова Зеландія і Сингапур. В 2008 р. інтерес до торгового партнерства виявили ще вісім країн, таких як США, Канада, Австралія, Мексика, В'єтнам, Малайзія, Філіппіни і Перу.

Договір передбачає поглиблення економічних зв'язків між учасниками, зокрема, скорочення або скасування більшості митних зборів на товари і послуги. Серед пріоритетних напрямків співпраці – інвестиції, телекомунікації, сільське господарство, трудове право, екологія, інтелектуальна власність. США запропонували заснувати в рамках ТТП спеціальний арбітраж для врегулювання суперечок між урядами країн-учасниць і великими міжнародними корпораціями. Теоретично Транстихоокеанське партнерство може стати основою для створення єдиного регіонального ринку, аналогічного загальноєвропейського.

ТТП стосується практично всіх товарів і послуг, проте не передбачає повне скасування всіх митних тарифів разом: якісь з них залишаться, скасування інших займе більш тривалий час. У цілому документ охоплює близько 18 тисяч різних імпортих мит. Зокрема, країни, які підписали угоду, мають намір скасувати або знизити мита на сільськогосподарську продукцію і промислові товари. У разі ратифікації ТТП Сполученими Штатами митні тарифи на майже всі сільськогосподарські і промислові товари американського виробництва будуть скасовані практично негайно. Повністю будуть скасовані мита на ввезення в США текстильної продукції та одягу з країн-учасниць ТТП.

Транстихоокеанське партнерство насправді є дуже значною міжнародною угодою. Населення 12 країн-учасниць в сукупності становить 800 мільйонів чоловік, що майже вдвічі перевищує населення країн європейського спільного ринку. На частку держав, що підписали договір, доводиться майже 40 % загальносвітового ВВП і орієнтовно чверть обороту світової торгівлі. Операцію називають «значним досягненням», беручи до уваги те, наскільки різних позицій дотримувалися країни-учасниці в багатьох ключових питаннях, від захисту навколишнього середовища і до регулювання місцевого ринку праці.

Економічний сенс угоди для США багато спостерігачів бачать в спробі Вашингтону стримати зростання впливу Китаю в регіоні – не випадково КНР в блок не увійшла.

Дехто припускає, що ТТП дасть можливість корпораціям судитися з урядами, якщо ті, наприклад, вирішать змінити політику в галузі освіти або охорони здоров'я. Транстихоокеанське партнерство, по всій видимості, також сприяє посиленню конкуренції на ринку праці між вихідцями з різних країн. Однак найбільше докорів виникало в зв'язку з тим, що підготовка угоди велася кілька років в обстановці найсуворішої таємності. За словами критиків, зроблено це було для того, щоб дати можливість політикам домовитися між собою про масштабні зміни кулуарно, без публічних дебатів і врахування думки виборців. Прихильни-

ки ТТП стверджують, що публіку не інформували про деталі, оскільки для досягнення формальної угоди було потрібно досить багато часу.

За прогнозами, частка країн ТТП (разом з Японією) в світовому ВВП може досягти 38–40 % і чверть обороту світової торгівлі (при цьому лідируючи за обсягом частки в ВВП, але поступаючись в обороті світової торгівлі торговельного блоку АСЕАН + 6) [2].

На сьогодні деякі країни АСЕАН входять як до одного, так і до іншого партнерства. Такими є Бруней-Даруссалам, Сингапур, В'єтнам, Малайзія. Камбоджа, Лаос, М'янма, Філіппіни, Таїланд та Індонезія входять лише до ВРЕП. Важливо зазначити, що Філіппіни, Таїланд та Індонезія є потенційними учасниками ТТП.

Отож, РВЕП і ТТП – багатосторонні ініціативи, які б могли поєднувати ключових гравців субрегіону США та КНР, однак паралельний розвиток цих ініціатив може призвести не до зміцнення співробітництва, а до поляризації ситуації в регіоні.

Дослідник А. Тимофеев висунув ідею про те, що РВЕП просувалося Китаєм як альтернатива ТТП і розвивалося в рамках боротьби Китаю і США за вплив у регіоні [4]. Та зважаючи на останні президентські вибори в США, регіональна політика нового президента в ПСА (як і в Азії взагалі) може повернутися в зовсім інший бік. До того ж сам Д. Трамп у своїй передвиборчій програмі акцентував увагу на відмові участі США в ТТП [5]. Можна лише сподіватися, що в цьому йому завадить Конгрес.

У той же час не виключається і сценарій співробітництва обох гегемонів, хоча вступ КНР в ТТП або США в РВЕП малоймовірний.

Слід зазначити, що останнім часом зростає тенденція укладання торгових економічних угод в Азійському регіоні. Так за даними Світової Організації Торгівлі в 2015 р. тільки в Азії укладено 126 угод про вільну торгівлю [7]. Це одна з найбільш неприємних проблем в міжнародній економічній політиці. А виникає ця проблема у зв'язку з тим, що все більше і більше держав укладають між собою пересічні торговельні угоди зі складними і часто суперечливими правилами їх дотримання. У цьому плані Енді Морімото вважає, що ВРЕП допоможе вирішити цю проблему за рахунок консолідації торговельних стандартів у всій Азії. Зокрема, ця угода могла б об'єднати п'ять угод про вільну торгівлю, які вже існують між АСЕАН та її шістьма партнерами. Хоча цілком можливо, що й тут будуть свої недоліки щодо окремих пунктів угод, які заперечуватимуть один одному. А отже, можуть виникнути побоювання в зв'язку з потенційною конкуренцією між РВЕП і ТТП. Як регіональні пакти вони мають схожі цілі лібералізації торгівлі та економічної інтеграції. Але знову ж РВЕП і ТТП також можуть вступати в конфлікт через суперництво між США та КНР. Крім того, будь-яка конкуренція між цими двома угодами може привести до поділу між членами АСЕАН, які спроможні підірвати загальну стабільність в регіоні [16].

Загалом, регіональні торговельні механізми, такі як РВЕП і ТТП, можуть підтримувати нові міжнародні виробничі межі. Маючи це на увазі, РВЕП і ТТП

можуть дати більш високий пріоритет окремих секторів послуг – таких, як транспорт, телекомунікації, інформаційні технології, логістики та фінансових послуг, які могли б сприяти або використовувати в своїх інтересах формування міжнародних виробничих і розподільних мереж [15].

Побоювання можуть виникнути в зв'язку з потенційною конкуренцією між РВЕП і ТТП, так як регіональні пакти мають схожі цілі лібералізації торгівлі та економічної інтеграції. РВЕП і ТТП також можуть вступати в конфлікт із-за суперництва між США та КНР. Крім того, будь-яка конкуренція між цими двома угодами може привести до поділу між членами АСЕАН.

Темп переговорів РВЕП залежить від прогресу і досягнень Економічного співтовариства АСЕАН. Це, в свою чергу, залежить від внутрішніх реформ, вирівнювання національної економіки, ініціативи та прозорості із-за кордону, включаючи координацію між переговорами з установами-виконавцями в країнах АСЕАН.

Протягом наступних кількох років в Азії буде спостерігатися збільшення регіональної інтеграції. РВЕП і ТТП амбітні регіональні торгові угоди, які будуть включати в себе складні процеси переговорів з декількома сторонами на різних етапах економічного розвитку, що можуть або не можуть бути підготовлені для лібералізації. Хоча цілком можливо, що спочатку РВЕП і ТТП можуть генерувати конкуренцію між двома торговими угодами, це потенційні шляхи до Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі (АТЗВТ) [11].

За оцінками економістів Пітера Петрі, Майкла Пламмера і Чжая ТТП і РВЕП можуть виробляти істотні вигоди і стимули для розширення. Вплив на світову економіку буде невеликим на початковому етапі, але до 2025 р. щорічні зростання добробуту зростуть до \$ 104 млрд в напрямку ТЕС, \$ 215 млрд на РВЕП і 303 \$ млрд на обох напрямках. Можлива загально регіональна угода (АТЗВТ) буде генерувати 862 мільярдів \$ з вигоди від 2025 р. Потенційні вигоди можуть наблизитися до \$ 2 трлн, або майже на 2 % світового ВВП в 2025 р. Доречно порівняти з очікуваним прибутком ТТП в розмірі 0,9 % світового ВВП, або приріст 0,4 % пов'язаних з РВЕП [16].

Передбачаємо, що РВЕП і ТТП можуть сформувати основні підвалини ширшої угоди для всього АТР. Китайський прем'єр Лі Кецянь відзначав, що ТТП і РВЕП може сприяти спільній меті створення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі. Аналогічним чином, торговий представник США Майкл Фроман охарактеризував, що ТТП може служити в якості «будівельного блоку» для Угоди про вільну торгівлю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Така угода матиме значно більші вигоди, ніж будь-який ТТП або РВЕП індивідуально [12].

Підсумовуючи викладений вище матеріал, можна зробити висновок, що на жаль, в той час як потенціал підвищення очікуваний, шляху вперед немає. Є в даний час ряд перешкод, що стоять на шляху обох партнерств. Для РВЕП, угода ще має бути предметом

переговорів, а також важливим є питання щодо зниження тарифів, побічних ефектів від геополітики (такі, як напруженість через територіальні суперечки в Південному і Східно-Китайському морях) могли б реально зірвати зусилля. Для ТТП, основною перешкодою є Конгрес США, але канадські застереження також є джерелом невизначеності.

Кращий шлях вперед для США включає в себе, щонайменше три кроки. По-перше, США необхідно активізувати зусилля, щоб пройти ТТП. По-друге, США повинні практикувати більше стриманості в обрамленні ТТП в якості протизаги китайським керівництвом РВЕП. Це не може бути політично доцільним, але це буде служити інтересам США в довгостроковій перспективі. Нарешті, США повинні чинити тиск на своїх партнерів ТЕС, а це Австралія, Нова

Зеландія, Японія, В'єтнам, Малайзія, М'янма, Бруней, які також ведуть переговори про РВЕП, домагатися стандартів і правил у РВЕП, які можуть бути об'єднані з ТТП.

Тема має перспективу подальшого дослідження, насамперед у контексті конкуренції США та КНР через РВЕП і ТТП. Ці економічні партнерства є достатньо новими, а тому в цих відносинах ще можуть бути як позитивні, так і негативні наслідки. Можливо різко зміниться політика США щодо регіонального впливу в країнах ПСА, а саме у зв'язку з позицією в даному питанні новообраного президента. До того ж, можливо, з часом до ТТП приєднаються Філіппіни, Таїланд та Індонезія. Все залежить від міжнародної економічної інтеграції, від того, як буде спрямований китайський чи американський вектор.

Список використаних джерел

1. Журавлева Е. С. АСЕАН и Япония в период финансового кризиса в Юго-Восточной Азии / Е. С. Журавлева // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 4. – С. 117–122.
2. Загашвили В. С. О переговорах в рамках Транс-тихоокеанского партнерства [Текст] / В. С. Загашвили // ИМЭМО РАН. – 2013. – С. 47–51.
3. Саламатов В. Ю. Мегарегиональные торговые соглашения [Текст] / В. Ю. Саламатов // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 9. – С. 17–27.
4. Сидоров А. А. США и Транстихоокеанское партнёрство: проблемы и перспективы [Текст] / А. А. Сидоров // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2012. – № 11. – С. 14–32.
5. Солодков А. План Трампа: как новый президент собирается возвращать Америке величие [Электронный ресурс] / А. Солодков // РБК. – 2016. – Режим доступа : <http://www.rbc.ru/politics/10/11/2016/58243fba9a79477f6bd5bf01>.
6. Стапран Н. ТТП – Игра на опережение [Электронный ресурс] / Н. Стапран // РСМД. – 2016. – Режим доступа : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=7315#top-content.
7. Andy Morimoto. Should America Fear China's Alternative to the TPP? [Электронный ресурс] / Andy Morimoto // The Diplomat, March 17, 2016. – Режим доступа : <http://thediplomat.com/2016/03/should-america-fear-chinas-alternative-to-the-tpp/>.
8. President Obama: The TPP would let America, not China, lead the way on global trade [Электронный ресурс] // The Washington Post, May 2, 2016. – Режим доступа : https://www.washingtonpost.com/opinions/president-obama-the-tpp-would-let-america-not-china-lead-the-way-on-global-trade/2016/05/02/680540e4-0fd0-11e6-93ae-50921721165d_story.html.
9. Charles R. Hankla. Why is the TPP facing headwinds in the United States? [Электронный ресурс] / R. Charles // East Asia Forum, October 20, 2016. – Режим доступа : <http://www.eastasiaforum.org/2016/10/20/why-is-the-tpp-facing-headwinds-in-the-united-states/#more-52782>.
10. Gordon G. Chang. TPP vs. RCEP: America and China Battle for Control of Pacific Trade [Электронный ресурс] / Gordon G. Chang // The National Interest, October 6, 2015. – Режим доступа : <http://nationalinterest.org/feature/tpp-vs-rcep-america-china-battle-control-pacific-trade-14021>.
11. Hugh White. Choosing between the US and China [Электронный ресурс] / Hugh White // East Asia Forum, October 5, 2016. – Режим доступа : <http://www.eastasiaforum.org/2016/10/05/choosing-between-the-us-and-china/#more-52587>.
12. James Laurenceson. Are economists China-blind? [Электронный ресурс] / James Laurenceson // East Asia Forum, October 9, 2016. – Режим доступа : <http://www.eastasiaforum.org/2016/10/09/are-economists-china-blind/#more-52634>.
13. Sanchita Basu Das. Asia's Regional Comprehensive Economic Partnership [Электронный ресурс] / Sanchita Basu Das // East Asia Forum, August 27, 2012. – Режим доступа : <http://www.eastasiaforum.org/2012/08/27/asias-regional-comprehensive-economic-partnership/>.
14. Sanchita Basu Das. RCEP and TPP: Can They Converge into an FTAAP? [Электронный ресурс] / Sanchita Basu Das // ISEAS Perspective, November 12, 2014. – Режим доступа : https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/ISEAS_Perspective_2014_60.pdf.
15. Sanchita Basu Das. RCEP and TPP: Comparisons and Concerns [Электронный ресурс] / Sanchita Basu Das // ISEAS Perspective, November 7, 2013. – Режим доступа : http://web.waseda.jp/gsaps/eai/educational_program/PDF_2/TU_PRASIRTSUK,%20Kitti_Reading1_RCEP%20and%20TPP%20Comparisons%20and%20Concerns.pdf.
16. Sanchita Basu Das. RCEP and TPP: Next stage in Asian regionalism [Электронный ресурс] / Sanchita Basu Das // Asia Pathways, July 3, 2013. – Режим доступа : <http://www.asiapathways-adbi.org/2013/07/rcep-and-tpp-next-stage-in-asian-regionalism/>.
17. Urata S. Construction of RCEP by consolidating ASEAN+1 FTAs [Электронный ресурс] / S. Urata // Centre for Economic Policy Research website. – June 2013. – P. 99–106. – Режим доступа : <http://bit.ly/1kBa3I2>; Isono I., Fukunaga Y. Taking ASEAN+1 FTAs towards the RCEP: a Mapping Study [Электронный ресурс] / I. Isono, Y. Fukunaga // Economic Research Institute for ASEAN and East Asia website. – January 2013. – 37 p. – Режим доступа : <http://bit.ly/1ieks7N>; Elms D. From the P4 to the TPP: Explaining Expansion Interests in the Asia Pacific [Электронный ресурс] / D. Elms // United Nations ESCAP. – Режим доступа : <http://www.unesca.org/tid/artnet/mtg/Deborah%20Elms.pdf>; Fergusson I. F. The Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement [Электронный ресурс] / I. F. Fergusson // Congressional Research Servicewebsite. – June 2010. – 19 p. – Режим доступа : <http://fpc.state.gov/documents/organization/145583.pdf>.

И. Е. Подберезных,
канд. ист. наук, доцент кафедры истории
Черноморского университета имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

РЕГИОНАЛЬНОЕ ВСЕОБЪЕМЛЮЩЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ТРАНСТИХООКЕАНСКОЕ ПАРТНЕРСТВА: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КАТАЛАЗАТОРИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

В статье исследуются режимы свободной торговли – Региональное всеобъемлющее экономическое партнерство и Транстихоокеанское партнерство, как проекты обще региональных торговых соглашений между странами Азиатско-Тихоокеанского региона, целью которых является углубление экономической интеграции и создания многосторонних режимов свободной торговли. Определены проблемы и перспективы на их пути в водовороте современного международного положения. Рассматриваются внешнеэкономические стратегии США и Китая в отношении субрегиона Юго-Восточной Азии. Сделан вывод, что Региональное всеобъемлющее экономическое и Транстихоокеанское партнерства – два основные центры концентрации регионализации в Азиатско-Тихоокеанском регионе, высокий потенциал влияния на региональную и международную экономическую структуры и новые тенденции регионализма, а именно формирование комплексных соглашений нового поколения (в том числе странами – членами Ассоциации стран Юго-Восточной Азии) с целью выхода на многосторонний уровень в перспективе.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион (АТР); Ассоциация стран Юго-Восточной Азии (АСЕАН); Китай; Региональное всеобъемлющее экономическое партнерство (РПЭН); региональная экономическая интеграция; Соединенные Штаты Америки (США); Транстихоокеанское партнерство (ТПП); Юго-Восточная Азия (ЮВА).

I. Podbereznykh,
Candidate of historical Sciences, Professor of the Department of History
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

REGIONAL COMPREHENSIVE ECONOMIC PARTNERSHIP AND TRANS-PACIFIC: ECONOMIC CATALIZATORI SOUTHEAST ASIA

The article explores the regimes of free trade – the Regional comprehensive economic partnership and TRANS-Pacific partnership, as projects of common regional trade agreements among countries in the Asia-Pacific region, which aim at deepening economic integration and the creation of the multilateral free trade regimes. Identifies the problems and the prospects on their way in the maelstrom of modern international situation. Discusses the foreign economic strategy of the US and China in the sub region of South-East Asia. It is concluded that the Regional comprehensive economic partnership and TRANS-Pacific – the two main centers of concentration of regionalization in the Asia-Pacific region, a high potential impact on regional and international economic structure and new trend of regionalism, namely the formation of complex agreements of new generation (including member countries of the Association of South East Asian Nations) with the aim of reaching a multilateral level in the future.

Key words: The Asia-Pacific region (APR); Association of Southeast Asian Nations (ASEAN); Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP); regional economic integration; China; Southeast Asia; Trans-Pacific Partnership (TPP); United States (USA).

Рецензенти: *Шевчук О. В.*, д-р політ. наук, проф.
(Черноморський державний університет імені Петра Могили)
Шкляж І. М., д-р іст. наук, проф.
(Черноморський національний університет імені Петра Могили)

«... ПОМЕРТИ ЗА ВІТЧИЗНУ НЕ СКЛАДНО, АЛЕ ЖИТИ З НЕЮ, ТО МИСТЕЦТВО ...» – ОБРАЗ ПОМІ- ЩИКА ХІХ СТ.

Поміщицтво було групою, що походила зі шляхетського стану часів феодалізму й зберігала міцні позиції під час системних змін на шляху до капіталізму. Власне землевласники були тією суспільною верствою, для якої земля й двір були матеріальною, сімейною й звичаєвою базою. Не змінилося це й тоді, коли в Польському королівстві проявлялися сильні націоналістичні потяги. Це виражалося у двократних повстанських зривах, воєнних зруйнуваннях і репресіях – конфіскації майна, арештах і депортаціях, різних формах переслідувань і заборон. Драматичні наслідки народних повстань включали в себе не лише політичну, суспільну, культурну сферу, регулювання правових і адміністративних питань, а позначалися також на економічній сфері – в тій складній економічній ситуації поміщиків.

У 1825 р. постало загальнопольське Земельне кредитне товариство, призначене для підтримки довготерміновими кредитами земельної власності. В 1858 р. на хвилі ліберальних реформ Олександра II, виникло Сільськогосподарське товариство, першим президентом якого став Анджей Замойський. Товариство прагнуло до сільськогосподарського розвитку й розширення багатопланової культурної роботи в краї – підготувало відмінний колектив професіоналів. Організація підняла психічний і моральний рівень суспільства Польського королівства й у значній мірі сприяла його більшій самостійності. Рішення Товариства в результаті діяльності маркграфа Олександра на певний час загамувало його поступ. Спалах і поразка Січневого повстання наклали відбиток на націю, що в черговий раз вибиралася з національної катастрофи. Дилема «бути, чи не бути» щодо незалежності польської держави поділила народ на прихильників і противників націоналістичних повстань. Незважаючи на поразку, передові групи новоствореної нації досить швидко загоїли рани програшу. Серед подальших планів знайшлося місце для ідей, сформованих з духу повстання, що в кінцевому рахунку прислужилися народові в його подальших починаннях.

Ключові слова: вітчизна; поміщицтво; Польське королівство; ХІХ століття; політика.

«... umrzeć za Ojczyznę nie trudno, ale żyć w niej, to sztuka ...»¹ – obraz ziemianina XIX wieku.

Po upadku Rzeczypospolitej ziemianie nadal pozostali elitą społeczeństwa (elitę rozumiemy tu zgodnie z semantyką określaną przez słownik językowy, jako grupę ludzi wyróżniającą się lub uprzywilejowaną, w stosunku do reszty społeczeństwa, przez posiadanie pewnych cech bądź dóbr cenionych społecznie) [17, s. 539]. W XIX wieku nadal funkcjonował typ ziemianina niezbyt wykształconego, ograniczającego swoje lektury do Biblii, herbarzy i kalendarzy gospodarskich, obracającego się tylko w kręgu spraw majątku, gospodarki i codziennych warunków bytu². Nie zajmując się czytaniem, nauką czy

polityką, czas wolny spędzał na spotkaniach sąsiedzkich, proszonych obiadach, organizowanych przez okoliczne dwory spotkaniach, kuligach i innych rozrywkach. Nie brakowało też jednak ziemian wykształconych, którzy zajmowali się samodzielnie studiowaniem różnych nauk, kolekcjonowali książki, stare rękopisy, druki lub stare dzieła, nierzadko poświęcając swym pasjom znaczną część wolnego czasu. Wielu ziemian interesowało się polityką, co było związane z ogólną sytuacją kraju; im była ona trudniejsza, tym zaangażowanie w sprawę polityki, a szczególnie niepodległości kraju – większe [5, s. 40–43]. Ziemianie byli warstwą społeczną, która

¹ A. Zamoyski, «Moje przeprawy». Pamiętniki Andrzeja hr. Zamoyskiego o czasach powstania listopadowego 1830–1831, wydał A. Kraushar, t. 1, Kraków 1911, s. 28.

² Artykuł jest podrozdziałem pracy doktorskiej pt. Domena Ostrowskich z Maluszyna, jako przykład przemian kapitalistycznych w rolnictwie

polskim XIX wieku, znajdującym się w Archiwum Biblioteki Akademii Jana Długosza w Częstochowie.

zmuszona została do zajęcia odpowiedniej postawy wobec zaistniałej, nowej rzeczywistości. Dylemat «bić się, czy nie bić» o niepodległość państwa polskiego podzielił ziemian, stał się również jednym z najistotniejszych problemów w dziejach naszego narodu [11, s. –80].

Ideologia polskich ruchów niepodległościowych rozwijała się w ciągu XIX wieku w zależności od wpływów zewnętrznych, jak też i od zmian zachodzących w społeczeństwie. Ktokolwiek po rozbiorach dochował wiary w dalszy byt narodu pozbawionego państwa, w możliwość przywrócenia państwa wysiłkiem narodu, ten siłą rzeczy zastanawiał się, jak powetować poniesioną klęskę. Z rozważań nad przyczynami upadku Rzeczypospolitej, nad załamaniem tyłu zrywów narodowych, rodziły się pytania, jaką stać się powinna Polska, aby politycznie zmartwychwstać i ostać się po owym zmartwychwstaniu [13, s. 162].

W okresie konstytucyjnym Królestwa i w czasie powstania listopadowego wykreowały się w Królestwie takie postawy polityczne, jak: liberalizm, reprezentowany przez «kaliszan» i braci Niemojewskich oraz konserwatyzm, spod znaku księcia Adama Czartoryskiego.

Zwolennicy utrzymania politycznego status quo, warunków, jakie powstały po kongresie wiedeńskim – dostrzegający korzyści wynikające z utrzymania autonomii Królestwa – zdecydowanie odrzucali nielegalne działania. Głosili konieczność zachowania postawy legalistycznej i działań politycznych jedynie na forum parlamentu. Liberałowie opowiadali się za oczyszczaniem chłopów, ale tylko w dobrach państwowych. Nie chcieli pogłębienia powstania i przekształcenia go w ruch ogólnonarodowy, byli zwolennikami monarchii [1; 2; 20]. Konserwatyści

sądzi, iż zwycięstwo oraz odzyskanie niepodległości możliwe jest jedynie przy uzyskaniu poparcia ze strony Francji, Anglii, Austrii oraz poprzez działania dyplomatyczne. Nie głoszono hasła reformy rolnictwa, nie chciano rewolucji społecznej. Głównym przedstawicielem tej formacji politycznej był – jak już wspomniano – Adam Jerzy Czartoryski. Należy wspomnieć, że choć konserwatyści rzeczywiście wiodli prym w krytyce powstań, to zarazem wielu z nich wzięło udział w walkach i innych pracach powstańczych.

W refleksji polskich konserwatystów i ich wyborach życiowych wyrażają się największe dylematy, z jakimi przyszło się mierzyć naszym rodakom w XIX wieku. Próbuąc wskazać właściwą drogę dla narodu, musieli oni godzić racje serca i racje rozumu. Było to nader trudnym wyzwaniem, gdyż – jak wskazywał Paweł Popiel – wchodziło tu w grę tyle wypadków, odcieni, okoliczności, że najsumienniejszy człowiek «wedle nich kierować się w danej nie potrafi chwili» [14, s. 79]. Radykałowie natomiast uważali się za szlacheckich rewolucjonistów i domagali się reform, w tym także chłopskiej, chcieli chłopów powołać pod broń.

Klęska powstania listopadowego wywarła silny wpływ na świadomość pokolenia w nim uczestniczącego [15; 23]. Po klęsce powstania niektóre kręgi ziemian ewoluowały w swych postawach w kwestii rozwiązania drogi do niepodległości Polski. Mimo licznych rozterek ziemianie starali się być realistami i tracili wiarę w rychłe odzyskanie niepodległości i wsparcie ze strony mocarstw zachodnich dla sprawy polskiej. Andrzej Zamoyski w swoim pamiętniku o czasach powstania listopadowego przytoczył stwierdzenie, iż wyraził się ktoś o sytuacji w Polsce: «umrzeć za Ojczyznę nie trudno, ale żyć w niej, to sztuka» [21, s. 28].

Fot. 1. Andrzej Artur hrabia Zamoyski herbu Jelita (1800–1874). Syn Stanisława Kostki Franciszka Zamoyskiego i Zofii księżnej Czartoryskiej herbu Pogoń Litewska

Źródło: APŁ, APiOM, Zbiór fotografii i albumów Ostrowskich, Potockich, Morsztynów i rodzin spokrewnionych, sygn. IV/112, f. 8.

Życie i działać dla ojczyzny można było w kraju i na emigracji. Upraszczając tę kwestię, zdaje się, że łatwiej przychodziło to emigrantom. W Anglii, Francji czy Belgii mieli oni o wiele większą swobodę i możliwości, by działać i żyć dla ojczyzny. Sztuką natomiast było pozostanie w kraju, gdzie jakakolwiek działalność czy codzienna egzystencja toczyła się w zdecydowanie cięższych warunkach nocy paskiewiczowskiej.

Większość osób pozostających w kraju brzydziła się serwilizmem, ale jednocześnie klęska powstania sprawiła, iż przestali oni w zasadzie wierzyć w skuteczność działalności politycznej i konspiracji niepodległościowej [8, s. 229]. Pomimo to, ziemianie pozostający w kraju nie wyrzekli się myśli o niepodległej Polsce. Chcąc nadal służyć ojczyźnie i narodowi musieli znaleźć inny ku temu sposób. Zaangażowali się w prace, które zaczęto nazywać modernizacyjnymi, czy też inaczej organicznikowskimi [8, s. 229]. Zaczęli działać w myśl haseł epoki, m.in. pracy organicznej. Termin ten zaczął być szerzej używany w latach czterdziestych XIX w. i oznaczał działania legalne w takich dziedzinach, jak: gospodarka, oświata, kultura, nauka i opieka społeczna. Miały one na celu

wzmocnienie polskiego życia narodowego, pogłębienie świadomości narodowej szerszych warstw społeczeństwa i modernizację stosunków gospodarczo-społecznych, przy rezygnacji z – traktowanych w danym momencie, jako nierealne – aspiracji niepodległościowych. Organiczni uważali, iż zamiast zajmować się nierealnymi marzeniami niepodległościowymi, lepiej myśleć o wzbogaceniu kraju, o podniesieniu oświaty, rozbudowie przemysłu i rolnictwa. Przytaczając słowa Stefana Kieniewicza, można powiedzieć, iż stawali się tym samym trzeźwymi entuzjastami [7, s. 140] i realistami politycznymi. Oczywiście, obok zwolenników pracy organicznej istniały nadal środowiska spiskowe, powiązane ściśle z emigracją.

Działania modernizacyjne, organicznikowskie, zainicjowane głównie w Poznańskim, podejmowano także w Królestwie Polskim. Na szczególną uwagę zasługują działania stymulowane w tym względzie przez hrabiego Andrzeja Zamojskiego, który próbował szerzyć wśród ziemian oświatę rolniczą i przyspieszać proces czynszowania chłopów. W swoim majątku, Klemensowie, organizował liczne zjazdy obywatelskie, stąd środowisko to potocznie nazywano klemensowczykami.

Fot. 2. Klemensów

Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Klemensów>

Miały one różny charakter i różnorodne cele. Zjazdy odbywały się w latach 1843–1847. Ziemiańskie spotkania obywatelskie miały przede wszystkim istotne znaczenie w pobudzaniu wszelkiego rodzaju działalności społecznej i obywatelskiej. Spotkania takie w jakimś stopniu zastępowały brak obywatelskich instytucji i zorganizowanych form współdziałania. Podobny sens miały organizowane przez ziemian zbiorowe wyjazdy do sąsiadów, prowadzących uznane w kraju bądź okolicy wzorcowe gospodarstwa folwarczne. Przykładem może tu być wizyta u Aleksandra Ostrowskiego, właściciela majątku w Maluszynie [18].

Udział w tych wycieczkach służył poznawaniu różnych inicjatyw, innowacji oraz konkretnych, indywidualnych osiągnięć w dziedzinie gospodarki wiejskiej [8, s. 321]. Ziemianie byli mniej zależni od Rosji niż burżuazja i przy tym posiadali większe tradycje samodzielności. To pozwoliło im na postępową,

obywatelską integrację i działalność na własną rękę. Ponadto wyjazdy i spotkania zaspokajały potrzebę kontaktów w obrębie grupy ziemiańskiej. W ich następstwie można było pobudzić zubożniających i zniechęconych, żyjących w marazmie przedstawicieli tego środowiska. Inicjowanie spotkań towarzyskich przez najbardziej aktywnych ziemian było bardzo ważne, gdyż duża część tej grupy społecznej żyła w odrętwieniu.

Najistotniejszym kierunkiem na tym polu miało być przekształcenie środowiska ziemiańskiego do podjęcia przedsięwzięć, w efekcie, których nastąpiłoby uzdrowienie dóbr ziemskich. Liberalni ziemianie mieli wówczas świadomość, że muszą to być daleko idące zmiany organizacyjno-systemowe: przede wszystkim zastąpienie mało wydajnej pańszczyzny czynszem pieniężnym i oparcie organizacji folwarków na pracy najemnej. Rozwijający się przemysł wymagał również podjęcia na dużą skalę uprawy roślin przemysłowych, a

tym samym wprowadzenie innowacji agrotechnicznych [8, s. 323].

Podczas zjazdów Andrzej Zamojski, jako gospodarz, demonstrował gościom swój wzorcowy, bezpieczeństwa folwark w Michałowie, organizowane były wystawy zwierząt gospodarskich, a także odbywały się pokazy najnowszych narzędzi i maszyn rolniczych oraz konkursy orki z zastosowaniem nowoczesnego pługa sprowadzonego ze Szwajcarii [8, s. 324].

Klemensowczycy w pełni zdawali sobie sprawę, że bez szerokiej i efektywnej współpracy niemożliwe będzie zachowanie dotychczasowych wpływów w społeczeństwie. Interesy ziemian nie były pod tym względem całkiem zgodne z linią polityki rządowej. Świat szedł naprzód, wiedza rolnicza czyniła postępy i jeśli producenci polscy chcieli dotrzymać kroku producentom z Zachodu, musieli zerwać z odwieczną trójpolówką i z pracą pańszczyźnianą. Jednak Królestwo Polskie związane było z caratem, w Rosji zaś kryzys stosunków feudalnych dojrzał znacznie wolniej. Nie umniejszając znaczenia zjazdów w Klemensowie, wydaje się, że ważniejszą rolę w krzewieniu postępu rolniczego i przekonywaniu społeczeństwa ziemiańskiego do reformy agrarnej w latach 40. i 50. XIX wieku odegrało wydawanie «Roczników Gospodarstwa Krajowego», poczynając od 1842 roku. W kwietniu 1842 roku, w mieszkaniu Adama Goltza przy ulicy Mazowieckiej w Warszawie, kilku właścicieli ziemskich postanowiło przystąpić do spółki wydawniczej pod nazwą „Roczniki Gospodarstwa Krajowego”, planując wydawanie pisma pod takim właśnie tytułem. Główną rolę odegrali: Tomasz Potocki, Ludwik Górski, Aleksander Ostrowski i Stanisław Aleksandrowicz. Byli to ludzie zamożni i wykształceni. Redaktorem wybrano Kajetana Garbińskiego, rządę dóbr Zamojskich w Jadowie. Program służby krajowi poprzez modernizację i wzrost ekonomicznych możliwości poszczególnych folwarków oraz gospodarki jako całości, w połączeniu z wizją harmonijnego układu społecznych struktur, był stymulatorem dalszych działań mających na celu integrację sił postępowych w środowisku ziemiańskim i inicjowanie procesów modernizacyjnych kraju. Właśnie z redakcji „Roczników Gospodarstwa Krajowego” wyszła myśl założenia organizacji skupiającej ziemian Królestwa Polskiego, a mianowicie stowarzyszenia pod nazwą Towarzystwa Rolniczego [4].

Akt zawiązania Towarzystwa z roku 1858 podaje, iż przedstawiciele «Roczników» zaprosili do siebie 20 dobrze prosperujących gospodarzy, których majątki ziemskie stawiane były za wzór. Zebrali się oni 4 (16) stycznia 1858 roku [16, s. 177–188] i wybrali na prezesa komitetu Andrzeja Zamojskiego, na wiceprezesa Aleksandra Ostrowskiego i 16 obywateli wchodzących w skład tegoż komitetu [22, s. 145–148]. Kandydatura

prezesa i wiceprezesa została przyjęta przez księcia namiestnika, po czym w dalszej kolejności wybrano sekretarza Towarzystwa, Władysława Garbińskiego.

Statut stanowił, iż komitet stowarzyszenia powoływał tzw. czasowe delegacje, których celem było zajmowanie się biurem, kasą, biblioteką, także sprawowanie pieczy nad redakcją «Roczników» i wydziałem wydawniczym, pracownią chemiczną oraz opieką nad technikami pracującymi dla Towarzystwa. Do zadań statutowych Towarzystwa Rolniczego zaliczono upowszechnianie postępu, który miał wpływ na rozwój rolnictwa i przemysłu w kraju, uświadczenie społeczeństwa poprzez popularyzowanie nauki, doświadczenia, próby upraw, wprowadzanie nowych narzędzi, polepszenie hodowli inwentarza, rozbudowanie sieci szkół i szpitali czy też unormowanie stosunków między panem a społecznością wiejską.

Towarzystwo Rolnicze dzieliło się na sekcje, w których każdy miał wyznaczone swoje zadanie. Z protokołów zebrań ogólnych, które odbyły się cztery razy w latach 1858–1861, można wnioskować, iż działało pięć sekcji: sekcja ogólna, sekcja rolna, sekcja chowu inwentarza, sekcja leśna oraz sekcja administracyjna [12, s. 45].

Ważnymi wydarzeniami w rozwoju Towarzystwa były zjazdy ziemian z różnych okręgów, kilkakrotnie organizowane także w siedzibie Ostrowskich w Maluszyńcu. Oprócz członków Towarzystwa gościli we dworze również duchowni.

Na każde takie spotkanie przybywało około 100 osób, co było nie lada wyzwaniem organizacyjnym dla maluszyńskich gospodarzy. Zjazdy te miały za zadanie przedstawienie prac podejmowanych przez stowarzyszenie, propagowanie osiągnięć oraz poruszanie ważnych kwestii związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa wiejskiego. Ziemianie wymieniali się między sobą poglądami i doświadczeniami, porównywali uzyskiwane efekty, dyskutowali na temat sposobów prowadzenia wzorowego gospodarstwa. Najczęściej poruszaną sprawą była jednak kwestia uwłaszczenia chłopów. Szereg zjazdów poświęcono tej właśnie problematyce, dyskutując nad projektami oczyszczenia włości w Królestwie Polskim. Można sądzić, że zjazdy te miały na celu konsolidację grupy zaprzyjaźnionych ziemian i wspólne wypracowanie postanowień, które później przedstawiano na forum Towarzystwa oraz podczas konsultacji ze sferami rządowymi [3, s. 11].

Margrabia Aleksander Wielopolski dążąc do opanowania radykalnych i powstańczych nastrojów w Królestwie Polskim oraz chcąc przygotować grunt do realizacji swego programu politycznego i społecznego, domagał się rozwiązania Towarzystwa Rolniczego, ale także klubów.

Fot. 3. Aleksander Ignacy Jan-Kanty margrabia Wielopolski herbu Starykoń (1803–1877). Syn Józefa Stanisława Wielopolskiego i Leony Leonory Dębińskiej herbu Nieczuja

Źródło: APŁ, APiOM, Zbiór fotografii i albumów Ostrowskich, Potockich, Morsztynów i rodzin spokrewnionych, sygn. IV/111, f. 14.

Pragnął pozbyć się scentralizowanego i sprawnego aparatu organizacyjnego obejmującego tereny całego kraju i skupiającego znaczną część najzamożniejszego i średniego ziemiaństwa [8, s. 446]. Dnia 6 kwietnia 1861 r. Towarzystwo Rolnicze zostało ostatecznie rozwiązane, postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego:

«W Imieniu N. P. Aleksandra II Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskiem, ustanowione w jedynym celu podniesienia rolnictwa, przez położenie, jakie w czasach ostatnich pomimo ustawy swojej przybrało, dzisiejszym okolicznościom nie jest odpowiednie, z tego powodu, za szczególnym upoważnieniem Jego Ces. – Kr. Mości Towarzystwo Rolnicze rozwiązuje się» [4, s. 368].

Rozwiązanie Towarzystwa Rolniczego właśnie wówczas, i to w wyniku działań Aleksandra Wielopolskiego, wielu jego działaczom, głównie członkom Komitetu z prezesem Andrzejem Zamoyskim na czele, było na rękę, gdyż tak ważna dla kraju instytucja miała się w końcu opowiedzieć albo za polityką ugody, albo za ruchem powstańczym. W nowej sytuacji postawa byłych członków Komitetu Towarzystwa Rolniczego mogła wyrazić się w formule: „brać, a nie kwitować”. Mogli, więc tym samym spokojnie oczekiwać na dalszy rozwój sytuacji w Królestwie Polskim, bez poważniejszego angażowania się w politykę [8, s. 140]. Polityka Aleksandra Wielopolskiego spowodowała powszechne niezadowolenie, które mogło skłonić Polaków ku radykalnym rozwiązaniom proponowanym przez środowiska konspiracyjne.

W wyniku tych wydarzeń na przełomie lat 1861/62 powstały w Warszawie, w powiązaniu z różnymi regionami Królestwa, a także z tzw. ziemiami zabranymi, dwa obozy polityczne: radykalno-demokratyczny oraz konserwatywny. Nazwano je obozem Białych, formację opozycyjną określono mianem Czerwonych. Stronictwo

„białych”, które oparło się na działaczach rozwiązanego Towarzystwa Rolniczego, skupiało inteligencję, burżuazję i liberalne ziemiaństwo. Na jego czele stała Dyrekcja Krajowa: Leopold Kronenberg, Edward Jurgens, Karol Majewski. Biali zgadzali się na uwłaszczenie chłopów za pełnym odszkodowaniem, przeciwstawiali się planom powstańczym obozu Czerwonych, czekali, aż sprawa polska będzie podjęta przez mocarstwa europejskie. Czerwoni dążyli do obalenia caratu, co miało przynieść równocześnie niepodległość Polski. W obozie Czerwonych istniały dwa odłamy. Prawe skrzydło opowiadało się za solidarnością wszystkich warstw społecznych, wykupem posiadanej przez chłopów ziemi, a także za przysunięciem terminu wybuchu powstania. Członkowie lewego skrzydła byli zwolennikami uwłaszczenia chłopów. Do najwybitniejszych działaczy Czerwonych należał Jarosław Dąbrowski. Biali, początkowo przeciwni zbrojnemu powstaniu, po jego wybuchu włączyli się do niego [9, s. 145].

Powstanie styczniowe upadło. Zbiegli na zachód epigoni obozu Czerwonych wysunęli z poniesionej klęski dwa główne wnioski na przyszłość: konieczność dalej idących przekształceń socjalnych oraz oparcie ustroju Rzeczypospolitej na systemie federacyjnym [13, s. 177]. Powstanie styczniowe zakończyło się klęską, jako ruch zbrojny, ale wpłynęło na dalsze przemiany na wsi i w miastach. Ruch powstańczy odegrał doniosłą rolę w umacnianiu więzi narodowej. Pomimo klęski, przodujące grupy formującego się nowoczesnego narodu dość szybko otrząsnęły się z nastroju i ran przegranej. Wśród dalszych poczynań znalazło się miejsce dla idei prac poczętych z ducha powstania, które w ostatecznym rozrachunku posłużyły narodowi w jego dalszych dziejach.

Po powstaniu styczniowym byli klemensowczycy, kontynuatorzy «białych» i Andrzej Zamoyski, skupieni wokół Ludwika Górskiego, wypowiadali się za

podniesieniem gospodarki rolnej, pracą w gminie i zbliżeniu do zamożniejszych chłopów, przy zachowaniu kierowniczej roli ziemiaństwa na kapitalistycznej wsi. Kładli nacisk na zmianę serwitutów i likwidację szachownicy gruntów, a w latach kryzysu agrarnego na częściową parcelację. Poglądy tej grupy prezentowane były na łamach «Gazety Rolniczej». W następnym ćwierćwieczu, aż po koniec lat osiemdziesiątych, nikt w kraju nie dostrzegał realnych szans odzyskania niepodległości. Państwowa przyszłość Polski – to był temat ze sfery utopii: dla jednych prowokacyjny, dla innych bezprzedmiotowy. Trójjolaści zakazywali sobie myśli o niepodległej Polsce; organiczni koncentrowali się na zagadnieniach doraźnych i konkretnych, obrony i wzmocnienia żywiołu polskiego. Jedyne zaś rewolucyjne środowisko w Polsce – socjaliści – nie okazywało początkowo zrozumienia dla sprawy narodowej [13, s. 177].

W latach powojennych w Warszawie narodził się nowy kierunek, zwany warszawskim pozytywizmem. Odrzucał założenia romantyzmu w warunkach wytworzonych przez klęskę powstania styczniowego. Praca organiczna miała służyć rozwojowi polskiej kultury. Nawiazywano do poglądów filozoficznych Augusta Comte'a, Johna Stuarta Milla, socjologicznych koncepcji Roberta Spencera czy przyrodniczych Karola Darwina. Pozytywiści warszawscy podzielili się na dwa nurty: inteligencki – o wyraźnych cechach krytycznych wobec szlachty, z nadziejami na przeobrażenia społeczne oraz drugi – burżuazji, pomnażającej dobytek, co stanowić miało najlepszą drogę służby ojczyźnie, uzasadnienie społecznego awansu i osiągniętej pozycji.

Postulaty reformatorskie pozytywistów mieściły się w ramach pojęcia pracy organicznej, rozumianej, jako stworzenie warunków wszechstronnego rozwoju społeczeństwa mimo niewoli narodowej. Obóz pozytywistyczny prowadził walkę na dwa fronty. Z jednej strony występował przeciw przeżytkom feudalnym, ale też i niektórym objawom systemu kapitalistycznego, przeciwstawiał się naciskowi klerykałizmu i konserwatyistów. Z drugiej strony – podtrzymując koncepcję społeczeństwa, jako organizmu, w którym wszystkie klasy spełniają funkcje analogiczne do różnych narządów organizmów istot żyjących – przeciwstawiał się socjalistom. Obóz pozytywistyczny stanowił jednak mniejszość. Poważne wpływy zachowali zwolennicy Aleksandra Wielopolskiego i zwolennicy Andrzeja Zamoyskiego.

Ziemiaństwo polskie – jak skonkludowała J. Leskiewiczowa – to zamknięta karta naszej historii, to świat zlikwidowany nieodwracalnie, minione źródła dochodu, stylu życia, pracy, rozrywki, które nie mają odpowiednika w dzisiejszym świecie kapitalistycznym [10, s. 5]. Ziemiaństwo było grupą, która wywodziła się ze stanu szlacheckiego w feudalizmie i utrzymywała wysoką pozycję w okresie przemian ustrojowych prowadzących do systemu kapitalistycznego. Oznacza to, że ziemianie potrafili przystosować się do nowych warunków gospodarowania, a także do zmian społecznych [19, s. 177], przynajmniej do czasu katastrofy lat II wojny światowej i powojennych przemian społeczno-ustrojowych.

Literatura

1. Bernacki W. Liberalizm polski 1815–1939. Studium doktryny politycznej. – Kraków, 2004, *passim*.
2. Bortnowski W. Kaliszanie. Kartki z dziejów Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1976, *passim*.
3. Górski L. Aleksander Ostrowski // Słowo. – 1896. – № 192.
4. Grabski W. Historia Towarzystwa Rolniczego 1858-1861. – T. 1-2. – Warszawa, 1904.
5. Kamionkova J. Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku. – Warszawa, 1970.
6. Kieniewicz S. Dramat trzeźwych entuzjastów. O ludziach pracy organicznej. – Warszawa, 1964, *passim*.
7. Kieniewicz S. Powstanie styczniowe. – Warszawa, 1983.
8. Kita J. Tomasz Potocki (1809-1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego. – Łódź, 2007.
9. Kotewicz R., Stosunek polskiej arystokracji do sprawy niepodległości na przykładzie rodziny Ostrowskich // Ziemiaństwo a ruchy niepodległościowe w Polsce XIX–XX wieku / red. W. Caban, M. B. Markowski. – Kielce, 1994.
10. Leskiewiczowa J. Zamiast wstępu // Ziemiaństwo polskie 1795-1945 / pod red. J. Leskiewiczowej. – Warszawa, 1985.
11. Lubiński T. Bić się czy nie bić. – Warszawa, 1996.
12. Podział Ogólnego Zgromadzenia na Sekcje // Roczniki Gospodarstwa Krajowego. – 1858. – T. 32.
13. Polska XIX wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura / red. S. Kieniewicz. – Warszawa, 1977.
14. Popiel P., O powstaniu 1830 r. z powodu dzieła Barzykowskiego // Popiel P. Pisma. – T. 2. – Kraków, 1893.
15. Powstanie listopadowe a problem świadomości historycznej / red. L. Trzeciakowski. – Poznań, 1983, *passim*.
16. Protokół aktu otwarcia Towarzystwa // Roczniki Gospodarstwa Krajowego. – 1858. – T. 32.
17. Słownik języka polskiego / red. M. Szymczak. – T. 1. – Warszawa, 1978.
18. Studnicka-Mariańczyk K. Siedziba ziemiańska Korabitów Ostrowskich w Maluszynie, Warszawa 2015, *passim*.
19. Szafer K. Ziemiaństwo, jako elita społeczeństwa polskiego w Wielkopolsce na przełomie XIX i XX wieku. – Zielona Góra, 2005.
20. Tenże. Z dziejów polskiego liberalizmu politycznego. – Kraków, 1994, *passim*;
21. Zamoyski A. «Moje przeprawy». Pamiętniki Andrzeja hr. Zamoyskiego o czasach powstania listopadowego 1830-1831 / wydał A. Kraushar. – T. 1. – Kraków, 1911.
22. Zawiązanie Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim // Roczniki Gospodarstwa Krajowego, 1858. – T. 32.
23. Żaliński H. Stracone szanse. Wielka emigracja o powstaniu listopadowym. – Warszawa, 1982, *passim*.

К. Студницькая-Марьянчик,

канд. ист. наук, адъюнкт Института истории Академии имени Яна Длугоша,
г. Ченстохова, Республика Польша

«... УМЕРЕТЬ ЗА ОТЧИЗНУ НЕ СЛОЖНО, НО ЖИТЬ С НЕЙ, ЭТО ИСКУССТВО ...» – ОБРАЗ ПОМЕЩИКА XIX СТ.

Помещики были группой, которая происходила из шляхетского сословия времен феодализма и сохраняла прочные позиции во время системных изменений на пути к капитализму. Собственно, землевладельцы были тем общественной слоем, для которого земля и двор были материальной, семейной и обыденной базой. Не изменилось это и тогда, когда в Польском королевстве проявлялись сильные националистические тенденции. Это выражалось в двукратных повстанческих срывах, военных разрушениях и репрессиях – конфискации имущества, арестах и депортациях, различных формах преследований и запретов. Драматические последствия народных восстаний включали в себя не только политическую, общественную, культурную сферу, регулирование правовых и административных вопросов, а обозначались также на экономической сфере – в той сложной экономической ситуации помещиков.

В 1825 г. возникло общепольское Земельное кредитное общество, предназначенное для поддержки долгосрочными кредитами земельной собственности. В 1858 на волне либеральных реформ Александра II, возникло Сельскохозяйственное общество, первым президентом которого стал Анджей Замойский. Общество стремилось к сельскохозяйственному развитию и многоплановому расширению культурной работы в крае – подготовило отличный коллектив профессионалов. Организация подняла психический и моральный уровень общества Польского королевства и в значительной степени способствовала его большей самостоятельности. Решение Общества в результате деятельности маркграфа Александра на время замедлило его продвижение. Вспышка и поражение Январского восстания наложили отпечаток на нацию, что в очередной раз выбиралась из национальной катастрофы. Дилемма «быть или не быть» о независимости польского государства разделила народ на сторонников и противников националистических восстаний. Несмотря на поражение, передовые группы вновь сформированной нации достаточно быстро заживили раны проигрыша. Среди дальнейших планов нашлось место для идей, сформированных из духа восстания, что в конечном счете пригодилось народу в его дальнейших начинаниях.

Ключевые слова: отчизна; помещики; Польское королевство; XIX век; политика.

K. Studnicka-Marianczyk,

candidate of historical Sciences, Associate Professor, Institute of history, Academy of Jan Dlugosz,
Częstochowa, Poland

«... TO DIE FOR THE HOMELAND IS NOT DIFFICULT, BUT TO LIVE IN IT IS AN ART ...» – PICTURE OF THE LANDOWNER OF THE NINETEENTH CENTURY

Gentry was a group that had come from a noble state in feudalism and maintained a high status in the period of systemic change leading to the capitalist system. The landowners were the social layer for which the land and the manor made a material, family and custom base. It also did not change when there were strong national aspirations in the Kingdom of Poland, manifested in two uprisings of insurrection, and the accompanying war damage and repression – property seizures, arrests and deportations, various forms of harassment and bans. The dramatic consequences of national uprisings included not only the political, social, cultural, legal and administrative spheres but also the economic sphere – including the difficult economic situation of the landowners. 1825, a nationwide Towarzystwo Kredytowe Ziemskie was established to support long-term land ownership. In 1858 on the wave of liberal reforms of Alexander II, the Towarzystwo Rolnicze was founded, and the first president was Andrzej Count Zamoyski. The Towarzystwo has been striving for agricultural progress and for extending the vastness of its cultural work in the country – it has developed excellent staff of specialists. The Towarzystwo Rolnicze raised the mental and moral level of the society of the Kingdom of Poland and contributed significantly to greater autonomy. The disbandment of Towarzystwo Rolnicze as a result of Margrave Aleksandra Wielopolskiego hampered for some time progress of the Society. The outbreak and the defeat of the January Uprising have left a mark on the nation, which once again fought off the national catastrophe. The dilemma of «fighting for or not fighting» for the independence of the Polish state has divided the nation into its supporters and opponents of national uprisings. In spite of the failure, the leading groups of the emerging

modern nation were quite quick to shake off the mood and wounds of the losers. Among the further activities was a place for the idea of the work of the spirit of the uprising, which ultimately served the nation in his later history.

Key words: homeland» gentry» Polish Kingdom» XIX century» policy.

Рецензенти: *Кротофіль М.*, д-р філософії, ад'юнкт.
(Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща)
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Студницька-Мар'янчик К., 2017

Дата надходження статті до редколегії 03.04.2017

РОЗДІЛ 3.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ

РОССИЙСКИЕ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ УКРАИНСКОГО КРИЗИСА НА ОТНОШЕНИЯ РОССИИ И США В 2014–2016 гг.

Обсуждение российско-американских отношений находится в центре внимания политико-академического сообщества России. Активизация дискуссий произошла на фоне обострения двусторонних отношений после начала украинского кризиса.

Целью статьи является рассмотрение взглядов представителей российского политико-академического сообщества на отношения России и США в контексте развития украинского кризиса. Автор уделяет особое внимание на интерпретации российскими политиками, учеными и экспертами событий в Украине и их воздействию на взаимоотношения Москвы и Вашингтона, а также имеющиеся точки зрения о состоянии и перспективах российско-американских отношений.

В статье сделан вывод о доминирующем в политико-академическом сообществе России мнении о том, что виновником ухудшения российско-американских отношений стали исключительно Соединенные Штаты. Российская Федерация вынуждена была отвечать на западный вызов в целях защиты своей национальной безопасности.

Ключевые слова: *российско-американские отношения; США; Россия; Украина; новая «холодная война».*

После непродолжительного периода улучшения отношений между Москвой и Вашингтоном, известном как «перезагрузка», российско-американские отношения вновь оказались в состоянии кризиса. Как подчеркивал в свое время автор, для успешного развития «перезагрузки» руководители России и США должны были трезво оценивать ситуацию в российско-американских отношениях, признавая, что, несмотря на различия и конфликт интересов, их страны могут сотрудничать в решении тех проблем, где у них есть общая позиция, и находить компромиссы по проблемным вопросам [8, с. 99]. Однако события последних лет показали, что руководство двух стран не смогло вывести российско-американское сотрудничество на новый уровень. Более того, шаг за шагом двусторонние отношения стали скатываться в привычное состояние конфликтности и соперничества. Мощным катализатором стремительного ухудшения российско-американских отношений стали события в Украине. Именно диаметрально противоположные подходы России и Запада к украинскому кризису существенно изменили международную ситуацию, обострив и без того уже сложные российско-американские отношения. На данный факт указывают многие представители российского политико-академического сообщества [см.: 7; 9]. Свидетельством могут служить многочисленные политические ток-шоу, заявления, интервью, комментарии, публикации в СМИ и академических изданиях. Так, согласно президенту РСМД И. С. Иванову, украинский кризис стал системным

кризисом, оказывающим воздействие на всю систему международных отношений [4, с. 7, 68–72]. Подобного взгляда придерживаются и другие исследователи. По утверждению С. А. Караганова из НИУ ВШЭ, «украинский конфликт – это одно из отложенных последствий развала Советского Союза» [6]. Директор ИСКРАН, академик С. М. Рогов также считает, что «нынешний кризис в Украине – это новый этап распада и передела постсоветского пространства» [17]. С точки зрения директора Московского центра Карнеги Д. В. Тренина: «Украинский кризис – лишь один из симптомов начавшейся турбулентности» [25, с. 350]. По убеждению директора Института востоковедения РАН В. В. Наумкина, события в Украине – это «одновременно и порождение кризиса мирового порядка, и фактор, его усугубляющий». Эксперт считает, что украинский кризис нельзя рассматривать изолированно от общего кризиса международной системы [19, с. 326]. Согласно Н. К. Арбатовой из ИМЭМО РАН, кризис вокруг Украины стал результатом «напряжения в отдельных звеньях многополярной системы, вызванного собственной динамикой международных отношений после окончания bipolarности» [13, с. 4]. В связи с наличием обилия российских оценок развития отношений России и США в 2014–2016 гг. представляется необходимым осуществить специальное исследование. Тем более что работ историографического плана по этой актуальной проблеме явно не хватает. Поэтому целью данной статьи является рассмотрение взглядов представите-

лей политико-академического сообщества России на российско-американские отношения в контексте развития украинского кризиса.

Рассматривая российско-американские отношения сквозь призму украинского кризиса, представители политико-академического сообщества России практически едины во мнении о том, что громадная доля вины за сложившуюся ситуацию лежит на Западе и особенно США. По их утверждению, Российскую Федерацию вынудили собраться и жестко ответить на возникшие угрозы ее национальной безопасности. Так, по словам А. О. Безрукова из МГИМО(У), после распада СССР Россия в течение двадцати лет сдавала свои позиции перед Западом. Однако в 2014 г. она перестала это делать, но Запад не остановился. В результате, произошел раскол Украины и начался серьезный кризис [20, с. 8].

Согласно академику С. М. Рогову, причиной резкого обострения российско-американских отношений, формальным поводом для которого послужил украинский кризис, стала реакция Вашингтона на инициированные Москвой реинтеграционные процессы на постсоветском пространстве. Безусловно, по мнению ученого, участие в них Украины значительно увеличило бы их эффективность. Однако Вашингтон выступил резко против, обвинив Москву в попытках создания на постсоветском пространстве своей сферы влияния. В результате, стороны прекратили переговоры по важным военно-стратегическим вопросам и возобновили пропагандистскую войну «с использованием худших стереотипов времен холодной войны» [17]. Таким образом, именно Украина оказалась в эпицентре нового геополитического противостояния России и Запада [18].

С точки зрения академика Е. М. Примакова, Запад, ведомый США, уже давно сделал ставку на Украину как инструмент воздействия и давления на Россию. После свержения режима В. А. Януковича Вашингтон сознательно пошел на нагнетание антироссийских настроений в мире, пытаясь втянуть Москву в военный конфликт в Донбассе и прочнее привязать к себе европейских союзников, Канаду, Австралию, Японию [14, с. 161–162].

Академик С. Ю. Глазьев квалифицирует действия США в Украине «не только как враждебные России, но и как направленные на глобальную дестабилизацию, фактически провоцирование мирового конфликта для спасения американской геополитической и финансово-экономической власти». Поэтому, с точки зрения эксперта, российский ответ должен быть направлен на подрыв военно-политической мощи и влияния Соединенных Штатов [19, с. 93].

Изучение внешнеполитических взглядов представителей политико-академического сообщества России свидетельствует о том, что подавляющее большинство политиков и экспертов разделяют гипотезу Зб. Бжезинского о том, что США стремятся ни в коем случае не допустить возможного объединения России и Украины, способного воссоздать новую сверхдержаву. В частности, такого мнения придерживается президент Академии геополитических проблем, генерал Л. Г. Ивашов, высказавший в начале 2014 г. мне-

ние о том, что в Украине достаточно успешно реализуется американский проект по ее отрыву от России [5, с. 18]. При этом он назвал Украину российским форпостом на постсоветском пространстве [5, с. 17]. По его мнению, Западу не нужна стабильная Украина, поскольку в этом случае она пойдет в сторону России [5, с. 11]. Поэтому в качестве единого, целостного государства Украину на Западе не видят. США и ЕС нужен югославский вариант [5, с. 25–26]. В свою очередь, Москве, жестко отстаивая свои позиции, не нужно бояться реакции Запада, так как война с Российской Федерацией не выгодна ни Америке, ни Европе [5, с. 19–20]. Правда, к сожалению эксперта, Россия уже потеряла Украину [5, с. 65].

Практически все представители российского политико-академического сообщества солидарны в том, что противоречия между Россией и Западом существенно обострились после того, как Россия стала вновь заявлять о себе в качестве великой мировой державы. Так, с точки зрения министра иностранных дел С. В. Лаврова, укрепление Российской Федерации как державы, имеющей собственный взгляд на существующий миропорядок, оказалось многим в Вашингтоне абсолютно не приемлемым, что и привело к ухудшению российско-американских отношений [21].

По словам М. В. Братерского и Д. В. Суслова из НИУ ВШЭ, с самого начала украинского кризиса Вашингтон видел проблему не столько в том, что делает Россия, а в том, что она собой представляет. Эксперты подчеркивают, что еще за год до украинского кризиса в США стали воспринимать решительные действия России на постсоветском пространстве именно как восстановление империи [3, с. 46]. Поэтому со стороны США началась откровенная демонизация российского президента, которого лично обвиняют во всем, что происходит в Украине, начиная с «аннексии» Крыма и заканчивая трагедией малайзийского «Боинга» [3, с. 45]. По словам экспертов, Вашингтон перешел к решительным действиям, смысл которых состоял не только в том, чтобы предотвратить «поглощение» Россией Украины, но и в том, чтобы «проучить» Москву [3, с. 47]. Со своей стороны, согласно ученым, Россия видит в американоцентричном мире не порядок, а беспорядок, рассматривая самих США как угрозу миропорядку, а не как его гаранта. Соответственно, Москва стремится к уважению Вашингтоном международного права и выступает за многополярную основу мира на основе уважения державами интересов друг друга и невмешательства во внутренние дела суверенных государств [3, с. 44]. Поэтому сущность сегодняшней конфронтации Вашингтона и Москвы «состоит в том, что степень взаимного несогласия и глубина нарушения сторонами тех правил, которые оппоненты считают незыблемыми, достигло своего апогея» [3, с. 44].

По мнению Э. Г. Соловьева из ИМЭМО РАН, Украина важна для России в стратегическом плане, как буферная зона, а также в качестве партнера в сфере военно-технического сотрудничества. Кроме того, россияне и украинцы тесным образом связывают историческая общность и многочисленные родственные

связи. Поэтому отрыв Украины от России считается неприемлемым не только для российской политической элиты, но и для большинства простых россиян [23, с. 77]. Э. Г. Соловьев подчеркивает, что в Украине Вашингтон придерживался ливийского сценария, когда все внимание акцентируется на действиях европейцев, а американцы выходят из тени в решающий момент, стараясь не аффишировать свое определяющее влияние на развитие ситуации [23, с. 78]. По его словам, взяв под контроль Киев, США планировали контролировать всю Украину. Однако раскол страны стал для Вашингтона неприятным сюрпризом. Поэтому, как считает эксперт, самым простым объяснением произошедшего для американцев стало активное вмешательство Москвы во внутренние дела Украины [23, с. 82]. Э. Г. Соловьев отмечает, что для США вопрос заключается не просто в геополитических противоречиях в Украине, а в политической стратегии Америки. Действия России в Крыму поставили перед американцами вопрос об их способности добиваться поставленных целей и поддерживать нормы и принципы миропорядка [23, с. 82]. Поэтому стремление пресечь «своеволие» России привело к кризису в российско-американских отношениях [23, с. 82]. При этом на фоне развития украинского кризиса США пытаются реализовать ряд важных задач: перекроить мировые энергетические рынки, сплотить и усилить свое влияние в НАТО, переложить часть финансовых расходов на обеспечение безопасности на европейских союзников [23, с. 83].

Согласно В. И. Батуку из ИСКРАН, Украина имеет трехстепенное значение для национальных интересов Соединенных Штатов. Поэтому активное вмешательство Вашингтона в украинские события объясняется экспертом исключительно идеологическими соображениями борьбы с «русской тиранией» [2, с. 106].

Российские эксперты акцентируют внимание на том, что украинский кризис породил самое серьезное противостояние между Москвой и Вашингтоном в постбиполярный период. Так, Д. В. Тренин указывает, что всего лишь за несколько месяцев 2014 г. существовавшее после окончания «холодной войны» между Россией и Западом партнерство сменилось конфронтацией и прогрессирующим отчуждением [25, с. 21]. Ученый подчеркивает, что в результате «украинского кризиса» Москва и Вашингтон вновь, как во времена «холодной войны», стали соперниками. Быстрота скатывания сторон к противоборству свидетельствовала о том, что их декларируемое партнерство уже давно находилось в кризисе [25, с. 23]. В результате, согласно Д. В. Тренину, исходя из того, что для России Украина имеет важнейшее значение с точки зрения проблем идентичности, суверенитета, безопасности и интеграции, Российская Федерация оказалась в новой геополитической реальности – долгосрочной конфронтации с США и ЕС [25, с. 7–8].

По мнению С. М. Рогова, в результате событий в Украине «в российско-американских отношениях возник самый серьезный кризис со времен окончания холодной войны» [17].

Согласно экспертам РСМД, украинский кризис, отягощенный вхождением Крыма в состав России и

вооруженным конфликтом в Донбассе, привел к самому серьезному противостоянию между Россией и Западом за весь постбиполярный период. Обострение российско-западных отношений произошло «на фоне осознания краха попыток постсоветской России интегрироваться в западный мир с сохранением «особой позиции» по ряду вопросов (в первую очередь, по вопросам безопасности своего «ближнего соседства»)». Кроме того, Москва столкнулась с высокой степенью консолидации США и Европы относительно российской политики в Украине. К тому же, по мнению экспертов, не оправдались расчеты российского руководства и на то, что экономические связи страны с крупнейшими странами ЕС, особенно ФРГ, возобладают над евроатлантическим единством Запада [27, с. 26].

Очевидно, что украинский кризис заставил многих в российском политико-академическом сообществе говорить о новой «холодной войне» между Россией и США. Так, осенью 2014 г. председатель Госдумы Российской Федерации С. Е. Нарышкин отмечал, что циничная политика США и их союзников «ставит мир на грань по сути новой «холодной войны». По его словам: «ее обновленная версия становится реальностью наших дней» [12].

По мнению председателя комитета Госдумы по международным делам А. К. Пушкова, высказанному летом 2014 г., официальная политика администрации США является политикой международной изоляции России, характерной для периода «холодной войны» [15].

В декабре 2014 г. А. К. Пушков на парламентских слушаниях на тему «Россия – США: временное обострение или новая «холодная война»?» вновь заявил о «втором издании «холодной войны» между Российской Федерацией и Соединенными Штатами. По его словам, «администрация Обамы объявила политику сдерживания и изоляции России», что характерно для периода «холодной войны». Кроме того, у Вашингтона и Москвы «разные взгляды на характер американского лидерства» [16].

В своем выступлении на ежегодной международной конференции по безопасности в Мюнхене в феврале 2016 г. премьер-министр Д. А. Медведев также заявил о том, что Россия и Запад, по сути, скатились во времена новой «холодной войны» [24].

Не исключали возможности начала «холодной войны» и российские ученые. Так, весной 2014 г. академик С. М. Рогов рассматривал антироссийские действия Запада против Российской Федерации при сохранении диалога сторон по ограниченному кругу вопросов как «холодный мир» [17]. При этом ученый рисовал возможный сценарий новой «холодной войны», включающей переориентацию военной политики НАТО на «сдерживание российской агрессии» путем размещения войск западных стран на территории «новых» членов альянса, включая Польшу и Прибалтику [17]. Однако, по словам С. М. Рогова, буквально повторения «холодной войны» быть не может, поскольку современная Россия не является коммунистической державой, каким был Советский Союз. Сегодня нет и биполярной системы международных

отношений – мир является полицентричным. Поэтому российско-американское соперничество происходит в условиях многополярности, где ряд центров силы находится в стороне от этой конфронтации. К тому же, обе конфликтующие стороны развивают отношения с целым рядом государств, отказывающихся участвовать в новой «холодной войне» [18].

Многие эксперты-международники не согласны с тем, что российско-американские отношения следует рассматривать в категориях «холодной войны». Так, В. И. Батюк считает, что говорить о начале новой «холодной войны» необоснованно, поскольку современный мир является полицентричным. Поэтому подвергаясь западному давлению Россия имеет возможность найти себе альтернативных партнеров [2, с. 105–106].

Согласно Н. А. Косолапову из ИМЭМО РАН, сегодняшнее обострение российско-американских отношений не является новой «холодной войной». Это качественно новое явление заключающееся в том, что в мирное время, «когда по крайней мере в центральной части международной системы нет официально признаваемых межгосударственных войн, – это мирное время действиями США де-факто трансформируется в перманентную и тотальную войну против России... Война против России стала тотальной, когда РФ пытается взять на вооружение экономический либерализм – основу англо-американской модели, а США, уверовавшие после исчезновения СССР в свое всеисие, убедились, что не смогли и в обозримой перспективе не смогут решить центральную свою стратегическую задачу – демонтировать единственного в мире оппонента, в принципе способного нанести США неприемлемый физический ущерб» [26, с. 12].

По словам В. А. Красильщикова из ИМЭМО РАН, сегодня российско-американское противостояние лишено былого идеологического содержания, поэтому говорить о новой «холодной войне» не корректно [10].

Интересными с точки зрения возможного планирования внешнеполитической линии Кремля представляются и прогнозы развития российско-американских отношений, высказанные представителями политико-академического сообщества России. Так, согласно известному политологу и члену Общественной палаты при президенте Российской Федерации С. А. Маркову, Россия должна найти в себе силы, чтобы улучшить отношения с США до того, как в Белом доме окажутся настоящие американские ястребы и русофобы. Сделать это возможно путем достижения компромисса по Украине. По его мнению, Москва не должна уступать Вашингтону на Украине, «надо искать решение украинского кризиса, которое может соответствовать принципам Обамы» [11, с. 8–9]. Однако, публицист В. Р. Соловьев уверен, что с Америкой нельзя договориться, как и повлиять на нее. Ведь, «Америка распространяет свои убеждения, исходя из абсолютного религиозного чувства», а «Россия слишком большая, слишком богатая, да к тому же представляет собой альтернативу развития, совершенно иную ментальность. Такая страна Западу не нужна». Поэтому события в Украине направлены против России. Реакция Москвы привела к тому, что Б. Обама

стал испытывать к В. Путину колоссальную личную злобу и неприязнь [22, с. 42–43, 61, 127].

Прогнозируя развитие российско-американских отношений, Э. Г. Соловьев отмечает, что после Крыма вернуть их в докризисную стадию вернуть не удастся. Охлаждение российско-американских отношений затянется надолго [23, с. 84–85].

Как считает С. М. Рогов, никаких оснований рассчитывать на то, что в ближайшее время произойдет новая перезагрузка российско-американских отношений нет. Ученый полагает, что ситуация в Украине не стабилизируется, а будет осложняться. «Украинский кризис похоронил надежды на формирование стабильных партнерских отношений между Москвой и Вашингтоном в ближайшие годы» [17]. Еще в марте 2014 г. он отмечал, что надежда на компромиссное урегулирование украинского кризиса остается слабая. Для этого Россия и Запад должны были предложить совместный план урегулирования ситуации в Украине. Возможным камнем преткновения ученый называл Крым [17]. Согласно С. М. Рогову: «Украинский кризис похоронил надежды на формирование в ближайшие годы стабильных партнерских отношений между Москвой и Вашингтоном. ... Вашингтон объявил, что его целью является «наказать» Россию за «агрессию» против Украины [18]. Поэтому, как отмечает ученый, перспективы новой «перезагрузки» российско-американских отношений, как это случилось после «пятидневной войны» 2008 г., отсутствуют. Однако и новая «холодная война» между Россией и Западом будет не вечна. «Просто новая разрядка вряд ли случится скоро» [18].

В июле 2014 г. А. К. Пушков, оценивая сложившуюся ситуацию в российско-американских отношениях, заявлял, что «никакой нормализации между Россией и Соединенными Штатами в обозримой перспективе не грядет» [15].

По мнению академика А. Г. Арбатова, украинский кризис нанес колоссальный ущерб российско-американским отношениям [1]. Тем не менее, если «по вопросу о будущем Украины между Россией и Западом будет достигнут компромисс..., то возврат к сотрудничеству не произойдет быстро. Однако со временем противостояние будет преодолено и возобладал процесс формирования полицентричного мира» [19, с. 35].

По мнению М. В. Братерского и Д. В. Сулова, США и Россия совершили действия, исключающие возможность быстрого улучшения двусторонних отношений. Как подчеркивают исследователи, Вашингтон частично организовал государственный переворот в стране, которую Москва считает жизненно важной территорией, и пытается окончательно превратить ее в антироссийское государство. Российская Федерация нарушила территориальную целостность Украины и поддержала, пусть и не прямо, вооруженное восстание на ее территории [3, с. 44]. По словам М. В. Братерского и Д. В. Сулова, после присоединения Крыма и оказания россиянами поддержки Донбассу степень неприязни в Америке «путинской России» достигла таких масштабов, которые исключают возможность нового улучшения российско-американских

отношений до тех пор, пока в Российской Федерации будет сохраняться нынешний политический режим. Как считают эксперты: «Американская политика будет развиваться в диапазоне между «игнорированием» России в глобальном масштабе при жестком противодействии ей на пространстве бывшего СССР и в Европе, и более жестким политико-дипломатическим сдерживанием РФ в глобальном масштабе при продолжении экономического давления и изматывания» [3, с. 48].

Согласно мнению С. В. Лаврова, высказанному в феврале 2016 г., отдельные политические силы в Вашингтоне («неоконфы», «ястребы») пытаются заставить Москву воевать на два фронта – в Украине и Сирии. Они хотят, чтобы в Донбассе постоянно вспыхивали «горячие» фазы кризиса. Тем не менее, диалог с Вашингтоном существует. По его словам, «наше общение с теми в американской администрации, кто отвечает за украинскую политику, все-таки показывает, что они хотели бы добиться реального результата в этом году» [21].

В. И. Батюк отмечает, что в целях улучшения американо-российских отношений перед Россией стоит непростая задача: добиться снижения в них идеологической составляющей в сторону увеличения доли Realpolitik [2, с. 106].

Известный международник С. А. Караганов убежден, что российско-американские отношения вступили «в долгий период не просто острого соперничества, но конфронтации» [19, с. 178]. Однако при благоприятном развитии ситуации спустя несколько лет вполне возможно и новое сближение России с США на новых условиях [19, с. 189].

Саратовский исследователь С. Ю. Шенин отмечал, что политика США в отношении России не последо-

вательна. С одной стороны, госдепартамент демонстрировал относительное миролюбие – принимал «Минск-2», говорил о сотрудничестве в сфере ядерного разоружения, стабилизации ситуации на Ближнем Востоке, преодоления миграционного кризиса в Европе и т. д. С другой стороны, из Конгресса и Пентагона неоднократно звучали требования не допустить возрождения новой «империи зла», предотвратить «российскую экспансию», активизировать разрывание ПРО и т.п. [28, с. 3].

Таким образом, представители политико-академического сообщества России уделяют большое внимание влиянию украинского кризиса на развитие современных российско-американских отношений. Они анализируют сущность происходящих в Украине событий и их воздействие на взаимоотношения Москвы и Вашингтона. Для подавляющего большинства российских политиков и экспертов очевидно, что виновником ухудшения российско-американских отношений стали исключительно Соединенные Штаты. Россия вынуждена была ответить в целях защиты своей национальной безопасности. При этом, если одни склонны рассматривать современное состояние российско-американских отношений как новую «холодную войну», то другие так не считают, приводя свои аргументы. Разные мнения у представителей политико-академического сообщества России и насчет возможных перспектив взаимоотношений Москвы и Вашингтона. Хотя подавляющее большинство разделяет мнение о том, что в ближайшее время кардинального улучшения российско-американских отношений ждать не стоит, поскольку в принятии внешнеполитических решений США участвует несколько влиятельных и конкурирующих между собой групп интересов.

Источники и литература

1. Арбатов А. Украина и реальная политика [Электронный ресурс] / А. Арбатов. – Режим доступа : http://www.ng.ru/ideas/2014-06-25/5_ukraina.html.
2. Батюк В. После украинского кризиса – новая холодная война? / В. Батюк // *Международная жизнь*. – 2014. – № 8. – С. 102–110.
3. Братерский М. В. Переход к конфронтации (отношения США – РФ) / М. В. Братерский, Д. В. Сулов // *Запад – Восток – Россия 2014. Ежегодник / отв. ред. В. Г. Хорос, Д. Б. Малышева*. – М. : ИМЭМО РАН, 2015. – С. 43–49.
4. Иванов И. С. Украинский кризис через призму международных отношений / И. С. Иванов. – М. : *Весь мир*. – 208 с.
5. Ивашов Л. Г. Радикальная доктрина Новороссии / Л. Г. Ивашов. – М. : Алгоритм, 2014. – 224 с.
6. Караганов С. А. «Мир находится в предвоенном состоянии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/Mir-nakhoditsya-v-predvoennom-sostoyanii-17999>.
7. Косов А. П. Российская историография о месте России в мире в контексте развития украинского кризиса / А. П. Косов // *Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки*. Вып. 16: в 2 ч. – Минск : РИВШ, 2016. – Ч. 1. – С. 161–169.
8. Косов А. П. Эволюция российско-американских отношений в начале XXI века / А. П. Косов // *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»: сборник научных трудов*. – Т. 9. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2010. – С. 92–99.
9. Косов О. Українська криза та її вплив на трансформацію міжнародної системи безпеки в оцінках експертної спільноти Російської Федерації / О. Косов // *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. – 2015. – Випуск 36. Частина 3. – С. 115–123.
10. Красильщиков В. А. КАРТ-БЛАНШ. Миф о новой холодной войне [Электронный ресурс] / В. А. Красильщиков. – Режим доступа : http://www.ng.ru/politics/2014-09-04/3_kartblansh.html.
11. Марков С. «Гибридная война» против России / С. Марков. – М. : Алгоритм, 2015 – 208 с.
12. Нарышкин: безответственная политика США ставит мир на грань «холодной войны» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ng.ru/news/479114.html>.
13. Отношения Евросоюза – Россия и Украинский кризис / Н. К. Арбатова [и др.]; отв. ред. Н. К. Арбатова. – М. : ИМЭМО РАН, 2014. – 183 с.
14. Примаков Е. М. Россия. Надежды и тревоги / Е. М. Примаков. – М. : Центрполиграф, 2015. – 224 с.

15. Пушкин: Впечатление, что США официально объявили России «холодную войну» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ng.ru/news/471782.html>.
16. Пушкин считает возможным говорить о «втором издании «холодной войны» между РФ и США [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ng.ru/news/487812.html>.
17. Рогов С. Ждет ли Россию новая холодная война с Западом? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/stsenarii/2014-03-25/9_cold_war.html.
18. Рогов С. Реинкарнация холодной войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/stsenarii/2015-02-25/9_coldwar.html.
19. Россия в глобальной политике. Новые правила игры без правил / А. Г. Арбатов [и др.]; под ред. Ф. А. Лукьянова. – М. : Эксмо, 2015. – 384 с.
20. Россия и мир в 2020 году: Контуры тревожного будущего / А. О. Безруков [и др.]; под ред. А. О. Безрукова, А. А. Сушенцова. – М. : Эксмо, 2015. – 384 с.
21. Сергей Лавров: «Россия не может «вертеться как флюгер» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mk.ru/politics/2016/02/10/sergey-lavrov-rossiya-ne-mozhet-vertetsya-kak-flyuger.html>.
22. Соловьев В. Разрыв шаблона / В. Соловьев. – М. : Эксмо, 2015. – 320 с.
23. Соловьев Э. «Смена режима» на Украине и проблемы эволюции российско-американских отношений / Э. Соловьев // Международная жизнь. – 2014. – № 10. – С. 74–86.
24. Стенограмма выступления Дмитрия Медведева на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rg.ru/2016/02/13/stenogramma-vystupleniia-dmitriia-medvedeva-na-miunhenskoj-konferencii.html>.
25. Тренин Д. В. Россия и мир в XXI веке / Д. В. Тренин. – М. : изд-во «Э», 2015. – 384 с.
26. «Украина не более, чем повод». Беседа с заведующим Отделом международно-политических проблем ИМЭМО РАН кандидатом исторических наук Н. А. Косолаповым // Запад – Восток – Россия 2014. Ежегодник / Отв. ред. В. Г. Хорос, Д. Б. Малышева. – М. : ИМЭМО РАН, 2015. – С. 11–17.
27. Украинский вызов для России: рабочая тетрадь № 24/2015 / А. В. Гушин, С. М. Маркедонов, А. Н. Цибулина; гл. ред. И. С. Иванов; Российский совет по международным делам (РСМД). – М. : Спецкнига, 2015. – 48 с.
28. Шенин С. Ю. Америко-российские отношения: «меню» для нового президента / С. Ю. Шенин // США – Канада : экономика, политика, культура. – 2016. – № 12. – С. 3–29.

О. П. Косов

канд. іст. наук, доцент, завідувач аспірантурою
Вітебського державного університету імені П. М. Машерова,
м. Вітебськ, Республіка Білорусь

РОСІЙСЬКІ ОЦІНКИ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ НА ВІДНОСИНИ РОСІЇ ТА США В 2014–2016 РР.

Обговорення російсько-американських відносин знаходиться в центрі уваги політико-академічної спільноти Росії. Активізація дискусій сталася на тлі загострення двосторонніх відносин після початку української кризи.

Метою статті є розгляд поглядів представників російського політико-академічної спільноти на відносини Росії і США в контексті розвитку української кризи. Автор приділяє особливу увагу на інтерпретації російськими політиками, вченими та експертами подій в Україні і їх впливу на взаємини Москви і Вашингтона, а також наявні точки зору про стан і перспективи російсько-американських відносин.

У статті зроблено висновок про домінуюче в політико-академічному співтоваристві Росії думці про те, що винуватцем погіршення російсько-американських відносин стали виключно Сполучені Штати. Російська Федерація змушена була відповідати на західний виклик з метою захисту своєї національної безпеки.

Ключові слова: російсько-американські відносини; США; Росія; Україна; нова «холодна війна».

A. Kosov,

Ph.D. in History, Associate Professor, Vitebsk State P. M. Masherov University,
Vitebsk, Belarus

RUSSIAN ESTIMATES OF THE INFLUENCE OF THE UKRAINIAN CRISIS ON THE RUSSIAN–U.S. RELATIONS IN 2014–2016

Russian foreign policy thought of influence of the Ukrainian crisis on the Russian-American relations is considered in the article. The Ukrainian crisis is a catalyst of their prompt deterioration. The main views of representatives of the Russian political and academic community concerning essence of events in Ukraine and to their impact on relationship of Moscow and Washington are analyzed. According to the majority of the Russian politicians and experts, a large share of the blame for the aggravation of the situation in the Russian-U.S. relations lies with the West and especially with the United States. The available opinions on a state and prospects of the Russian-U.S. relations are characterized. In particular, the points of view of the famous Russian statesmen and experts – D. Medvedev, S. Lavrov, S. Naryshkin, A. Pushkov, I. Ivanov, S. Karaganov, S. Rogov, D. Trenin, A. Arbatov, N. Arbatova, M. Bratersky, V. Batyuk, S. Glazyev, L. Ivashov, E. Solovyov, and others are presented. The author emphasizes the presence in the Russian political and academic community of different views on the Russian-U.S. relations. So, some politicians and experts consider that between Moscow and Washington has begun a new «Cold War», others think differently. Different opinions among representatives of the Russian political and academic community, and about the possible prospects of Russian-U.S. relations, although the vast majority of experts do not expect them to improvement in the near future.

Key words: Russian-U.S. relations; USA; Russia; Ukraine; new «Cold War».

Рецензенти: *Шевчук О. В.*, д-р політ. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Косов О. П., 2017

Дата надходження статті до редколегії 03.04.2017

УНИВЕРСАЛЫ ГЕТМАНОВ ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ В АРХИВНОМ ФОНДЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА В ЛОДЗИ (ПОЛЬША)

Универсалы гетманов Запорожской Сечи, которые впервые вводятся в научный оборот, представляют собой особый, уникальный вид исторического источника, находящийся в архивном фонде Государственного архива в Лодзи (Польша).

В фонде Архив семьи Бартошевичей находятся шесть универсалов, выданных гетманами: Иваном Выговским (один универсал), Иваном Мазепой (два универсала), Иваном Скоропадским (два универсала) и Даниилом Апостолом (один универсал). Настоящие акты регулировали преимущественно административные и гражданские отношения, определяли правовое положение расположенного над рекой Удай села Охонки. Самый старый документ датирован 1658 годом, а самый младший 1728 годом.

Ключевые слова: Государственный Архив в Лодзи; Архив семьи Бартошевичей; гетман Иван Выговский; гетман Иван Мазепа; гетман Иван Скоропадский; гетман Даниил Апостол.

В архивном фонде Государственного архива в Лодзи, в первую очередь, находится документация, появившаяся в результате деятельности административных, судебных, полицейских, финансовых и кредитных учреждений Лодзи и подчиненных ей в разных периодах местностях, учреждений по воинским и крестьянским делам. Особое место занимают фонды промышленных, коммерческих объединений и предприятий, учреждений местного самоуправления, финансово-хозяйственных органов, компаний и банков, а также исторические документы, которые отражают развитие культурной жизни в регионе и состояние народного образования, здравоохранения, учреждений и организаций религиозного культа и других [1].

Материалы древнепольского периода – немногочисленные. В результате перемещения документов еще в XIX столетии они стали частью исторического фонда Главного архива древних актов в Варшаве [2]. Среди архивных материалов, произведенных в результате деятельности семей и частных лиц, необходимо упомянуть об архивных коллекциях и скромной группе актов личного происхождения. В Государственном архиве в Лодзи первостепенное место занимает Архив семьи Бартошевичей, который составляют ценные и разнородные материалы, берущие свою историю еще с половины XVI столетия.

Процесс формирования семейного фонда начал Адам Бартошевич – профессор, инспектор окружной школы в Варшаве, который занимался математикой, паремиологией и литературой. Коллекцию отца, тогда еще небольшую и состоящую в основном из книг и манускриптов, значительно дополнил и обогатил самый старший сын – Юлиан. Юлиан Бартошевич,

бывший студент Историко-филилогического Факультета Петербургского Университета, профессор латыни и школьный инспектор, сотрудник и редактор «Варшавского дневника», автор более тысячи статей, опубликованных во «Всеобщей энциклопедии» Самуила Оргельбранда, а также нескольких крупных работ по истории. Всю свою жизнь посвятил педагогической, редакторской и писательской деятельности. Принимал активное участие в работах многочисленных организации и объединении. Проводя исторические и литературные исследования, собирал старые рукописи, книги, газеты, копии различных исторических документов. После смерти Юлиана в 1870 году, и его отца в 1878 году все разнообразные и ценные материалы, согласно смертному завещанию Адама Бартошевича, стали собственностью самого старшего, мужского представителя, третьего уже поколения Бартошевичей.

Казимир Бартошевич был человеком всесторонних интересов и талантов – издатель, редактор, автор сотен статей, бытовых картинок, юморесок, сатир, издатель работ по истории и истории литературы, общественный и политический деятель. Его личный фонд отражает его работу в редакциях многих журналов и социальную и политическую активность. В дополнение к частным документам Казимира и его предков, а также к собственным литературным произведениям, в семейном архиве сохранились рукописи, представленные для публикации, переписка по вопросам издательского дела, документы организации и объединении, в работах которых лично участвовал, документы, касающиеся организованных юбилеев, национальных праздников, лекций и докладов. Такого

же рода материалы собирали его наследники – сыновья Юлиан Канты и Казимир Владислав.

В результате деятельности пяти вышеупомянутых лиц появилась огромная коллекция, имеющая значительную историческую ценность. Ее основой была библиотека, состоящая из двух с половиной до трех тысяч томов книг с большим количеством редких печатных изданий и журналов начиная с шестнадцатого века. Вторая часть представляла собой исторический архив, который составляли ценные рукописи, дипломы, документы. Были также коллекция искусств, включающая в себя масляные живописи, акварели, рисунки, художественные альбомы, гравюры, фотографии и коллекции нумизмата и изделия из бронзы.

После смерти жены и детей Казимир Бартошевич решил передать семейное собрание в общественное пользование. Коллекцию принял Магистрат города Лодзи. После размещения ее в здании ратуши при пл. Свободы 1 и присоединению к ней небольшого количества дел Городского Музея и Городской Галереи Искусства было создано учреждение под названием Городской Музей Истории и Искусства им. Юлиана и Казимира Бартошевичей. Его торжественное открытие состоялось 13 апреля 1930 года.

Во время II мировой войны коллекция находилась в здании при пл. Свободы 14 и не подверглась повреждению. После ее окончания коллекция была разделена. Художественная часть осталась в Музее Искусства, библиотечная часть была передана в Городскую публичную библиотеку. Выделенный историко-литературный архив попал в Городской архив. С момента его ликвидации документация семьи Бартошевичей была включена в фонд Государственного Архива в Лодзи, где и хранится по сей день.

Архив семьи Бартошевичей, как показано выше, по своему содержанию является нетипичным семейным архивом. Создатели этих фондов, члены дворянских родов, земские владельцы, иногда промышленники и торговцы, собрали в основном документы личные, хозяйственные, семейные и имущественные. Архив семьи Бартошевичей составляют в большей части материалы, связанные с литературной, общественной и политической деятельностью очередных представителей мужского пола семьи [3].

Особую часть фонда составляет коллекция исторических документов чужого происхождения, собранных главным образом Юлианом и Казимиром Бартошевич. Это более чем 700 ед.х. ценных и разнообразных рукописей и печатей. Их составляют, в числе других, документы, универсалы, привилегии за 1616–1827 годы, в этом королевские привилегии Сигизмунда III, Августа II, Владислава IV, Яна Казимира (подлинники и копии), а также универсалы гетманов Запорожской Сечи, которые впервые вводятся в научный оборот.

Документ № 1.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Iwana Wyhowskiego z 1658 roku*, sygn. 19, k. 1-2.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Ивана Выговского с 1658 года*, д. 19, л. 1-2]

Иоан(н) Виго(в)ски(й), ге(т)манъ з Во(й)ско(м) Запоро(з)скимъ

Озна(й)муемъ си(м) писане(м) наши(м) ста(р)шинѣ и че(р)ни Во(й)ска Запоро(з)кого ко(ж)дому кому то(л)ко тое писане наше показано буде(т), ижъ даемо тую нашу оборону за заслуги у во(й)ску Семеновѣ Носулѣ, козаковѣ по(л)ку Прилу(ц)кого, на половицю ча(с)ти в млыну у Переволо(ч)но(й) на(д) рекою Удаю, та(к)же в ступа(х) и валюшах ему належачую половицу, сурово приказавъши абы жаде(н) в половици его з козаковѣ и наши(х) выси(л)чи(х) та(к)же ора(н)даровъ на(й)меньшой кры(в)ды и пере(ш)коды чинити не важи(л)ся, абы того все(го) за наши(м) ти(м) писанемъ вы(ш) менованы(й) Носул зажива(л) спок(о)йне, що и повторе приказуе(м), абы иначе(й) не было по(д) нела(с)кою нашею каране(м) во(й)сковы(м). Да(н) в таборѣ по(д) Оле(ш)нею КФ [29] септе(в)рия аХНИ [1658]

Иоан(н) Виго(в)ски(й)

Документ № 2.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Iwana Mazepy z 1691 roku*, sygn. 19, k. 3-4.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Ивана Мазепы с 1691 года*, д. 19, л. 3-4]

Пре(с)вѣ(т)лѣ(й)ши(х) и де(р)жавнѣ(й)ши(х) велики(х) г[осу]д(а)рей и(х) ца(р)ского пре(с)вѣтлого в[е]л[и]ч[е]ства Во(й)ска Запоро(з)ко(го) гетма(н[ъ]) Иоан(н) Мазепа

Пану по(л)ковникови прилуцкому, обозно(му), судіи, асауло(м) по(л)ковны(м) зо всѣмъ ста(р)шимъ и меньши(м) товар(с)твомъ, та(к)же по(с)политы(м) люде(м), в то(м) по(л)ку на(й)дуючи(м)ся, и кому(л)ве(к) о то(м) вѣдати належало(с). Озна(й)муе(м), ижъ респек(к)туючи мы на ронение и ронячие в Во(й)ску Запорозки(м[ъ]) услуги пана Трохима Василевича, со(т)ника срѣбра(н)ского, надаемъ ему яко рейменту нашему зы(ч)ливому чоловѣку для вспа(р)тия его го(с)подарс(т)ва по згоде домовой вшепо(л)ково(й) до ла(с)ки во(й)сково(й) в завѣдоване селце Охо(н)ки, в уездѣ Переволоча(н)ско(м) на(й)дуючееся. За чимъ вѣдаючи о таково(й) нашо(й) волѣ, абы нѣхто з ста(р)шины по(л)ково(й) прилуцкой и з товарис(т)ва не важи(л)ся ему, помене(н)ному п[ану] со(т)нику сре(б)рянъскому, в де(р)жаню того села и в прии(с)кованю з него всяки(х) пожи(т)ковъ на(й)меньшо(й) чини(т)и трудности и перешкоды. Во(й)тъ за(с) и по(с)поли(т)ые люде того села охо(н)ковские нашего /опро(ч) козако(в)/, жебы во все(м) пово(л)ны и по(с)лушны оному всегда были, пи(л)но си(м) унѣве(р)сало(м) наши(м) приказуемъ. Дан в Бату(ры)не Ка [21] марта аХУа [1691] року.

Звишь менован(н)ы(й) гетма(н) рукою власною

Документ № 3.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Iwana Mazepy z 1688 roku*, sygn. 19, k. 5-6.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Ивана Мазепы с 1688 года*, д. 19, л. 5-6]

Іоанъ Мазепа ге(т)манъ з Во(й)скомъ и(х)
ц[а]р(с)кого пр[е](с)вѣ(т)лого в[е]л[иче](ст)ва Запо-
ро(з)ки(мъ)

Пану по(л)ковникови прилуцкому, со(т)никови переволоча(н)скому, атаманови городовому, во(й)тови и всѣмъ як товари(ст)ву, та(к) и по(с)политимъ люде(м), в сотнѣ то(й) на(й)доучы(м)ся. Озна(й)муе(м), ижъ поглядаючи мы на го(д)но(ст) и услуги у Во(й)ску Запорозко(му) ронение п[ана] Трохима Васе(н)ка, со(т)ника сръбря(н)ского по(д)лу(г) старожи(т)ныхъ во(л)носте(й) во(й)сковы(х) и ведлу(г) наданого унѣве(р)салу про(ш)лого антецес(с)ора нашего /котры(й) намъ презе(н)това(н) былъ/ стве(р)жае(м) си(м) унѣве(р)сало(м) млинъ власны(й) его коштомъ о(т) давна пофу(н)дованы(й) на рѣцѣ Утцѣ по(д) ме(с)те(ч)ком Переволо(ч)ною в селѣ Охонкахъ и позволяемъ з него оному всѣ пожи(т)ки цале на себе о(т)бирати и заживати. В чо(м) абы ему преречоному п[ану] со(т)никови жа(д)ное нѣякого не було перепоны и тру(д)ности, осо(б)ливе жебы дозо(р)ца нашъ не втруча(л)ся, пи(л)но даруе(м) и приказуе(м). Да(н) в Бату(ры)не Z [7] януа(ри) аХПІ [1688]

Звишь менован(н)ы(й) гетма(н) рукою власною

Документ № 4.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Iwana Skoropadskiego z 1719 roku*, sygn. 19, k. 7-8.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Ивана Скоропадского с 1719 года*, д. 19, л. 7-8]

Пресвѣтлѣйшого и де(р)жавнѣйшого великого г[осу]д(а)ря его ц[а]рского величества Войскъ Запо-
ро(ж)скихъ обоихъ сторонъ Днепра гетманъ Іоаннь
Скоропадскій

Пану полковникови Войска его жъ ц[а]рского пресвѣтлого величества Запорожского прилуцкому, п[анамъ] ста(р)шинѣ полковой, сотника(м), атаманамъ, з товариствомъ и войтамъ з посполитими того полку людемъ и каждому, кому о томъ ведати належитиметь. Чинимъ ведомо, ижъ панъ Трофимъ Василиевичъ, знатный товаришь войсковый полку Прилуцкого, презентовалъ намъ два унѣверсалы антецессора нашего(го) прошлого гетмана, одинъ на село Охонки в полку прилуцко(м)ъ в уѣздѣ Переволочанскомъ з млиномъ Вешнякомъ, купнымъ правомъ набытым(м), о тро(х) колахъ, двоухъ мучныхъ, а третомъ ступномъ, а другий на часть войсковую з одного его жъ власного камені на рецѣ Удай по(д) Переволочною на старой греблѣ застаючого, данные и освѣдчалъ на тое село Охонки монаршую ц[а]рского величества ему ферованную грамоту, при которой просиль и уасъ такъ о потвержене того села Охонокъ, яко и о надане з тихъ млиновъ части войсковой розмеровыхъ пожитковъ. Мы теды гетманъ нео(т)мовнымъ тому его прошенію а иле слушному будучи, а на(д)то респектуючи на ве(р)ные его в Войску Запорожскомъ ронение працы и услуги, которые до старости лѣтъ своихъ поносили и еще поносить, зтве(р)жаючи ему, пану Трофиму

Василіевичу в под(д)анское владѣніе тое село Охонки, заховуемъ при немъ и розмѣровыхъ приходовъ на насъ, гетмана належны(х) части войсковые, позволяючи з людей посполитихъ того села послушенство и повинность, а з млиновъ овые части войсковые на насъ, гетмана, спадающей приходы о(т)бирати, в котромъ помянутого села Охонокъ владѣнію и о(т)бираню з людей посполитихъ тамошнихъ належитого послушенства и повинно(сти), а з млиновъ части войсковой розмѣру, абы ниhto з старшины и чернѣ того полку Прилуцкого и дозо(р)ца нашъ млиновъ тамошнихъ досмотручий и не смѣлъ, и не важился наименшой чинити перешкоды и препятія, а войтъ Охонокъ села з всѣми посполитими лю(д)ми, жебы належитую повинность и послушенство /опрочъ козакъ, якихъ при взыкли(х) [при звыклих] волностяхъ заховуемъ/ о(т)давалъ, пи(л)но мѣти хочемъ и рейментарско приказуемъ. Данъ в Глухове сентеврия ФІ [19] року аУФІ [1719]

Звишь менован(н)ы(й) гетма(н) рукою власною

Пану Трофиму Василіевичу, бывшо(му) су(д)и полковому прилуцкому, на село Охонки и на части войсковые з млиновъ его власны(м) приходячие.

Документ № 5.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Iwana Skoropadskiego z 1718 roku*, sygn. 19, k. 9-10.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Ивана Скоропадского с 1718 года*, д. 19, л. 9-10]

Великого г[о](с)[у]д(а)ря н[а]шего его ца(р)ского пр[е](с)вѣтлого в[е]л[иче](ст)ва Во(й)скъ Запо-
ро(ж)скихъ обоихъ сторонъ Днѣпра гетманъ Іоаннь
Скоропа(д)скій

Его(ж) ца(р)ского пр[е](с)вѣтлого в[е]л[иче](ст)ва Во(й)ска Запо(р)жского пану по(л)ковникови прилуцкому з ста(р)шиною по(л)ковою сотникамъ и прочіимъ городови(м) и сѣлски(мъ) уря(д)никамъ и каждому кому бы ко(л)векъ о томъ вѣдати на(д)лежало. Симъ унѣверсаломъ н[а]шимъ ознаймуемъ, ижъ панъ Антонъ Трофимовичъ, сотникъ сръбрянски(й), о(д)страдавши отца своего п[а]на Трофима Василиевича зна(т)не заслужоного по(л)ку прилуцкого во(й)скового товариша /котори(й) указо(м) ца(р)ского пр[е](с)вѣтлого в[е]л[иче](ст)ва в Санктъ Піте(р)бу(р)хъ для дѣла позван(н)ый, тамъ временное сие Божиими су(д)бами сме(р)тию око(н)чилъ свое житие/ просиль насъ абы(с)мо позосталое село, в уѣздѣ Переволоча(н)скомъ обрѣтаюся, называемое Охонки во владѣніи поко(й)ного отца его по мона(р)шой его в[е]л[иче](ст)ва [е]л[иче](ст)ва жалован(н)ой грамотѣ и по унѣверсалахъ антецес(с)ора н[а]шего будущее з приналежащимъ к тому млинкомъ Вешняко(м), куплен(н)ымъ о тро(х) колахъ дво(х) мучныхъ, а третемъ ступномъ, тако(ж) и хуторецъ о(т)чески(й), в селѣ Лискахъ стоячи(й), ему п[а]ну сотникови сръбря[н]скому на его(ж) имя ствердили. Мы прето, гетманъ, имѣючи взглядъ на помянутого п[а]на Антонія Трофимовича, сотника сръбря(н)ского, же онъ здавна о(т) молодежи лѣтъ пре(ж)де уряду и на урядѣ нелениво во(й)сковие о(т)буваеетъ слу(ж)бы, з тихъ

мѣрь прошенію его не о(т)мовляемъ и о вшемъ выдаючи, сей н[а]шъ з канце(л)ляріи во(й)сково(й) унѣверсалъ повагою оногo стве(р)жаемъ пре(д)речон(н)ое село Охонки з приналежащими к нему угодиями, особливе з куплен(н)имъ млинкомъ Вешнякомъ о трохъ кола(х) зна(й)дуючи(м)ся, тако(ж) и о(т)чески(й) его в селѣ Лискахъ обрѣтаючи(й)ся хутор(к) ему, п[а]ну сотникови в споко(й)ное владѣніе и позволяемъ оному о(д) посполитихъ охонскихъ людей всякое по(д)даническое о(т)бирати послушенство и повин(н)ости. Звишь менен(н)ого мли(н)ка всѣ розмѣровіе приходи взимати и прочіими тамъ кгрунтами якъ своими зупо(л)не користовати(с), в якомъ владѣнію абы п[а]нъ по(л)ковни(к) прилуцки(й) з ста(р)шиною по(л)ковою нѣхто и(н)ши(й) з во(й)сковихъ и посполитихъ по(л)ку тего обивателе(й) жа(д)ну ему(ж) п[а]ну Антонію, со(т)никови сръбря(н)ско(му) не чинили шкоди, перепони и тру(д)ности пи(л)но мѣти хочемъ и реймента(р)ско приказуемъ, а особливе абы во(й)тъ Лисковски(й) до о(т)ческого его, п[а]на сотника, тамошнего (ж) Лисковского хутора не мѣлъ дѣла и не в чомъ не чепа(л) оногo упоминпате(л)но варуе(м)ъ. Дань в Глуховѣ октовр Ка [21] року а҃ШІІ [1718]

Звишь менован(н)ы(й) гетма(н) рукою власною

Документ № 6.

Источник: Archiwum Państwowe w Łodzi, *Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Dokument hetmana zaporoskiego Daniela Apostoła z 1728 roku*, sygn. 19, k. 11-12.

[Источник: Государственный архив в Лодзи, *Архив семьи Бартошевичей, Универсал гетмана Данила Апостола с 1728 года*, д. 19, л. 11-12]

Его імперато(р)скаго величества Войска Запорожского обоихъ сторонъ Днѣпра гетманъ Даниилъ Апостоль

П[а]наму полковника(м) лубенскому и прилуцкому, ста(р)шинѣ полковой тамошней, а особливе тыхъ полковъ сотникамъ лубенского, пирятинскому, а при-

луцкаго полковому з урядами и всемъ, кому о то(мъ) ведати надлежитъ. Ознаймуемъ сымъ н[а]шимъ унѣве(р)саломъ іжъ сотникъ сръбранскій п[а]нъ Антонъ Троцина доносили уамъ чрѣзь сусплѣку свою, что имѣеть онъ в полку Лубенско(мъ) в сотнѣ Пиратинской млинъ о двохъ колахъ мучномъ и ступно(мъ), на рецѣ Удай стоячий, купленный о(д) Кохна, товариша того Лубенскаго полку, а другій млинъ о(т)ческій на той же рецѣ Удай в полку Прилуцко(мъ) в сотнѣ полковой на греблѣ переволочанской о едномъ мучномъ колѣ будучій, якій з суду енералного и декрето(мъ) конфирмованъ для спокойно(го) же и бе(з)препя(т)ственного оными млинами владѣнія и на о(т)биране з оныхъ части войсковоу просили н[а]шего респекту и унѣве(р)салу. Прето мы, гетманъ, по силѣ данной намъ мона(р)шой его імператорскаго величества грамоты, имѣючи власть всякіе в Малой Россіи вои(н)скіе и гражданскіе устроевати порядки, принявши же его, п[а]на сотника, прошеніе, вѣдаючи те(ж) бывшіе его за антецессоровъ н[а]шыхъ и тепе(р) нелѣтно о(д)правеміе войсковіе службы, яко означенніе млини Кохновскій на греблѣ пиратинской на рецѣ Удай о двохъ мучномъ и ступно(мъ) колахъ купленный, такъ и о(т)ческій и дѣдичный его на той же рецѣ Удай на греблѣ переволочанской о едно(мъ) мучно(мъ) колѣ будучій, в спокойное и безпрепятственное владѣніе з взиманые(мъ) в оныхъ обохъ млинахъ розмѣровыхъ приходоу и войсковоу части ему п[а]ну Антону Троцинѣ, сотниковѣ сръбранскому, стве(р)жаемъ, и дабы п[а]нове полковники лубенскій и прилуцкій з ста(р)шиною полковою и нихто іншій в спокойномъ оныхъ млиновъ владѣніи и в о(т)бираню з оныхъ належитосты мелницкой и войсковоу не чинили ету п[а]ну Троцинѣ жадного препятствія, мѣти хочемъ реймента(р)ско приказуемъ. Дань в Глуховѣ октовріа 15 року 1728.

Зви(ш)менован(н)и(й) гетма(н) рукою вла(с)ною

Источники и литература

1. Janik M., Wilmański M. Archiwum Państwowe w Łodzi. Informator o zasobie / M. Janik, M. Wilmański. – Łódź: Ibidem, 1996. – 245 s.; Pełka B. Kształtowanie się zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi / B. Pełka // Rocznik Łódzki. – 1987. – t. 37. – s. 59–72; Pełka B. Akta rosyjskich władz policyjnych w Łodzi do roku 1914 / B. Pełka // Archeion. – 1983. – t. 75. – s. 125–149; Bandurka M. Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym / M. Bandurka. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1998. – 640 s.; Bandurka M. Odbicie stosunków narodowościowych, wyznaniowych i społecznych w zasobie Archiwum Państwowego w Łodzi / M. Bandurka // Polacy-Niemcy-Żydzi w Łodzi w XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy. – Łódź : Ibidem, 1997. – s. 411–442; Baranowski J. Materiały źródłowe do zagłady Żydów z getta łódzkiego w Archiwum Państwowym w Łodzi / J. Baranowski // Judaica łódzkie w zbiorach muzealnych i zasobach archiwalnych. – Łódź : Muzeum Historii Miasta Łodzi, 1994. – s. 142–153; Cygański M. Archiwalia z czasów okupacji hitlerowskiej w Archiwum Państwowym Łodzi i Województwa Łódzkiego / M. Cygański // Archeion. – 1958. – t. 28. – s. 75–104; Kaczmarek R. Archiwa i inne zbiory rękopisów odnoszących się do dziejów społecznych i gospodarczych / R. Kaczmarek // Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1948. – t. 10. – s. 443–446; Kaczmarek R. Materiały do dziejów szkolnictwa w łódzkich archiwalniach / R. Kaczmarek // Przegląd Historyczno-Oświatowy. – 1947. – № 3–4. – s. 144–148; Kołodziejczak M. Materiały do dziejów przemysłu włókienniczego przechowywane w Łódzkim Archiwum / M. Kołodziejczak // Przegląd Włókienniczy. – 1962. – № 3. – s. 184–185; Lajdenfrost A. Starodruki i cymelia z Archiwum Państwowego w Łodzi. Katalog, cz. 1 / A. Lajdenfrost // Rocznik Łódzki. – 2002. – t. 49. – s. 195–268; Lajdenfrost A. Starodruki z Archiwum Państwowego w Łodzi. Katalog, cz. II / A. Lajdenfrost // Rocznik Łódzki. – 2009. – t. 56. – s. 196–237; Tomczak A. Zasób kartograficzny Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi / A. Tomczak // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1958. – № 3. – s. 404–413.
2. Janik M., Kusiński J., Stepniewski M. Szambelan Z. Łódź na mapach 1793-1939 / M. Janik, J. Kusiński, M. Stepniewski, Z. Szambelan. – Łódź-Warszawa : Jacek Kusiński, 2012. – 200 s.; Wasiak J. Zarys dziejów Archiwum Miejskiego w Łodzi / J. Wasiak // Rocznik Łódzki. – 1987. – t. 37. – s. 105.

3. Wstęp do inwentarza zespołu Archiwum rodziny Bartoszewiczów (wydruk komputerowy) / I. Ugorowicz. – Łódź : Archiwum Państwowe w Łodzi, 2008. – s. 1–26.

К. Павельчик-Дура,
канд. гуманітарних наук, співробітник Державного архіву в Лодзі,
м. Лодзь, Польща

УНІВЕРСАЛИ ГЕТМАНІВ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ В АРХІВНОМУ ФОНДІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЛОДЗІ (ПОЛЬЩА)

Універсали гетьманів Запорізької Січі, які вперше вводяться в науковий обіг, є унікальним видом історичного джерела, що знаходиться в архівному фонді Державного архіву в Лодзі (Польща).

У фонді архіву сім'ї Бартошевичів знаходяться шість універсалів, виданих гетьманами: Іваном Виговським (один універсал), Іваном Мазепою (два універсали), Іваном Скоропадським (два універсали) і Данилом Апостолом (один універсал). Ці акти регулювали переважно адміністративні та цивільні відносини, визначали правове становище розташованого над річкою Удай села Охонки. Найстаріший документ датований 1658 р., а наймолодший – 1728 р.

Ключові слова: Державний архів в Лодзі; Архів сім'ї Бартошевичів; гетьман Іван Виговський; гетьман Іван Мазепа; гетьман Іван Скоропадський; гетьман Данило Апостол.

K. Pawelczyk-Dura,
doctor of humanistic Sciences, the employee of the State archive in Lodz, Poland

PROCLAMATIONS OF HETMANS OF THE ZAPOROZHIAN SICH IN ARCHIVAL HOLDINGS OF THE STATE ARCHIVE IN LODZ (POLAND)

Proclamations of hetmans of the Zaporozhian Sich, which are published the first time, are a special and unique kind of historical source stored in archival holdings of the State Archive in Lodz.

In Lodz Archive a special place hold Archive of Bartoszewicz family. The process of forming the papers was initiated by Adam Bartoszewicz. His collection, initially small and composed mostly of books and manuscripts, significantly enriched and enlarged the son and grandson – Julian and Kazimierz. Archive of Bartoszewicz family isn't a typical family archive. His authors gathered materials associated with literature, the social life and political activity. An important part of the archive is a collection of historical documents of foreign origin. That are, among others, privileges, including the royal privileges of Sigismund II, Augustus II, Władysław IV, Jan Kazimierz, as well as proclamations of hetmans Zaporozhian Sich, which for the first time are being returned to the publication.

In archival fond called Archive of the Bartoszewicz family are six proclamations, signed by hetmans: Ivan Vyhovsky (one proclamation), Ivan Mazepa (two proclamations), Ivan Skoropadsky (two proclamations) and Danylo Apostol (one proclamation). Those documents regulated administrative and social relations, defined a legal status hamlet Ohonky, put on the river Uday. The oldest document is dated 1658, the youngest 1728.

Key words: State Archive in Lodz; Archive of the Bartoszewicz family; hetman Ivan Vyhovsky; hetman Ivan Mazepa; hetman Ivan Skoropadsky; hetman Danylo Apostol.

Рецензенти: **Кротофіль М.,** д-р філософії, ад'юнкт.
(Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща)
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Павельчик-Дура К., 2017

Дата надходження статті до редколегії 20.01.2017

РОЗДІЛ 4.

КРАЄЗНАВСТВО

«НОВА СЦЕНА» – АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР? ЧИ СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ – «УКРАЇНСЬКОЇ МРІЇ» – КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Першим українським професійним театральним колективом на Закарпатті, організованим на базі місцевих артистичних сил, постав «Український театр «Нова Сцена» в Хусті, паростками якого були студентський аматорський театр «Веселка», творчий склад яких базувався на випускниках театральних курсів при Руському театрі Товариства «Просвіта» в Ужгороді (1921–1929), за словами Василя Гренджі-Донського, це були учні Ужгородської Учительської семінарії та Торговельної академії, провідники аматорських театральних дружин, що відтворили культуру рідної пісні і рідного слова по цілій до тих часів темній і занедбаній провінції. З ініціативи братів Шерегіїв у Хусті виникає 4 лютого 1934 року, переважно з учителів – старших пластунів – Краєвий хор пластунів Підкарпатської Русі. Саме в Хусті Юрій та Євген Шерегії силами місцевих артистів – аматорів готують оперу «Запорожець за Дунаєм». Це був святковий, знаменитий момент в історії становлення і розвитку в Закарпатському краї українського національного театру, що засвідчує якісно новий етап – перехід від Руського театру Товариства «Просвіта» в Ужгороді до українського театру «Нова Сцена», орієнтованого на місцевих артистів.

Трагедія Карпатської України стала і трагедією її театру «Нова Сцена». На славному Красному полі серед січових стрільців був і кінооператор Лисюк-молодший, який поліг на полі бою. А зняті ним напередодні «Гайдамаки» першими побачили глядачі Америки, куди вивіз цей фільм його батько К. Лисюк, залишивши сина спочивати у братській могилі під Замковою горою в Хусті, неподалік могили М. Аркаса. На великому і славному Красному полі уже в наші дні з'явився монумент оборонцям Карпатської України, де традиційно звучить «Заповіт», лейтмотивом якого була музика вистави «Гайдамаки», що так і не відбулася 15 березня 1939 року.

Ключові слова: театральний колектив; театр; аматорський колектив; актори; гастролі; музично-драматичний гурток.

Засновниками театру «Нова Сцена» були брати Юрій та Євген Шерегій, уродженці Закарпаття із с. Душино Свалявського району, а її першими пролісками – аматорські колективи «Верховина» та «Веселка». Перші знайомства братів Юрія та Євгена з театром відбулися в Ужгороді, коли навчалися в учительській семінарії. Вступивши на філософський факультет Карлового університету, навесні 1927 р. Ю. Шерегій заснував при Союзі підкарпатських руських студентів у Празі драматичний гурток «Верховина». Цей колектив протягом трьох років під його керівництвом показав 15 вистав («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Мартин Боруля» і «Суєта» І. Тобілевича, «Украдене щастя» І. Франка, «Заколот» А. Коцебу та ін.), які витримали 48 репріз у Празі, Подебрадах та, зокрема, в рідному краї, куди «Верховина» приїжджала кілька разів, показуючи свої вистави з великим успіхом у найвіддаленіших селах Гуцульщини [8, с. 163]. На початку 1931 р. після закінчення Карлового університету Ю. Шерегій оселився в Ужгороді.

Серед студентів у Празі, на жаль, не знайшлося ініціатора, який би взяв на свої плечі організацію театральних вистав «Верховини».

В Ужгороді на цей час під назвою «Веселка» заявив про себе музично-драматичний гурток, заснований ще 1925 р. під крилом Товариства «Просвіта». Очолював його М. Біличенко. Аматори «Веселки» мали в репертуарі комедію «На перші гулі» С. Васильченка, п'єсу «На Верховині» С. Сфремова та ін. Ю. Шерегій активізує «Веселку» до творчої роботи. 7 лютого 1931р. за його ініціативою відбулися урочисті збори вже Товариства драматично-музичного гуртка «Веселка» в Ужгороді. До складу новоствореного колективу увійшло 25 чоловік. Головою управи обрано С. Куцина, затверджено статут. Місцем організаційних справ стала репетиційна кімната колишнього Руського театру. Для першої прем'єри вибрано «Нову генерацію» Ю. Шерегія, режисером – М. Біличенка, прем'єра 16 травня 1931 р. в Ужгороді. В цьому ж році Ю. Шерегія було переведе-

но на викладацьку роботу до Хустської гімназії, де він включився в діяльність місцевої філії Товариства «Просвіта» та Учительського товариства.

За ініціативою братів Шерегіїв у Хусті 4 лютого 1934 р. створюється Краєвий хор старших пластунів з драматичною секцією (переважно з учителів, колишніх учасників «Верховини» та «Веселки»), який діяв при Союзі пластунів Підкарпатської Русі. Саме в Хусті Юрій та Євген Шерегії силами місцевих артистів-аматорів готують оперу «Запорожець за Дунаєм». Це був винятково знаменитий момент в історії становлення й розвитку в Закарпатському краї українського національного театру – перехід від Руського театру Товариства «Просвіта» в Ужгороді з надніпрянсько-галицьким творчим складом до українського національного театру, орієнтованого на місцевих артистів. 31 січня 1936 р. колектив дістає назву «Нова Сцена» при філії «Просвіти» в Хусті, а як юридичний суб'єкт виникає 1 травня 1938 р. (Руський театр «Нова Сцена» в Ужгороді, реєстроване дружество обмеженою порукою). 26 червня його назву в угоді змінено на «Український театр «Нова Сцена» в Ужгороді, реєстровано дружеством з обмеженою порукою».

Отже, в статті «Справи нашого українського театру» В. Гренджа-Донський продовжує: «Останні загальні збори, які відбулися дня 27-го VI. 1938 р. в Ужгороді, постановили, що репрезентом театрального мистецтва українців (русинів) на Підкарпатті є тільки «Український театр «Нова Сцена» і що «Карпаторуський театр» або його українську секцію, яку аж тепер хочуть робити, за репрезентанта нашого театрального мистецтва признати абсолютно не можна. Збори домагалися домагаються, щоб усі краєві й державні підмоги (субвенції), призначені для піднесення театрального мистецтва, були утілювані в цілості тільки дружеству «Український театр «Нова Сцена» в Ужгороді».

Коли управа дружества подає це до відома урядам і нашому громадянству, то одночасно взиває всіх українців так у кураєвому, як і в окружних та сільських заступництвах, щоб вони підмогами, утілюваними на цілі нашого народного театру, підтримували тільки «Український театр «Нову Сцену». Управа взиває також громадянство, щоб воно морально й матеріально підтримувало всюди цей єдиний наш підкарпатський український театр, що виказує до тепер дуже гарну діяльність. Найновіше своїми виступами в Празі в перших днях місяця червня 1938 року здобув славу, честь і признання для нашого народу, для нашої культури. В Ужгороді, дня 29 червня 1938 року.

За «Український театр Нова Сцена», дружество з обмеженою порукою: о. А. Волошин, д-р М. Бращайко, д-р М. Долинай, В. Гренджа-Донський, Ю. Ревай, д-р В. Бірчак, В. Желтвай, І. Невицька, Є. Шерегії» [2, с. 299]. Те що В. Гренджа-Донський постійно тримав у полі зорі кожен крок творчого зростання «Нової Сцени» з середини 30-х років і створював навколо цього аматорського театру атмосферу наближення до професіонального із місцевими силами, засвідчують рецензії на його вистави.

«Милу несподіванку зробили нам члени Красового хору при Союзі пластунів Підкарпатської Русі. В рамках Учительського Конгресу виставили 7-го липня ц.р оперету «Барон Кіммель». Не будемо говорити про вартість і доцільність п'єси. Нас цікавить питання: хто її вивів, за яких обставин і з яким успіхом? А тому мусимо сказати, що вистава була більш ніж удачна. Вивели її наші вчителі, один десь із Квасів, другий з Білок, а третій бозна звідки (про інші труднощі і не згадуємо), але всі якось сходилися, може і з матеріальними жертвами, працювали і доказали що мистецтво залежить не виключно від грошей, але також від вогню-завзяття і посвяти для доброго діла. В театрі появилися п. губернатор Константин Грабар і п. шкільний референт В. Кліма – як проректори. Привітав їх один з учителів-артистів. З учителів-артистів побачили ми деяких, що переконали нас про іскру правдивого таланту і дивуємося, чому їм не дається можливості поступити на драматичні курси? В першу чергу мусимо видвинути п-і Марусю Шерегієву (Софія). Коротко скажемо: захопила нас і здивувала. А може таких талантів між учителями є більше?»

Дуже добре основи театрального виступу проявив і п. Е. Сидор в ролі Жайворонка. Сміливість виступу, добрі руки, міміка, а коли б ще до того і деяке вишколення – от хоч би і наші драматичні курси, – та Підкарпатська Русь мала б добру театральну силу. Юрій Шерегії (Віндиш), відомий у нас з давніших виступів, і тепер виправдав свою добру славу в ролі власника фабрики маргарини. Доброю партнеркою його була п. Анна Шерегієва (Зерліна). Дуже симпатично представилася на перший раз п. Й. Балогова (Гільда). Та й інші достосувалися по змозі до ансамблю. Голосовий матеріал трохи слабенький. Танці вивела М. Муха (псевдонім М. Морозової – Петрашко В.А.). Особливо подобалося тріо: М. Шерегієва, Е. Сидор, М. Попадич (Софія Жайворонка), Філько). Музика й хори, – звичайна болячка наших театрів – тим разом були добрі. Заслуги в цьому треба віддати диригентові Є. Шерегієві. Коли б хтось хотів брати з точки абсолютної критики, то знайшов би і хиби, і недостачі, але беручи під увагу умовини праці, можемо сказати, що молоді вчителі-пластуни вийшли переможно.

Битком набита зала і гучні оплески свідчили про непересічений успіх. Коли б лише винесли з цього якийсь досвід ті наші «комплементні чинники», що справу нашого театрального мистецтва і нашої культури ще й тепер, в 35-му році ХХ віку передають в руки москалів [2, с. 388]. Кожна нова рецензія В. Гренджі-Донського наближала віру прихильників українського театру на Закарпатті у відродження професіонального колективу, яким був Руський театр.

Продовження попереднього знаходимо в рецензії на оперету «Флірт і кохання». В неділю, дня 2-го лютого ц.р відбулася в Ужгороді прем'єра нової підкарпатської модерної оперети «Флірт і кохання». Вивела її «Нова Сцена» ч при філії «Просвіти» в Хусті. По «Новій генерації» це вже друга річ Юрія Грома (псевдонім Ю. А. Шерегія. – В. А.) з ділянки театрального мистецтва.

Зміст оперети легкий, але рішуче задовгий. Зрештою признав це по виставі і сам автор. Та це не клопіт. Кожну річ можна скоротити, а то вона на цьому лише виграє... По малих виправленнях і скороченнях оперета стане цінним набутком нашого репертуару. Щодо музичної частини, то Євген Шерегії і як аматор-композитор, і як диригент справився знаменно. Музика витримана в опереточному стилі. Це перша більша річ Євгена Шерегія оркестрування Й. Воски виказало руку мистця.

Щодо артистів – то мусимо згадати панну М. Морозівну, що не лише уложила танці, гарно їх вивчила. Але і як визначалася співом. С. Петрашко першорядно. Маруся Шерегієва визначалася співом. С. Петрашко виступав на сцені дуже добре. Роллю Чубатого загравав першорядно М. Попадич. Це першорядний талант і на нього треба звернути особливу увагу, бо він надається на характеристичній ролі. Е. Сидор добрий комік. Жидович – як на перший раз виказався незле. В менших ролях треба ще згадати С. Бойчуківну, М. Шутку, С. Коворданівну і інших. Зала була набита вщерть і то нашою публікою. Чехів бачили ми дуже мало. Це свідчить про те, що і нашої театральної публіки є досить, щоб власними силами підтримати добрий театр [2, с. 389]. Одна з останніх його рецензій на виставу театру «Нова Сцена» під назвою: «Бен-Гур» і вечір мініатюр». Користуючись з двох днів свята, загостив до Ужгороду просвітянський театр з Хусту «Нова Сцена» і дав п'ять вистав у днях 19–21 листопада. З огляду на те, що стару будову театру поліція закрила, а нової будови нема, вистави відбулися у рахунковій залі мужеської учительської семнарії.

«Бен-Гур» – п'єса на базі історичної повісті Л. Валлеса; на сцену приспособив Юрій Грім; в 5-ох діях і 22-ох картинах, режисер Ю. Шерегії. Технічно провести цю виставу не так легко на примітивній сцені. Все ж таки труднощі усунені заслонами. На мою думку, першу дію, а дещо і в третій дії треба б скоротити, бо забагато діалогів (три мудриці й ін.). Після трохи нудної першої дії настає картина за картиною з дуже цікавим, навіть захоплюючим змістом. Є тут народження Ісуса, Ірод Цар, панування римлян в Юдеї; боротьба ізраїльтян за волю і т. д. Найкращий ефект вдалося викликати при народженні і розп'ятті Ісуса. Гардероба біблійна.

В більшості ролях виступили Є. Шерегії, І. Гриць, Е. Сидор, С. Бойчуківна, А. Шутко, Й. Балогівна, І. Дерда, З. Зіман, І. Тарканій, Ю. Шерегії, Й. Кузьмик, В. Ціркус, В. Йосипчук, М. Попадич, В. Копельсівна, В. Ткачук, М. Морозова й інші. «Бен-Гура» виставили один раз для учнів, а раз для народу. «Вечір мініатюр». Другого дня виставили чотири мініатюри: трагікомедію Ю. Грома «Голодний», «Артист» С. Николаєва, «Воєннопонений», А. Гени «3 Ужгорода до Абіссинії» скеч Ю. Грома

Найкращою з них була картина «Голодний», сатира на нинішні часи бюрократії, коли замість того, щоб голодному уділити наглу допомогу, радять йому внести останнє прохання. Цікаву картину драму з життя дає «Воєннопонений». В останній мініатюрі – «3 Ужгорода до Абіссинії» – є більше сюжетів, кожний

можна розробити і через те це картина не суцільна. Останньою виставою був «Запорожець за Дунаєм», з по гостинним виступом Миколи Аркаса, що святкував ювілей (35 років тому дебютував вперше у ролі Карася). Також була ця вистава 75-ю виставою «Нової Сцени», а сам «Запорожець за Дунаєм» 35-ю.

Роллю Ібрагім-алі імана цим разом загравав відомий артист Кирчів. Виступали ще: Маруся Шерегієва (Одарка), Юлія Голієва (Оксана), Е. Сидор (султан), Іван Шутко (Андрій), Ю. Шерегії (Селіх-ага). Оркестрою диригував Євген Шерегії. Ця вистава пройшла з прекрасним успіхом. Велика рахункова зала показала малою, квитки всі розпродані, а навіть багато публіки повернуло додому, бо не було місця. Подібно було й на інших виставах.

Взагалі «Новій Сцені», а зокрема братам Шерегіям, можна тільки гратулювати, що з невеличкого аматорського гуртка без субвенції, без допомог, своїми силами втворили вони театральну групу не аматорів, але справжніх митців [2, с. 392]. Високий мистецький рівень вистав «Новій Сцені» та кваліфікованих на них рецензій В. Гренджі-Донського підтвердила і столична празька преса.

Напочатку червня 1938 р. 30-членна група «Нової Сцени» під керівництвом Ю. Шерегія здійснила гастрольну поїздку, як уже згадувалось, до Праги, де протягом тижня в театрі «Акрополіс» показала оперу «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, драму «Маруся Богуславка» та комедію «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, оперети «Флірт і кохання» Ю. Грома (Ю. Шерегія). Про гастролі «Нової Сцени» у Празі писали майже всі центральні чеські газети. Видання «Venkov», подаючи характеристику «Марусі Богуславки», відзначило: «Це народна гра в найкращім розумінні того слова. Те, що в ній найліпше, має народне походження: це є українські народні пісні, вивчені диригентом Є. Шерегієвим, народні танці (пані Морозова), гарні народні строї». З артистів визначилися М. Шерегії в ролі Марусі Богуславки та А. Шерегії в ролі жидівського шинкаря.

«Нова Сцена» відіграла в театрі «Акрополіс» ще два спектаклі – в суботу оперету Є. Шерегія «Флірт і кохання», а у вівторок «Сорочинський ярмарок» М. Старицького на сюжет Гоголя Вдалий виступ «Нової Сцени» в Празі напевно послужать глибшому пізнанню Підкарпатської Русі, що дуже потрібне...».

Газета «Narodně osvobození» подає короткий зміст опери «Флірт і кохання», а потім додає: «...Серед артистів трули визначається, передусім, темпераментна, жартівлива, спокуслива Петрашкова в ролі Тусі, а також в ролі балерини, голосово в співі найвище стоїть М. Шерегієва як Нюся з м'яким, чистим М, сильним і добре плеканим голосом. Попри них, артистично ліпше, ніж голосово, вибиваються панове Шутко і Шерегії у ролях молодих чоловіків... «...» Це молодий із амбіціями театр, здатний для гарного мистецького розвою» [6, с. 295].

«Pravo Lidu» вітає найсердечніше «Нову Сцену» і підкреслює, що вона зародилася, властиво, як аматорський театр, але своїм рівнем є це підприємство цілком мистецьке, яке могло б бути взірцем для деяких артистів і для деяких визначних сцен. Культурна

висота, якої тут досягнуто, впливає з того, що театр будують жертвенні працівники-учителі й селяни-письменники, що не йдуть за насиченим дешевим успіхом, але посвячуються свого духовного покликання» [1, с. 69]. Гастролі в Празі позитивно вплинули на всю громадкість і на місцевих чиновників. Театр «Нова Сцена» визнала Прага, це зробити мусив і Ужгород.

Таким чином, на Закарпатті на середину 1938 р. діяли вже два театри: «Карпаторускій Театр» і «Нова Сцена». Перший і надалі продовжував практику тримового (українська, російська, русинська), «Нова Сцена» була суто українським театром. І, як це завжди буває, між ними виникла творча конкуренція, до якої стали небайдужими і політики, що викликало на сторінках місцевої преси відповідну реакцію. Управа «Нової Сцени» вирішила провести 1938р. театральньо-драматичний курс-школу для своїх акторів.

Газета «Нова Свобода» повідомляла: «Театральна школа «Нової Сцени» отворилася у Великому Бичкові дня 10.VII.1938 в неділю в присутності понад 150 людей. Вступну промову має управитель Іван Гриць. За Шкільний реферат говорив інспектор Шкарпішек. Дуже змістову промову виголосив шеф школи Ярослав Скала, головний режисер Східнославацького Театру з Кошиць, який вказав на завдання української театральної діяльності на Підкарпатті. Репетиції відбувалися у залі Господарського Дружества, на сцені і в класі старої церковної школи.

Управа запросила художницю Марію Руду, протягом курсу малювала декорації до прем'єр. Для своєчасного початку занять управа «Нової Сцени» взяла позику з філії Підкарпатського Банку в Рахові в сумі тисяча крон. А 13 липня 1938 року наспіла перша грошова допомога до «Нової Сцени» від Кравого секретаріату Чехословацької Соціал-Демократичної Робітничої партії на Підкарпатській Русі в сумі 10 000 крон.

В репертуар літньої підготовки було включено: драму К. Чапека «Білий мор» (переклад С. Петрашко), з режесурою «Діти ХХ століття» – режисер М. Аркас, диригент Є. Шерегія, лібрето Ю. Шерегія, оперетужарт К. Ванченка «Запорозький скарб», драму Ю. Грома (Ю. Шерегія) «Часи минають», режисер М. Аркас.

Через такі розгорнуті заходи щодо подальшої роботи «Нової Сцени» керівництво Земського Підкарпатського Народного Театру (ЗПНТ) вбачало в ньому серйозного конкурента. У газеті «Нова Свобода» за 18 серпня 1938 р. з'являється стаття нібито «великого прихильника» українського театру «Нова Сцена» під назвою «Трохи самокритики» з відвертими нападками на цей український театр.

Василь Гренджа-Донський вже в котрий раз стає на захист молодого колективу: Тричі перечитав я цю «самокритику» завжди вичитав з неї вістря особистого нападу на Шерегія, Гриця та Аркаса. Не моя справа обороняти пп. Шерегія, Гриця та Аркаса Але з подивом приглядаємося до тої гігантської праці і жертвенності, що оці люди несуть на своїх плечах, жертвуючи своє здоров'я, весь свій вільний час і свій гріш якраз

для того, щоб удержати театральну трупу. Не тяжко вести театр із субвенціями, не тяжко вдержувати карність платнею, але прошу його до, вести без грошей! Скільки відданості, патріотичного почуття треба для того, щоб без жодної чужої допомоги вдержати театр і давати вистави.

Ось цього року: ми на вакаціях відпочиваємо, а ті люди працюють ніч-день. Ведучи й беручи участь у театральному курсі щоб підготувитися як слід до великого діла. Жертвуючи свою відпустку – на власні гроші, на власний кошт. Просто чудо, як ці люди могли з нічого витворити й удержувати дотепер український театр на Підкарпатті й дати за досить короткий час вже 170 вистав, який на сто відсотків перевищив нікчемний русофільський «Карпато-русскій Театр» (ЗЛНТ. – В. А.), що одержував більше чверть мільйона корон річної субсидії і врешті таки розвалився, чи там розвалюється. На сцені нашого театру бацили ми найкращі твори нашої драматичної штуки: «Запорожець за Дунаєм», «Маруся Богуславка», «Гриць» та ін. – опери, драми, свої й чужі оперети, комедії й десятки різнорідних п'єс. Сьогодні це вже не аматори, а справжні артисти, що лише забажаєте, вони в силі дати. Репертуар – це чисто інтерна річ, технічна. Скаже публіка: «Давайте оперету!», то «Нова Сцена» і старається задовольнити це бажання. Є райони, де драма не піде, туди треба вести співучу п'єсу, хоч і слабшу. В іншому місці історичні п'єси подобаються. За що ж тоді нападати на людей?

Ще раз зазначаю, що критика потрібна для удосконалення дотичної справи, але ж критика має бути об'єктивна. Критика має призначати добрі сторінки й показувати на слабші з метою їх виправлення. Але на критику окремих осіб можна перейти лише тоді, коли ті особи стоять на перешкоді виправлення хиб через свої особистості амбіції або нічим не обґрунтовану шкідливу упертість. Я є того погляду, що напад на Ширегіїв, Гриця й Аркаса в даному випадку зовсім безпідставний і навіть шкідливий для загальної справи [2, с. 302].

Внаслідок Мюнхенської угоди і Віденського арбітражу Зкарпатська Україна нарешті виборола довгоочікувану автономію, бо, незважаючи на демократизм притаманний чехословацькій політичній системі, уряд постійно зволював у виконанні своїх обіцянок (1919), мотивуючи тим до що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Тому перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. А 11 жовтня 1938 р., сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій – представник русофільського напрямку в краї, крісло державного секретаря посів Августин Волошин. Однак досить швидко з'ясувалося, що А. Бродій вже тривалий час проводив проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до святостефанівської корони. 26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки обвинувачуючи його у зносинах із гортіївською Угорщиною. Віденський арбітраж вирішив передати гортіївській Угорщині південні райони Словаччини і низинну частину Підкарпатської Русі. І вже 4 листопада Горті дає наказ зайняти міста

Ужгород, Мукачево і Берегово з належною до них територією. Столицею Карпатської України стало місто Хуст. 26 жовтня 1938 р. після арешту А. Бродія новим прем'єр-міністром Прага призначила лідера українського напрямку в краї А. Волошина, який на той час виконував обов'язки голови Радянської Центральної Національної Ради (УЦНР).

Управа «Нової Сцени» звернулася з поданням до УЦНР про поновлення в Хусті діяльності театру як професійного і стійного. Для цього терміново був складений кошторис 23 листопада 1938 р. в Хуст з'їхалися всі запрошені актори, і дирекція театру підписала з ними контракти на сезон 1938/1939 рр. як з професійними із щомісячною платнею.

Василь Гренджа-Донський, за пропозицією А. Волошина, очолив редакцію урядової газети «Нова Свобода». 26 листопада 1938 р. на честь уряду Карпатської України «Новою Сценою» було показано оперу С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», де в ролі Карася виступив Микола Аркас. 11 грудня оперу було показано повторно, а 12–13 грудня тривали відновлювальні репетиції казки-опери «Місяць і зоря» М. Чирського. Після однієї з таких репетицій М. Аркас, запросивши на чай диригент е. Шерегія, бадьоро вступив до кімнати, але раптом, схопившись за груди, впав на канапу і помер.

У газеті «Нова Свобода» від 15 грудня 1938 р. Ю. Шерегій писав: «Ми знали, що шляхетніше серце митця хворе, давлене турботами про долю рідного краю, стомлене злиднями емігрантського життя і перетяжене працею, яку покійник положив на полі карпато-українського театрального мистецтва... Але ніхто не сподівався, що те серце так нагло, так несподівано перестане битися... Мав лише 56 років... Борець, герой-полковник на рідному фронті і провідний будівничий на полі рідного мистецтва. Йому музичні композиції, оперети і цілий ряд пісень були відомі. Микола Аркас є наш. Срібна Земля ніколи не забуде великого сина українських степів, що злився з ними і в найтяжчих часах наших синів Срібної Землі будив, розповсюджуючи рідну пісню і рідне слово. Спи, сину України, нехай Тобі Срібна Земля, що стала тепер вільною буде легкою».

А в редакційній статті журналу «Нова Сцена» в кінці біографії Миколи Аркаса В. Гренджа-Донський відзначає: «... у 1936/1937 рр. часто гостював в передових ролях «Нової Сцени», а в 1938 році запрошений

як сталий режисер «Нової Сцени». В місті 1938 року веде драматичний вишкіл «Нової Сцени» з великим ентузіазмом, із серцем, повним надії, що таки «Нова Сцена» стане Краєвим театром, бо ж він кріпко вірив, що творчий український дух переможе. «Микола Аркас наш, – Срібна Земля ніколи не забуде великого сина українських степів, що злився з нами і в найтяжчих масах... розповсюджував рідну пісню і рідне слово» [6, с. 2]. Однією з перших прем'єр нового сезону 1939 р. була постановка «Над Дніпром», присвячена 60-річчю автора. На прем'єрі були присутні представники влади на чолі з прем'єром Карпатської України А. Волошином.

13 березня 1939 р. відбулася генеральна репетиція вистави «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка в інсценізації і постановці Володимира Лібовицького. Та прем'єра з вистави «Гайдамаки» так і не відбулася. Акорди чудової сценічної увертюри, написаної Є. Шерегієм, замінили постріли на Красному Полі, де молоді січові стрільці боролися Карпатську Україну. Серед січових стрільців був і кінооператор Лисюк-молодший, який, знімаючи ці трагічні події, поліг на полі бою. А зняті ним напередодні «Гайдамаки» першими побачили глядачі Америки, куди вивіз цей фільм його батько К. Лисюк, залишивши сина спочивати у братській могилі під Замковою горою у Хусті неподалік могили М. Аркаса.

Події в ЧСР наближалися до розвалу її як федерації, а білий сніг червоною скатертю накривав бруківку карпато-української столиці м. Хуст. На берегах мовчазної швидкоплинної Тиси ще довго гриміли постріли розправи над оборонцями Карпатської України. Від скинутих у бистрину весняного потоку молодих ранених тіл, як мак на пшеничному полі, червоніли криваві перла – символ свободи і віри у краще майбутнє України. На овіяному славою Красному Полі уже в наші часи з'явився монумент оборонцям Карпатської України, де щороку проводяться урочисті зібрання, які традиційно починаються мелодією Шевченківського «Заповіту» – лейтмотивом вистави театру «Нова Сцена» за поемою «Гайдамаки», що так і не відбулася 15 березня 1939 р. Через 63 роки після цих подій тут, на Красному Полі, було виголошено Указ про присвоєння (посмертно) звання Героя України Августина Волошину і найактивнішому організаторові, знавцеві, діячеві і шанувальнику українського театру на Закарпатті.

Список використаних джерел

1. Андрійцьо В. М. / Руський театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді (1921–1929). Перший український професійний театр на Закарпатті : Монографія. – Ужгород : Гражда, 2012. – 232 с.
2. Волошин А. Вибрані твори / Августин Волошин. Упорядник, автор вступної статті та приміток О. В. Мишанич. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – 528 с.
3. Волошин А. Промова на відкритті Руського театру Товариства «Просвіта» в Ужгороді / Августин Волошин // Бирчак В. Руська читанка для IV класів гімназійної і горожанських шкіл. Взори поезії і прози. Друге незмінне видання / Володимир Бирчак, – Прага, 1928. – С. 235–237.
4. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України (щоденник / Мої спогади // Упорядкування і примітки Д. М. Федаки (Василь Гренджа-Донський. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – 56 с.
5. Гренджа-Донський В. Я теж українець. Упорядкування, передмова та примітки В. І. Ільницького. Василь Гренджа-Донський – Ужгород : Закарпаття, 2003. – 518 с.
6. Загаров О. Мистецтво актора / О. Загаров // Театральний радник. – К. : Видання «Дніпросоюзу», 1920. – кн. III. – С. 1–3.

7. Ігнатович Г. Від гасниці до рампи: Нариси з історії театру на Закарпатті / Гнат Ігнатович, – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 2008. – 4. 1. – 344с.
8. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина : Науково-популярне видання / Олекса Мишанич. – Ужгород : «Закарпаття», 2002. – 480 с.
9. Нариси з історії Закарпаття / Ред. колегія: І. Гранчак, І. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Попж. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т. 2 (1918–1945). – 670 с.
10. Нова Сцена. – Хуст. 1939. – № 1.
11. Пилипчук Р. Я. Український аматорський театр на Закарпатті (50–60-і роки ХІХ ст.) / Р. Я. Пилипчук // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 1. – С. 18–27.
12. Шелепець В. Всі виразно сказали, що ми є українцями / Володимир Шелепець. // Срібна Земля. Фест. – 2009. – 5–11 березня. – № 9(661).
13. Шерегій Ю.-А. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 / Юрій-Августин Шерегій. Редакція і вступні статті В. Маркуся і В. Ревуцького. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Пряшів; Львів : Словацьке педагогічне товариство в Братіславі, 1993. – 414 с.
14. Venkov. (Прага). – 1938, 8 червня.
15. Právo Lidu. – 1938. – 9 червня.

О. С. Кухарчук,

канд. ист. наук, доцент Мукачевского государственного университета,
г. Мукачево, Украина

«НОВАЯ СЦЕНА» – ЛЮБИТЕЛЬСКИЙ ТЕАТР? ИЛИ ПОПЫТКА РЕАЛИЗАЦИИ – «УКРАИНСКИЙ МЕЧТЫ» – КАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ!

Первым украинским профессиональным театральным коллективом на Закарпатье, организованным на базе местных артистических сил стал «Украинский театр» Новая Сцена» в Хусте, ростками которого были студенческий любительский театр «Радуга», творческий состав которых базировался на выпускниках театральных курсов при Русском театре общества «Просвещение» в Ужгороде (1921–1929), по словам Василия Гренжи-Донского, это были ученики Ужгородской Учительской семинарии и Торговой академии, – проводники любительских театральных жен, воссоздали культуру родной песни и родного слова по всей к тому времени темной и заброшенной провинции. По инициативе братьев Шерегиных в Хусте возникает 4 февраля 1934, в основном из учителей – старших пластунов – Краевой хор пластунов Подкарпатской Руси. Именно в Хусте Юрий и Евгений Шерегии силами местных артистов-любителей готовят оперу «Запорожец за Дунаем». Это был праздничный, знаменитый момент в истории становления и развития в Закарпатском крае украинского национального театра, момент этот свидетельствует о приходе качественно нового этапа – перехода от Русского театра общества «Просвещение» в Ужгороде к украинскому театру «Новая Сцена», ориентированного на местных артистов.

Трагедия Карпатской Украины стала и трагедией ее театра «Новая Сцена». На славном Красном поле среди сечевых стрельцов был и кинооператор Лысюк-младший, который погиб на поле боя. А снятые им накануне «Гайдамаки» первыми увидели зрители Америки, куда вывез этот фильм его отец К. Лысюк, оставив сына в братской могиле под Замковой горой в Хусте, недалеко от могилы Н. Аркаса. На большом и славном Красном поле уже в наши дни появился монумент защитникам Карпатской Украины, где традиционно звучит «Завещание», лейтмотивом которого была музыка спектакля «Гайдамаки», так и не состоялась 15 марта 1939.

Ключевые слова: театральный коллектив; театр; любительский коллектив; актеры; гастроли; музыкально драматический кружок.

О. Kukharchuk,

Candidate of historical Sciences, Associate Professor,
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

«NEW STAGE» IS AN AMATEUR THEATER? OR AN ATTEMPT TO IMPLEMENT – «UKRAINIAN DREAM» OF CARPATHIAN UKRAINE!

The first Ukrainian professional theater group in Transcarpathia, organized on the basis of local artistic forces, was «Ukrainian Theater» New Stage» in Khust, giving birth to student amateur theater «Veselka», a creative structure of which was based on the graduates of theater courses of Rus Theatre of Society

«Prosvita» in Uzhgorod (1921–1929), according to Vasyl Grendzha-Donskyi, these were the students of Uzhhorod Teaching Seminary and Trading Academy – the leaders of amateur theater groups that recreate the culture of native songs and native words throughout those times dark and abandoned province as it was. At the initiative of the Shergiy brothers there was established Local Chorus Carpathian Rus scouts on February 4, 1934 in Khust, mainly consisting of teachers – senior scouts. That was precisely in Khust where Yuriy and Eugene Sheregiy stage the opera «Zaporozhets za Dunaem» with the help of the local artists – amateurs. It was a festive, famous moment in the history of formation and development of the Ukrainian national theater in Transcarpathian, certifying a new phase – the transition from Rus Theatre Society «Prosvita» in Uzhgorod to Ukrainian theater «New Stage», focused upon local artists.

Tragedy of Carpathian Ukraine became the tragedy of theater «New Stage». On the well-known «Krasne Pole» among Urinary Ukrainian shooters there also was cameraman Lysiuk-Jr., who fell on the battlefield. «Gaydamaky» shot by him on the eve was first shown to American audience. His father Karl Lysiuk, took the film to America, leaving his son to rest in a mass grave in the Castle Hill in Khust, near the grave of M. Arkas. Recently, the monument to the defencers of Carpathian Ukraine appeared glorious on the Krasne Pole. There traditionally «Testament» is read, the leitmotif of which was the music play «Gaydamaky» had not taken place on March 15, 1939.

Key words: theater companies; theater; amateur team; actors; tours; music and drama group.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Багмет М. О., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Кухарчук О. С., 2017

Дата надходження статті до редколегії 07.04.2017

МИКОЛАЇВ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918)

Статтю присвячено історії Миколаєва періоду Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). Автор звернулася до документів Державного архіву Миколаївської області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державної наукової архівної бібліотеки й довела факт того, що Миколаїв визнав Центральну Раду й належність до Української Народної Республіки. В Миколаєві діяло три органи влади, навколо яких розгорталися основні події зазначеного періоду: демократична Миколаївська міська дума, Рада робітничих і військових депутатів і Миколаївська рада об'єднаних українських організацій. Після проголошення 3-го Універсалу ними схвалено резолюції про визнання Центральної Ради. З'ясовано, що членом Центральної Ради від Миколаєва був член Ради робітничих і військових депутатів Олександр Рожанський. Біографію Рожанського викладено в статті. Встановлено, що грудень 1917 р. – січень 1918 р. для Миколаєва характерний протистоянням між українськими політичними силами і більшовиками. Спростовано висновок радянської історіографії щодо першого встановлення радянської влади в Миколаєві 13–14 січня 1918 р. і відсунуто цю подію до роззброєння Запорізького полку 23 січня 1918 р. Ці 10 днів характерні переважанням українських сила, а саме: українськими військами взято під охорону державні установи міста, залізницю, вокзал, пошту; 18 і 19 січня 1918 р. світ побачили офіційні видання Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій – «Український бюлетень» і «Українська газета»; до населення міста доведено текст 4-го Універсалу; розпочався запис до загонів «Вільного козацтва». Розглянуто початок, хід і наслідки миколаївського повстання проти німецько-австрійських військ 22–24 березня 1918 р., спровокованого на суднобудівних заводах більшовиками. Наслідки повстання полягали для більшовиків – у піднесенні авторитету серед містян, для німців – в отриманні повного контролю над містом й можливості безперешкодно вивозити зернові, для Центральної Ради – у втраті впливу й популярності в Миколаєві. Розглянуто роботу комісії Центральної Ради в Миколаєві, яка розслідувала причини повстання та з'ясовувала стосунки між міськими органами влади й німецьким командуванням, та делегації гласних Миколаївської міської думи в уряді Центральної Ради у квітні 1918 р.

Ключові слова: Миколаїв; Центральна Рада; Олександр Рожанський; Борис Брояківський; Володимир Костенко; Ян Ряппо; Олександр Зима; Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій; Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів; демократична Миколаївська міська дума; повстання у Миколаєві 1918 року; Український бюлетень; Українська газета.

2017 р. Україна відзначає 100-річчя з дня створення Центральної Ради, організації заснованої для об'єднання і координації українського національно-визвольного руху; котра трансформувалася в парламент, у результаті діяльності якого на карті світу на початку ХХ ст. з'явилася Українська Народна Республіка. Для історії період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918) – лише мить, але вона багатюща на безліч подій і діючих осіб. Цей неоднозначний період в історії України досі в достатній мірі не вивчений і не осмислений. Зокрема, серед миколаївських науковців історії Миколаєва у період Центральної Ради присвятили свої дослідження лише троє вчених: В. П. Шкварець, В. А. Пархоменко та О. В. Госпо-

даренко [1]. Історики і суспільство від відвертого захоплення Центральною Радою і її діячами на початку 1990-х років (тоді це було пов'язано зі здобуттям довгоочікуваної Незалежності) сьогодні перейшли до їх критичної оцінки, аналізу помилок і вилучення історичних уроків. Завдяки саме такому, критичному, підходу, спливає історична правда. Автор цієї статті підійшла до вивчення теми навіть не стільки з критичних, скільки з нігілістичних позицій. По-перше, досить сумнівним здавався той факт, що в Миколаєві з його переважно російсько-єврейським населенням підтримали б Українську Центральну Раду (на 1916 р. 66 % населення становили росіяни, 19,5 % – євреї, 8,5 % – українці, 2,8 % – поляки). По-друге, так істо-

рично склалося, що Миколаїв, перш за все в економіці, був більше пов'язаний з Петербургом (Петроградом), ніж з Києвом (на початку ХХ ст. навіть не існувало прямого залізничного сполучення Миколаїв–Київ). Такий початок дослідження став вельми корисним, позаяк автор ретельно вивчала документи в державному архіві Миколаївської області, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також в Державній науковій архівній бібліотеці. В результаті були отримані відповіді на багато, хоча і не на всі питання. Одним з них було питання: хто представляв Миколаїв в Центральній Раді. Отже, в цій статті автор зосередилася не лише на історії Миколаєва періоду Центральної Ради, а й на долі єдиного члена в складі Центральної Ради від цього міста.

В лютому 1917 р. у Миколаєві, знесиленому Першою світовою війною, з ентузіазмом зустріли звістку про падіння монархії в Петрограді. Комісар Тимчасового уряду Іван Туляков, виступаючи в Миколаївській міській думі, обіцяв, що «під променями сонця Росії відтепер буде тепло всім...» [2]. 13 серпня 1917 р. у Миколаєві обрано демократичну міську думу. Зі 157 тис. містян у списки виборців внесено 110 тис., хоча через малу кількість виборчих дільниць проголосувати вдалося лише 57 тис. виборців. З 102 гласних думи 63 представляли партію есерів (соціалістів-революціонерів), 15 – соціал-демократів, 9 – єврейську громаду, 5 – партію Народної Свободи, 3 – Союз домовласників, по одному – інші політичні партії і громадські організації [3]. Соціал-демократи в Миколаєві були представлені двома партіями з діаметрально протилежними програмами: Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП) і Російською соціал-демократичною робітничою партією (РСДРП), яка, в свою чергу, поділялася на помірних меншовиків і радикальних більшовиків. 1 вересня 1917 р. міський голова Володимир Полієвктович Костенко направив Тимчасовому урядові вітальну телеграму [4]. Однак, у зв'язку з більшовицьким переворотом в Петрограді, надії на демократичні зміни в Миколаєві невдовзі згасли і 27 жовтня 1917 р. на екстремному засіданні Дума засудила бездіяльність Тимчасового уряду і більшовицький переворот [5].

Раніше, 23 квітня 1917 р., в Миколаєві була створена Рада робітничих і військових депутатів (збори відбулися в театрі Шеффера на вул. Адміраль-ській), в якому провідну роль відігравали представники партій есерів і соціал-демократів. Головою Ради став Ян Петрович Ряппо, тоді він ще належав до есерівської партії. У той же день в Миколаєві (в цирку Шеффера на вул. Мала Морська) відбулося Українське Віче, скликане миколаївським Українським організаційним комітетом. На зборах прозвучали доповіді представників товариства «Просвіта» Бориса Вікторовича Брояківського (есер, інженер заводу «Наваль») і Олександра Олександровича Зими (есер, технік заводу «Наваль») [6]. Брояківській звітував про свою участь в роботі Всеукраїнського національного конгресу (Українського національного з'їзду), що відбувся в Києві 6–8 квітня 1917 р. Важливо зазначити, що в перший день роботи конгресу Брояківській від імені

миколаївської «Просвіти» виголосив вітальну промову. Про це повідомлялося на першій сторінці офіційного видання «Вісті з Української Центральної Ради у Києві» [7]. У третій день роботи конгресу Михайло Грушевський закликав делегатів від сільських, волосних, повітових та губернських організацій обрати своїх представників до Центральної Ради. Незабаром до Миколаєва прийшла телеграма: «22–23 квітня відбудуться Загальні збори Центральної Ради. Запросіть приїхати обраних від Вас. Грушевський. Бойко. Педагогічний музей». На цій телеграмі Брояківській і Зима записали свою відповідь: «Дивуємося телеграмі, бо Миколаєву місця в Центральній Раді не дано» [8]. Чи можливо, що на відносини Центральної Ради і Миколаєва, представленого на Всеукраїнському національному конгресі членом миколаївської «Просвіти» міг вплинути старий конфлікт між Михайлом Грушевським і Миколою Аркасом? Ще в 1990 р. доктор історичних наук Віталій Сарбей на сторінках «Українського історичного журналу» в деталях описав цей конфлікт, що в кінцевому рахунку призвів до смерті Аркаса і видавця його «Історії України-Руси» Василя Доманицького. Тоді Грушевський звинуватив Аркаса в проросійській концепції історії України, причиною була елементарна заздрість ученого до успіху книги дилетанта [9].

Хоча до складу Центральної Ради не потрапив жоден представник від Миколаївського товариства «Просвіта», 20 червня 1917 р. на спільному зібранні миколаївського Українського організаційного комітету й просвітян розглянуто 1-й Універсал Центральної Ради. 6 серпня 1917 р. на загальному зібранні товариства «Просвіта» схвалено резолюцію, в якій зазначено таке: [пункт 8] «Своїм Тимчасовим Урядом на Україні вважаємо тільки УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, її виконавчому органі – Генеральному Секретаріату – цілком доручаємо керування нашим краєм, не вважаючи ні на які наслідки переговорів з Центральним Правительством, і тільки розпорядженню цього Секретаріату підлягаємо» [10]. Ймовірно, що Миколаївську раду об'єднаних українських організацій створено наприкінці квітня 1917 р., хоча повідомлення про її заснування газета «Известия Николаевского совета рабочих и военных депутатов» опублікувала лише 25 жовтня 1917 р. Однак до цієї дати Рада вже діяла, позаяк в архівах збереглися її документи з більш ранніми датами.

Складається таке враження, що 1-й і 2-й Універсали Центральної Ради не були помічені громадськістю Миколаєва, хіба що в Раді робітничих і військових депутатів стала формуватися невелика українська фракція [11]. Після публікації 3-го Універсалу, 10 листопада 1917 р. Миколаївська рада об'єднаних українських організацій (в 1917 р. розмішувалася за адресою вул. Московська, 3; 1918 р. – за адресою вул. Таврійська, 46) закликала Миколаївську міську думу, Раду робітничих і військових депутатів, Революційний штаб, солдат і матросів, офіцерство, городян підтримати Верховний крайовий орган Української демократичної республіки – Центральну Раду [12]. У державному архіві Миколаївської області збереглися свідоцтва про визнання Центральної Ради щонай-

менше на 14 різних зборах, котрі відбулися на заводі «Руссуд», у військових частинах, на кораблях, залізничній станції «Миколаїв», у поштово-телеграфному управлінні, в Союзі службовців Миколаївського міського громадського самоуправління, Миколаївській організації УСДРП і т. д. [13]. Це, звичайно, не означало загального визнання Центральної Ради в Миколаєві: 6 грудня 1917 р. вкрай негативну резолюцію по відношенню до Ради схвалили представники Червоної гвардії: «Геть угодовську Раду, що йде з капіталістами. Збори протестують проти надсилання військових частин узагалі й зокрема до Миколаєва для встановлення порядку каральним способом, так як з перших днів революції миколаївські пролетарські організації з гідністю охороняють цей порядок» [14]. Разом з тим, слід підкреслити, що Рада робітничих і військових депутатів, яка розглядала питання про ставлення до Центральної Ради 14 листопада 1917 р. [15], і Миколаївська міська дума, що приділила цьому питанню увагу 15 листопада 1917 р. [16], в своїх резолюціях визнали Центральну Раду як крайову владу, висловивши їй повну довіру. І в Раді, і в Думі проєктів резолюцій пропонувалося кілька, тому слід звертати увагу на результати голосування по них. Важливо відзначити позицію єврейської фракції Думи: Мендель Левін та Ілля Рабинович вітали відродження української державності, підкресливши, що в 3-му Універсалі вперше гарантувалися права національних меншин.

Немає можливості приділити увагу всім відтінкам прийнятих резолюцій, але і не можна пропустити питання про можливі причини позитивного ставлення до Центральної Ради з боку Ради робітничих і військових депутатів і Миколаївської міської думи. Вище вже зазначено, що як у Раді, так і в Думі у більшості були представники партій есерів (УСПР) і соціал-демократичного блоку (УСДРП і РСДРП). Причому, в основній масі це були одні й ті ж особи. Наприклад, міський голова Володимир Костенко був членом партії есерів, входив і до складу Ради робітничих і військових депутатів (від робітників) і, звичайно ж, в Думу. Аналогічно Ян Ряппо – член партії есерів, голова Ради робітничих і військових депутатів і гласний Миколаївської міської думи. Борис Брояківський – член партії есерів, співпрацював з Радою робітничих і військових депутатів, гласний Миколаївської міської думи, член «Просвіти» і перший голова Українського організаційного комітету. Таких прикладів можна навести досить багато і по УСДРП. У Центральній Раді більшість також було представлено членами УСПР і УСДРП. До УСДРП належали Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Дмитро Антонович, Михайло Ткаченко, Борис Мартос, Микола Ковальський; есерами були Микола Стасюк, Павло Христюк, Всеволод Голубович. До есерів примикав сам Михайло Грушевський. Ймовірно, саме партійна приналежність вплинула на те, що миколаївські Дума і Рада висловили свою підтримку Центральній Раді. Проте не можна знімати з шальки терезів візит Дмитра Антоновича до Миколаєва, який відбувся в перших числах листопада 1917 р., якраз напередодні розгляду питання про ставлення до Центральної Ради в Думі і в Раді. Антонович не тільки вивчав в Миколаєві перс-

пективи українізації Чорноморського флоту, а й пообіцяв органам місцевого самоуправління вселяку підтримку з боку Центральної Ради, в т. ч. й фінансову [17]. А на той час економічна й фінансова криза в Миколаєві була вже в повному розпалі. На жаль, Антонович, очоливши Генеральний Секретаріат морських справ, опосередковано зіграв негативну роль у долі Миколаєва і Чорноморського флоту. Про це вже в Варшаві в 1935 р. згадував його ад'ютант Святослав Шрамченко. Власне, і сам Антонович здивовано відреагував на вибір його кандидатури Морський Радою. У своєму звіті перед Центральною Радою він зробив наголос на Одесі, а про Миколаїв, зустрічі з його півекіпажем і про морську справу говорив мало. Антонович уважав, що Україні потрібен тільки флот берегової охорони, інші кораблі слід демобілізувати і передати торговельному флоту. У «Тимчасовому законопроекті про флот Української Народної Республіки» Україна проголосила себе спадкоємицею Чорноморського флоту Російської імперії, але розглядала його виключно в контексті мирних торгових відносин, що в умовах війни було неприйнятно. Шрамченко дорікав Антоновичу за звільнення військових моряків, які висловлювали бажання послужити Україні. Він назвав період роботи Морського міністерства під керівництвом Антоновича «руйнацією флоту згори» [18].

Розглядаючи вищевикладене, ми підійшли до головного питання: хто ж представляв Миколаїв в Центральній Раді, якщо це не був представник миколаївської «Просвіти» або Миколаївської ради об'єднаних українських організацій. До листопада 1917 р. склад Центральної Ради переформатувався вже тричі. Вивчаючи документи державного архіву Миколаївської області, автор звернула увагу на маленьку замітку в газеті «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» від 11 листопада 1917 р. № 158: «Українська Центральна Рада комплектувалася в кілька прийомів. Зародкове ядро її склав з'їзд усіх українських організацій на початку квітня. Потім основну масу послідовно влили всеукраїнські з'їзди: військовий, селянський і робітничий. Нарешті після затвердження її Тимчасовим Урядом 30 відсотків її складу дали Ради робітничих, військових і селянських депутатів, в тому числі від Миколаївського Ради тов. Рожанський» [20]. Це прізвище не давало спокою автору, доки біографія Олександра Йосиповича Рожанського не була відновлена до деталей.

У списках членів Центральної Ради, опублікованих в офіційному виданні «Вісті з Української Центральної Ради», Олександр Рожанський числиться під номером 603 в групі представників «від національних меншостей» [20]. Це дало автору привід думати про його єврейське походження, однак Рожанський – ймовірно українець. «Ймовірно» – тому що в своїй автобіографії та особистому листку з обліку кадрів він кілька разів змінює національність: то – росіянин, то – українець, тож невідомою залишається його справжня національна ознака. У різних документах він вказує на різну партійну приналежність, то він член УСДРП, а то – РСДРП, а в одному з документів узагалі записався безпартійним. І головне, в особистих документах

Рожанського ніде не вказано на його членство в Центральній Раді [21].

Чому Миколаїв послав до Центральної Ради члена Ради робітничих і військових депутатів? Відповідь – проста. Тому що в Миколаєві Центральна Рада сприймалася як вищий орган рад робітничих і військових депутатів, навіть політиками-українцями. Так було доки в Раді робітничих і військових депутатів більшість не стала належати більшовикам. Підтвер-

дженням цього є виступ Брояківського на вищезгаданому засіданні Ради з приводу розгляду питання про ставлення до Центральної Ради 14 листопада 1917 р., в якому він заявив: «...Центральна Рада, складена в більшості з соціалістів, фактично є центральним комітетом Рад робітничих і військових депутатів. Генеральний Секретаріат – однорідне соціалістичне Міністерство...»[22].

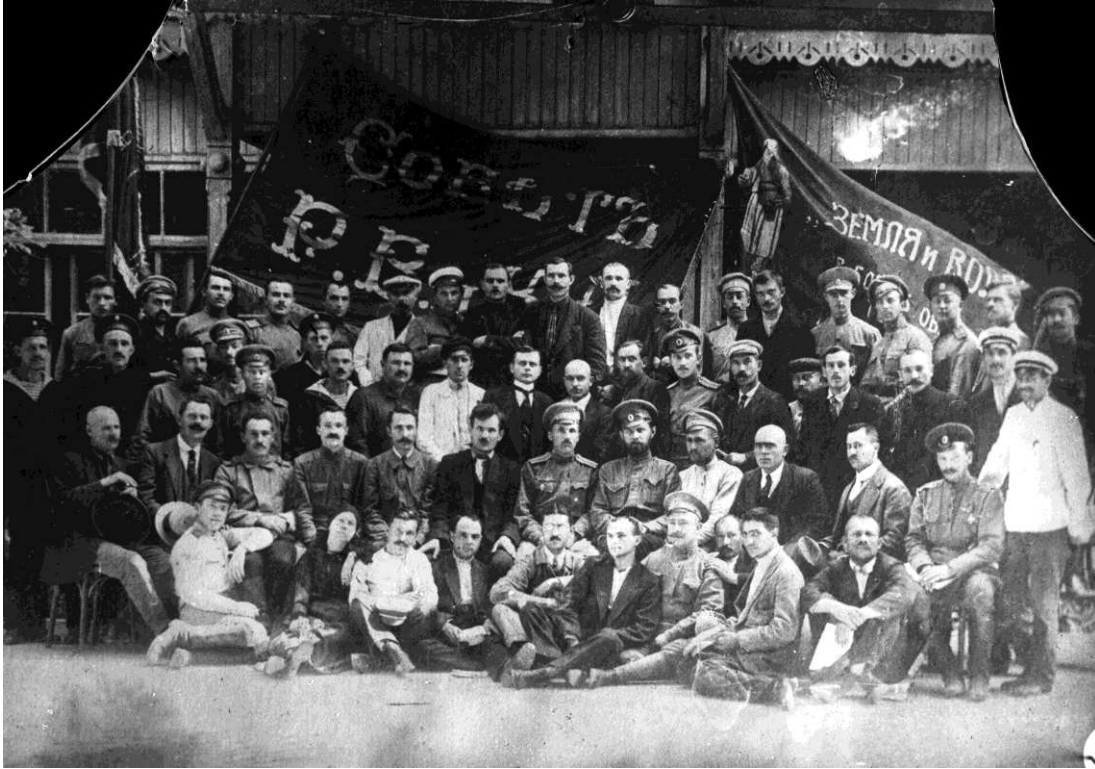

Рис. 1. Перший склад Ради робітничих і військових депутатів міста Миколаєва, яким була прийнята резолюція про визнання Української Центральної Ради.

У центрі – голова Ради Ян Ряппо (сидить у другому ряду, у військовій формі).

Ймовірно, поряд із ним у цивільному – міський голова Володимир Костенко.

Інших членів Ради ідентифікувати на фото поки не вдалося. Травень–серпень 1917 р.

Негатив на склі зберігається в Державному архіві Миколаївської області.

Публікується вперше.

Олександр Рожанський народився 16 листопада 1883 р. в місті Прилуки Полтавської губернії, навчався в місцевому училищі. У 1901–1903 рр. служив у 175-му Батуринському полку, з 1904 р. учителював у селі Оханькі Прилуцького повіту. У 1904 р. Рожанський вступив до УСДРП, заснував учительський комітет і наступного року за збройний опір поліції потрапив під арешт. У 1906–1907 рр. відбував строк у Полтавських арештантських ротах, а після був висланий до Тобольської губернії на 3 роки. У Миколаєві Рожанський з'являється в жовтні 1911 р. і влаштовується на суднобудівний завод «Наваль». Але в травні 1912 р. його знову заарештовують і висилають до Кременчука під нагляд поліції на 2 роки. Незабаром він повертається до Миколаєва і знову працює на суднобудівному заводі «Наваль» [23]. З моменту створення в Миколаєві Громадського комітету (або Комітету громадської безпеки) Рожанський стає його

членом і відряджається на нараду чиновників морського відомства для вирішення питання про довибори в комітет [24]. Він також стає членом виконавчого комітету та військової комісії Ради робітничих і військових депутатів (від робітників) [25], бере активну участь в роботі Губернського селянського з'їзду, що проходив в Миколаєві 30 квітня – 4 травня 1917 р. [26]. З 10 травня 1917 р. бере участь в роботі обласного з'їзду Рад робітничих і військових депутатів в Одесі [27]. 21 вересня 1917 р. у складі миколаївської делегації він відправляється в Петроград для вирішення питання про надання підтримки миколаївським заводам у будівництві суден комерційного флоту, вагонів і паровозів [28]. У жовтні 1917 р. Рожанський виступає проти 30-відсоткового скорочення робітників і службовців на заводі «Наваль». 16 жовтня 1917 р. в Раді робітничих і військових депутатів пройшли перевибори. Тоді до складу Ради вперше потрапили

більшовики, а саме майбутній голова Ради народних комісарів Олександр Зимак (не плутати з Олександром Зимою). Рожанський знову став членом Ради як представник партії соціал-демократів (об'єднаної УСДРП і РСДРП) [29]. У жовтні 1917 р. Рожанський став героєм курйозного сюжету. Справа в тому, що ще в квітні – на початку травня 1917 р. у Раді робітничих і військових депутатів була створена судово-слідча секція, що складалася з двох комісій: власне слідчої та архівної. В архівній комісії були сконцентровані документи канцелярії Миколаївського військового губернатора і Миколаївського градоначальника, жандармського управління і охоронного відділення. Члени комісії виявляли в архівних документах інформацію про злочинні з точки зору народно-революційної влади дії царської адміністрації, про членів Союзу російського народу, інші монархічні організації та про людей, які свого часу внесли жертви до фондів їх підтримки. Списки цих осіб публікувалися на сторінках газети «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов». Слідча комісія розбирала конфлікти і займалася реквізицією. Ймовірно, для підтримки діяльності секції й були створені загони швидкого реагування, завдання яких нібито полягало в охороні революційного порядку. Насправді вояки з «летючих загонів» стали персональними охоронцями деяких членів Ради робітничих і військових депутатів. Особливе обурення більш-менш заможних громадян викликали дії «летючих загонів» із реквізиції майна. 6 жовтня 1917 р. Рожанський разом із «летючим загонем» виїхали до Вознесенська для ліквідації заворушень на винному складі. Звідти деякі члени загону повернулися п'яними, а Порфирій Галевка влаштував дебош. Навіть реквізований кулемет і заарештований були забуті на катері. Начальник загону Гнат Шабалов, який не знав про поїздку, різко висловився на адресу Рожанського. За рішенням Ради робітничих і військових депутатів від 29 листопада 1917 р. «летючий загін» розформовано, вояків відправлено до їх військових частин із виплатою по 25 руб. кожному. Але конфлікт тривав: «летючий загін» відмовився здавати особисту зброю, так як протягом восьми місяців він нібито боровся зі злочинними елементами, і тепер життя його членів виявилось під загрозою. Галевка закликав у свої захисники Рожанського, але Рада залишила своє рішення без змін [30].

Грудень 1917 р. у Миколаєві відзначений протистоянням між українськими політичними силами і більшовиками, що відбувалося на тлі страшної фінансово-економічної кризи в місті та війни, що почалася між більшовицькою Росією та Україною. Навіть Ян Ряппо відзначив цей факт у своїх спогадах: «Боротьба відбувалася по суті вже не з тими, в чіях руках формально була влада, тобто ні з міською думою і не з фракцією об'єднаних соціал-демократів і, звичайно, не з Революційним штабом, а з українцями, які опинилися, завдяки деяким військовим частинам (Чорноморському артилерійському дивізіону й ін.), Універсалу Центральної Ради і спробам десятків двох українців на арені боротьби протягом грудня місяця» [31].

3 грудня 1917 р. об 11-й ранку в Миколаєві відбулося свято прилюдного оголошення 3-го Універсалу

Центральної Ради. Брояківський на паперті церкви прочитав його, а серед натовпу майоріли жовто-блакитні прапори [32]. 4 грудня 1917 р. у Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів, на який крім заявлених 500 делегатів прибуло ще близько 2 тис. самовисуванців, ніби від селян чи «українського війська». Того ж дня В. І. Ленін та Л. Троцький надіслали ультиматум Раді народних комісарів Центральної Раді, в якому звинуватили її в дезорганізації загального фронту, роззброєнні Червоної гвардії, наданні підтримки війську Каледіна в просуванні на Дон і Кубань та в перешкоджанні проходженню радянських військ, що йшли на боротьбу з каледінцями. Генеральний секретаріат Центральної Ради наступного дня відкинув усі звинувачення, заявивши, що роззброєні великоросійські солдати мають можливість безперешкодно виїхати за межі України; більшовицькі частини самі покинули позиції, дезорганізувавши фронт, і за цих умов українське військо не можуть самотужки охороняти всю величезну лінію фронту, тому вони передислоковані з Північного та Західного фронтів на Південно-Західний і Румунський фронти; кожна нація має право на самовизначення, тому накидати Великої Росії, Дону, Уралу, Сибіру, Бессарабії своє розуміння політичного управління, як це робить Рада народних комісарів, український уряд не буде; в Українській Народній Республіці не можуть існувати неукраїнські збройні формування, тому з метою уникнення братовбивчої війни Раді народних комісарів пропонувалося відкликати більшовицькі полки з України. Ультиматум Раді народних комісарів і відповідь Центральної Ради було опубліковано в Миколаєві в газеті «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» [33].

Отже, 6 грудня 1917 р. Україна фактично опинилася у стані війни з Росією. Російська Рада народних комісарів створила Південний революційний фронт на чолі з В. Антоновим-Овсієнко та М. Муравйовим. Пробільшовицька частина делегатів Всеукраїнського з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів перебралася з Києва до Харкова та провела новий з'їзд, на якому 12 грудня 1918 р. оголосила про розпуск Центральної Ради й створення Української Народної Республіки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у складі Росії (УНРС). 16 грудня 1917 р. близько 7-ої години ранку біля будівлі Миколаївського відділення Державного банку стався збройний конфлікт між гайдамаками і більшовиками. Гайдамаки обстріляли автомобіль, що перевозив зброю більшовиків. В перестрілках загинуло кілька людей, у т. ч. водій автомобіля начальника міліції. Напруга між ворогуючими сторонами була такою, що справа майже дійшла до оголошення в Миколаєві воєнного стану. О 5-й вечора цього ж дня в штабі гайдамаків зібралися представники військових українських частин, Військово-революційного комітету, Революційного штабу, Ради робітничих і військових депутатів, різних партій. Майже три години вони сперечалися між собою. Для з'ясування ситуації і примирення була створена комісія в складі (від українців) Гаврилюк, Никоненко, Брояківській, Гриневич, Зима, (від нейтральних) Рожанський, Гіль, українсь-

кий комендант Миколаєва Євтушевский. Комісія мала зібратися в кабінеті міського голови В. П. Костенка об 11-й вечора й знайти ґрунт для примирення [34].

Причиною конфлікту було наполягання українських організацій на перегляді складу заснованого в листопаді 1917 р. Революційного штабу та включення до нього більшого числа членів від українських організацій. Підставою для цього «українці» вважали широке розгортання українського руху в місті. Думки, висловлені гласними Думи на засіданні 18 грудня 1917 р., із цього приводу були неоднозначні. Наприклад, гласний Абрам Рахманович сказав, що на заводі «Наваль» в усіх цехах відбулися мітинги, на яких «українці зовсім не користуються успіхом, не кажучи про гайдамаків...». Я. П. Ряппо вдався до захисту Центральної Ради: «Вони говорять, що Українська Рада буржуазна і навіть контрреволюційна. Тим часом Рада на $\frac{3}{4}$ складається з селян і буржуазною її назвати не можна, вона може бути недостатньо революційною, щоб перевернути все догори дном ... На з'їзді Рад селяни говорили, що вони візьмуть вила, сокири й покладуть голови і не дадуть жодного фунта хліба Великої Росії, якщо на Україну будуть послані більшовицькі війська. Правда, були голоси на з'їзді, що проти України йдуть не великоросійські війська, а Рада народних комісарів. У боротьбі з Радою народних комісарів об'єднуються буржуазія й демократія і ця боротьба завдасть остаточного удару революції». Миколаївська міська дума вирішила створити власну комісію для ліквідації наслідків зіткнення між українцями і більшовиками, а «владу в місті організувати [на паритетних засадах] в складі»: 6 – від українців, 6 – від більшовиків, 3 – від Думи, 3 – від Ради лівої течії. Від Думи делегувати В. П. Костенка, Я. П. Ряппо і І. К. Шабалова [35].

4–6 січня 1918 р. у Миколаєві відбулися чергові перевибори до Ради робітничих і військових депутатів. Українські політичні сили, висловлюючи свій протест проти більшовиків, від участі в цих виборах відмовилися. 7 січня 1918 р. були оголошені результати виборів: в новому складі Ради 45 % місць належала більшовикам, 15 % – прилеглим до них лівим есерам (на той час есери вже розкололися на два ворогуючих крила – лівих і правих) [36]. Цей результат дав привід більшовикам заявити про свою більшість в Раді, проте навряд чи ці вибори, які проходили без участі найбільш активної в ті місяці української політичної сили, можна вважати легітимними. В опозиції знаходилося праве крило есерів і соціал-демократи (об'єднані), які отримали 40 % місць. Газета «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» назвала відмову українських політичних сил в Миколаєві від виборів до складу Ради робітничих і військових депутатів великою політичною помилкою і розколом української демократії в той момент, коли необхідно було згуртуватися перед наступом більшовицьких військ [37].

Однак отримання більшості в Раді ще не означало встановлення більшовицької влади в Миколаєві 13–14 січня 1918 р., як на те вказувала радянська історіо-

графія (14 січня в Раді було прийнято резолюцію більшовиків про «повний перехід влади в руки Ради робітничих і військових депутатів», з 209 присутніх за неї проголосувало 129 осіб [38]). У місті було ще дві сили, здатні до влади. Якщо Миколаївська міська дума під час боротьби між українцями та більшовиками дещо відійшла на задній план, то подальший аналіз подій в Миколаєві цілком доводить, що висновок радянської історіографії все одно є міфотворчістю. В середині січня 1918 р. перевага українських політичних сил в Миколаєві зберігалася. Між ними і більшовиками тривало протистояння. Брояківській в газеті «Голос труда» опублікував відозву на дії більшовиків в Іваново-Вознесенську. Відозва дискредитувала політику диктатури пролетаріату. Більшовики зажадали арешту Брояківського і закриття друкарні «Голоса труда». Рожанський бачив провину Брояківського лише в тому, що той підписав відгук від імені «групи незалежних більшовиків». Цей крок уважали провокацією. В іншому за логікою Рожанського виходило, що все зазначене у відозві з приводу масових розстрілів і голоду робітників Іваново-Вознесенська – правда. За такі думки сам Рожанський піддався нападкам більшовиків, але для арешту впливового місцевого політика Брояківського у них не вистачило сил [39].

17 січня 1918 р. в Миколаєві відбулася демонстрація прихильників Центральної Ради. Гайдамаки вигукували гасло «Геть Ради, хай живе Міська Дума!» [40]. Це гасло цілком зрозуміле, позаяк Миколаївська міська дума зберігала вірність Центральній Раді і холодно поставилася до більшовиків. У цей день Олександр Зима повідомив в Думі про прийняття Центральною Радою 4-го Універсалу, який проголошував Незалежність України [41]. 3 18 січня 1918 р. Миколаївська рада об'єднаних українських організацій почала випускати своє офіційне видання «Український бюлетень». На першій сторінці був надрукований 4-й Універсал, сповіщалося про намір вести мирні переговори з Німеччиною, а також викладалися основні пункти політичної програми Центральної Ради. Миколаївський український військово-революційний штаб через «Український бюлетень» звернувся до населення Миколаєва: «Український військово-революційний штаб міста Миколаєва доводить до загального відома, що ним вживаються і будуть вживатися всі заходи з охорони всіх державних органів Незалежної Української Народної Республіки від всяких замахів на захоплення від кого б такі зловмисні дії не виходили. Всі завоювання революції, всі цивільні свободи, всі права виборних громадських, революційно-демократичних організацій будуть охоронятися всіма засобами. Спокій і революційний порядок будуть забезпечені. Ніякого посягання на верховні права уряду незалежної Української Народної Республіки допущено не буде. Всі істинно демократичні верстви населення, всі чесні і свідомі громадяни повинні об'єднатися на зазначених підставах навколо своїх демократичних організацій і разом з Українським революційним штабом захищати справу революції і незалежну Українську Народну Республіку» [42].

Рис. 2. Перше число офіційного видання Миколаївської ради об'єднаних українських організацій від 18 січня 1918 р. – «Український бюлетень». Виявлено автором у фондах Державної наукової архівної бібліотеки.

З 19 січня 1918 р. у Миколаєві вже друкувалася «Українська газета». Передовиця цієї газети під назвою «Наші завдання і тактика» доводила до всіх містян російською мовою позицію українських політичних сил: «Пройшовши історичні часи революції від початку до останнього етапу – 4-го Універсалу, який проголосив Україну незалежною Народною Республікою, українська демократія і в цей важкий момент зі своїх позицій не зійде – вона буде перемагати або гинути, але революційних позицій ворогам її не здавати» [43]. 19 січня 1918 р. Миколаївська рада об'єднаних українських організацій і Українська військова рада провели спільне засідання, на порядку денному якого були питання про 4-й Універсал,

об'єднання обох рад і оренду підприємства «Трудова газета» для створення власної друкарні [44]. 20 січня 1918 р. Український військово-революційний штаб в «Українській газеті» сповістив про те, що залізниця, пошта, телеграф, телефон, військові склади охороняються українськими військами. Декрети Леніна і Троцького ніякої сили в Миколаєві не мають, оскільки місто розташоване в межах незалежної Української Республіки [45]. 21 січня 1918 р. військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону К. Бойчук через місцеву пресу повідомив про створення Революційного українського штабу: «З причини грізного моменту, що його переживає Українська Народна Республіка, коли вороги республіки і революції

всюди намагаються замість порядку революційного внести розвал і анархію, в Миколаєві для охорони революції, прав Українського народу і Української Республіки створено на цей тривожний і грізний момент орган найвищої Української влади – Революційний Український Штаб, розпорядження якого є закон для всіх українських військ і для всіх громадян Української Республіки в Миколаєві. Доводячи про це до відома військ українського Миколаївського гарнізону, додаю, що входжу в Український Революційний Штаб

повноправним членом виконувати його постанови і закликаю всі українські війська дружно і вірно стати на захист рідної землі, на охорону революції від усяких замахів, на підтримку слави і честі українських військ під верховним керівництвом Українського революційного штабу міста Миколаєва». Цього ж дня К. Бойчук оголосив про запис до загонів «Вільного козацтва». Запис здійснювався в будівлі Української військової ради за адресою вул. Таврійська, 48 [46].

Рис. 3. Перше число офіційного видання Миколаївської ради об'єднаних українських організацій від 19 січня 1918 р. – «Українська газета». Виявлено автором у фондах Державної наукової архівної бібліотеки.

21–25 січня 1918 р. в Миколаєві проходили вибори до Українських Установчих Зборів, які так ніколи й не було скликано. Газета «Пролетарское знамя» [друкований орган Миколаївського комітету РСДРП] навела такі результати цих виборів: із 40 тис. осіб, унесених до списків, проголосувало 17894 виборця, тобто 44,7 %; більшість голосів отримали більшовики – 5208 (29 %), на другому місці були ліві есери – 1409 (8 %) [47]. З приводу цих виборів Дмитро Дорошенко 1925 р. писав в своїй «Історії України 1917–1923 рр.»: «проведені в самому розпалі більшовицьких настроїв, з уживанням крайнє демагогічних способів, вибори там, де вони відбувалися, дали повну перевагу більшовицьких і есерівських елементів... По повероті до Києва Центр[альна] Рада постановила провести вибори там, де вони ще не відбулися, а днем скликання Установчих Зборів визначила 12 травня 1918 р. Укра-

їнські есефи [соціал-федералісти] і самостійники дуже різко виступили проти скликання Зборів на основі старих виборів, мотивуючи тим, що вибори відбулися в ненормальних умовах і що, таким чином, вибрані депутати не відповідають волі населення. Але Мала Рада на засіданні 11 квітня признала вибори дійсними – більшістю голосів українських та російських есерів, меншовиків і всіх жидівських фракцій проти голосів есефів, самос-тійників і польської демократичної централі» [48]. Відтак фактично Центральна Рада власноруч ствердила перемогу більшовиків на виборах до Українських Установчих Зборів.

22 січня 1918 р. у Миколаєві відбулося чергове зіткнення між українськими військовими частинами і червоноармійцями, під час якого загинув начальник Червоної гвардії Золотухін. Причиною зіткнення стало захоплення червоноармійцями зброї 4-ої українсь-

кої сотні Запорізького полку, надісланого до Миколаєва за розпорядженням Центральної Ради для охорони державних установ. У відповідь запорожці напали на підводи, що перевозили зброю червоногвардійців. У ліквідації конфлікту брали участь гласний Миколаївської міської думи Мойсей Макотинській і Олександр Рожанський. Почувши звістку про те, що Центральна Рада через наступ більшовиків залишила Київ, українці зрозуміли, що не мають шансів на успіх в переговорах і погодилися здати зброю [49]. Отже, не 13–14 січня (як вважалося раніше в радянській історіографії), а 24 січня 1918 р. (день припинення стрільби і удаваного настання перемир'я) можна вважати датою першого встановлення в Миколаєві більшовицької влади.

Однак і цю дату автор ставить під сумнів, оскільки Миколаївська міська дума в засіданні 7 лютого 1918 р. висловила протест на будь-яке можливе втручання комісарів в справи органів місцевого самоуправління. В. П. Костенко говорив про те, що від початку обрання демократичної міської думи, нею встановлено тісні взаємовідносини з Радою робітничих і військових депутатів. У грудні – січні 1918 р., під час розпалу боротьби між українцями й більшовиками, дума зберігала нейтралітет, а коли в місті ствердилася влада народних комісарів, думі «так чи інакше доводиться висловити свою позицію». Дума заявила про те, що нормальний розвиток демократичних установ зупинено жовтневим переворотом, який висунув замість загального виборчого права ідею диктатури, що вилася в організацію уряду народних комісарів в центрі і його органів на місцях. Тому дума «змушена встановити певний контакт» з Радою народних комісарів, але вона вимагає гарантій збереження всієї повноти її функцій і невтручання в її діяльність комісарів [51]. Така позиція Думи зумовлена небезпідставними страхами гласних Олександра Паршикова і Абрама Білика, котрі побували в Москві на 3'їзді місцевих і земських самоврядувань. Білик, виступаючи в Думі, повідомив колегам: «нова влада всюди діє одним способом – через насильство; зневажаються права міських і земських самоврядувань, доля яких залежить від того, чи є у більшовиків достатня фізична сила для повного розгрому органів, обраних на основі загального виборчого права. На думку більшості 3'їзду, влада, яка спирається на багнети, зводить нанівець всі завоювання свободи, довго протриматися не може...». Він вказав на систему терору, яка застосовувалася більшовиками до всіх інакомислячих, нагадав про ліквідацію Центрального комітету партії есерів, про закриття соціалістичної преси, про розстріл мирних демонстрацій і розгін Всеросійських Установчих Зборів. Мабуть, з гласних Думи один Ян Ряппо продемонстрував своє лояльне ставлення до більшовиків. З приводу його висловлювань міський голова Костенко зауважив, що той, тільки щойно вступив у комісари, а вже відчув смак влади і став на точку зору чисто бюрократичного контролю, якого Дума не може допустити. Ряппо, котрий в Раді народних комісарів взяв на себе відповідальність за питання освіти, відповів: «такий контроль вже фактично існує, і невизнання

його є лише красивим жестом» [51]. У 1920 р. Ян Ряппо став членом ВКП (б).

Ще далі відстрочити дату встановлення більшовицької влади в Миколаєві дозволяє факт публікації в пресі оголошення про створення Ради народних комісарів – 18 лютого 1918 р. Цей орган був сформований не лише з більшовиків і їхніх прибічників – лівих есерів, а й з соціал-демократів. Олександр Рожанський став у ньому комісаром з національних питань [52].

У лютому 1918 р. економічна криза в Миколаєві набрала розмірів справжньої глобальної катастрофи. Місцеве самоврядування вичерпало всі можливі фінансові джерела. 9 січня 1918 р. міський голова Костенко їздив до Києва для пошуку грошей в Центральній Раді, але обіцяну позику в 1 млн. 200 тис. руб. Рада так і не надала [53]. 11 січня 1918 р. Костенко дав інтерв'ю газеті «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», в якому намалював перспективи економічної трагедії, що чекала на Миколаїв. «Великі суднобудівні і військові заводи, які мають до 25 тис. чоловік робітників, споживають на ринку різних продуктів ще на 10 млн. самі не даючи взамін нічого цінного. Їхні вироби: міноносці, підводні човни, башти, турбіни, снаряди не купують ні в Новому Бузі, ні у Вознесенську, ні в інших прилеглих пунктах, що живлять Миколаїв. Заводи з'їдять місто і потім повинні будуть закритися. З листопада місяця вдалося підтримати заводи за рахунок запасів Державного банку. Однак, позаяк політична криза затягнулася і їй не видно кінця, то цей спосіб підтримки заводів в подальшому загрожує загибеллю всьому місту і не вирішує питання, а лише відкладає закриття заводів на 2–3 тижні, поки не будуть вичерпані до дна всі каси банків. Очевидно, що таке місто як Миколаїв, не може винести на собі настільки непосильний тягар, як субсидування великих місцевих заводів. Власне кажучи, весь Миколаїв є великим робітничим селищем, за час війни інші джерела його існування, такі як хлібна та експортна торгівля, абсолютно втратили своє значення. І неможливо вимагати, щоб це селище, що живе від заробітків робітничої маси, могло би годувати заводи, за рахунок яких воно живе» [54]. Ситуація ускладнювалася тим, що місцеві відділення Державного банку вже були підпорядковані Центральній Раді, а правління суднобудівних заводів, яке надавало їм фінансування, знаходилося в Петрограді. Тому, на засіданні Ради народних комісарів Рожанський запропонував звернутися за пошуком грошей в Петроград, але більшовики наполягали на новому оподаткуванні населення міста п'ятимільйонним податком. Раніше Дума вже приймала рішення про такий податок для організації громадських робіт з метою ліквідації безробіття. Есери вважали, що новий п'ятимільйонний податок дискредитує їхню партію. Навіть Рожанський виступив з різкою критикою репресивної політики більшовиків, порівнюючи її з побиттям жирондистів за часів Французької революції [55]. Однак голова Ради народних комісарів Олександр Зимак розпорядився закрити всі кредитні установи Миколаєва і почати масову реквізицію цінностей у населення [56]. В кінці лютого або на початку березня комісар морського відомства Бистров доставив з Петрограда

11 млн. руб. для видачі заробітної плати робітникам суднобудівних заводів і сам розповів про це газеті «Голос труда». Замітку з цієї газети передрукували інші засоби масової інформації. Незабаром Зимак наказав закрити «Голос труда», оскільки його «дістали» статейки про 11 млн. руб., адже насправді Бистров привіз тільки 7,5 млн. руб. Большевики запропонували заводчанам здати гроші до Державного банку для їх рівномірного розподілу по всіх промислових підприємствах міста, але ті відмовилися. Тоді виплата заробітної плати, запланована на 6 березня 1918 р. була відстрочена, а гроші конфісковані. Газету «Голос труда» все-таки закрили, але вона ще встигла опублікувати резолюції загальних зборів кількох цехів заводу «Руссуд», спрямовані проти створення загонів Червоної Армії та із закликом до скликання Установчих Зборів [57]. 17 березня 1918 р., коли німецькі війська входили до Миколаєва, на суднобудівних заводах відбулися загальні збори цехових комітетів з керівниками заводоуправлінь, на яких було прийнято рішення про закриття заводів з 18 березня; про виплату з наявних в заводських касах незначних сум заробленої до 16 березня зарплати. Тільки «Руссуд» був змушений викинути на вулицю понад 4 тис. осіб. Через цей випадок популярність большевиків в середовищі робітників значно знизилася.

За допомогою ревізії, під час якої миколаївцям залишали тільки наручний годинник і обручку, большевикам все-таки вдалося зібрати в Державному банку трохи більше 50 млн. руб. в асигнаціях, цінні папери та речі. Михайло Муравйов і Християн Раковський, котрі в паніці втікали з Одеси від наступу німецьких військ, зупинилися в Миколаєві 14–16 березня 1918 р. З одеських банків Муравйову не вдалося вивести гроші і цінності, тому з Миколаєва він послав радіограму комісару транспортної флотилії Кондратенку з наказом знищити Одесу. У своїй палкій промові Муравйов звинуватив південного пролетаря в антипатії до радянської влади, в переслідуванні меркантильних інтересів, в тому, що він швидше готовий мити підлогу під німцем, ніж сприйняти ідеологію большевизму. Однак, Муравйов був відвертий, заявляючи, що «... Новоросію ми захищаємо не заради її самої, не заради її робітників, а заради того, що вона нам потрібна як територія маневрів для боротьби з контрреволюцією ... Усе найкраще і революційне йде до нас з півночі, з Уралу, Дону. Все це збирається за Дніпром і справжня війна почнеться звідти» [59]. 16 березня, втікаючи вже з Миколаєва, Муравйов украв у місцевому відділенні Державного банку цінностей на 17 млн. руб. Вивести інше завадив міський голова Костенко, члени Думи і єврейської самооборони [60]. Смерть знайшла Муравйова пізніше, за наказом Леніна і Троцького, оскільки цей бандит допик навіть геніїв пролетарської революції. 24 квітня 1918 р. керуючий банком Отгон Зборомірській в «Николаевском вестнике» опублікував замітку, варту цитування: «На підставі даних мені Центральним Управлінням Українського Державного Банку вказівок, доводжу до відома панів клієнтів Миколаївського відділення Державного Банку, що в разі, якщо взяті 3(16) березня цього року представниками колишньої радянської

влади з комори відділення банку цінності не будуть поверненні за належністю, вартість цих цінностей має бути відшкодована власникам за рахунок Російського Уряду Народних Комісарів» [61].

Напередодні вступу німецьких військ анархісти мали намір захопити владу в Миколаєві. У будинку Авраамових, а також в Петроградському готелі, де, викинувши на вулицю постояльців, розмістилися одеські анархісти, були створені їх штаби. Анархісти тероризували населення, грабували крамниці, напали на дільницю портової міліції і утримували її майже дві доби [62]. 16 березня 1918 р. анархісти зламали двері крамниці Сакізчі, що знаходилася в Лондонському готелі, і винесли звідти весь тютюн. В ніч з 16 на 17 березня вони обчистили квартиру С. П. Юріцина [63]. Домовлятися з анархістами про мир довелося навіть Раді народних комісарів. В ніч з 15 на 16 березня 1918 р. Думі стало відомо, що большевики розвели Варварівський міст і з метою прикриття свого відступу ведуть вогонь по німецьких військах з кулемета і самохідної гармати. Загинув один німецький солдат. У місті почалося формування бойових дружин, до яких приєдналася єврейська самооборона, міліція і добре озброєний, хоча й нечисленний, український повітроплавний загін. Вони почали роззброювати большевиків. Вночі міські дружини попередили п'ять нальотів. У перестрілці загинув член єврейської самооборони Григорій Шноль. О п'ятій годині вечора 16 березня штаб большевицьких військ вже не керував діями Червоної армії. О восьмій вечора за наказом командира кінного Запорізького козачого полку Шевчука семеро козаків і шестеро членів «Вільного козацтва» без зусиль роззброїли червоноармійців, відібравши у них 16 кулеметів, гвинтівки, коней і т. д. [64]. У ніч на 17 березня гласні міської думи, побоюючись зворотного вогню німців, спробували подати їм сигнал про те, що стрільба з міста не буде вестися. Відповіді не помітили, але було очевидно, що сигнал побачили. На світанку, переконавшись у тому, що большевики забралися геть, Дума вислала назустріч німцям своїх представників: Олександра Рожанського, Баяна Терентьєва і Малевича. Зустріч відбулася на Варварівському мосту. Німці заявили миколаївським парламентарям, що «вони прийшли не як заводивники, а як друзі на офіційне запрошення Київської Центральної Ради для відновлення порядку і налагодження правильного товарообміну» [65].

Брест-Литовський мирний договір, що досі викликає стільки суперечок і неоднозначних оцінок, був підписаний 27 січня (9 лютого) 1918 р. За допомогу в боротьбі з большевиками Центральна Рада обіцяла розплатитися з Німеччиною і Австро-Угорщиною 60 млн. пудів зерна, іншими продуктами харчування і залізною рудою. Сьогодні багато хто задається питанням: чи був інший вихід в тій ситуації. Так був. Це – підписання договору з Антантою, але вона не бачила Україну незалежною державою і наполягала на її федерації з большевицькою Росією. Російська Федеративна Республіка підписала договір з країнами Четверного Союзу 19 лютого (3 березня) 1918 р. Дізнавшись про підписання договору між Росією і Четверним Союзом, Миколаївська міська дума терміново

зібралася на засідання. У своїх виступах гласні висловили осуд обом договорам. Гласний Олександр Паршиков заявив: «Не Смольному і не Берліну вирішувати питання про буття Росії, не можна допустити, щоб долі народів вирішувалися капіталістами. Потрібно докласти всіх зусиль до скликання міжнародної конференції». Міський голова Костенко наполягав на тому, що в разі потрапляння Миколаєва в зону окупації ворога, органи місцевого самоврядування повинні залишатися на місцях і стати останньою цитаделлю для населення. Тут слід підкреслити, що Костенко використовував саме цей термін – «окупація», він же використаний в резолюції Думи з даного питання. Сьогодні деякі вчені не вважають за можливе вживати цей термін і навіть не хочуть вірити в те, що його могли використовувати в 1918 р. Найгостріша критика гласних була звернена як на адресу Ради народних комісарів Російської Федерації, так і на адресу Української Центральної Ради. Дума наполягала на скликанні Всеросійських і Українських Установчих Зборів. Гласний Олександр Ісаєв прямо запитував: «Ми знаємо, що окупація відбувається за згодою Центральної Ради з центральними державами. Міська дума повинна наполягати на тому, щоб Українська Центральна Влада скликала Українські Установчі Збори і дала відповідь, чим вона керувалася, укладаючи цей мир» [66].

І ось німці вже були в місті. 17 березня 1918 р. о восьмій ранку німецький лейтенант зажадав від міського самоуправління виділення будівель під розміщення офіцерів і солдатів. Для німецьких солдатів виділили казарми флотського півекіпажу, а для офіцерів – Лондонський і Петроградський готелі, будинки Менкіні і Теодоровича [67]. По всьому місту були розвішані білі прапори. Об одинадцятій ранку німці вже оглядали суднобудівний завод «Наваль» [68]. О четвертій годині дня відбулося засідання Думи з представниками німецького командування. Принципово німці прийняли вимоги Думи і заявили, що саме в ній вони вбачають єдине представництво влади в Миколаєві. Причина такої заяви бачиться в тому, що Дума була господарським органом, здатним забезпечити організацію збору зернових і інших продуктів для вивезення їх до Німеччини, Австрії та інших країн. Українським організаціям міста німці відповіли, що повноваження тих будуть уточнені тільки після прибуття представників Центральної Ради [70]. Слід зауважити, що багато фактів про прибуття і перебування німців в Миколаєві було перекручено. Наприклад, широко відомо, що на Варварівському мосту представники міського самоуправління нібито піднесли німцям хліб-сіль. Розвінчати цей міф допомагає виступ гласного Фроїма-Самсона Ноевича Злочевського на засіданні Думи. «Як єврей, – заявив Злочевський, – я з почуттям обурення повинен спростувати наклеп щодо того, що єврейське населення піднесло хліб-сіль іноземцям. Це брехня. Нам всім однаково боляча поява іноземців, цей ганебний виклик варягів для встановлення порядку. Як громадянин, я з почуттям задоволення відзначаю заклик до об'єднання. Меншість давно вже закликала до об'єднання, але треба було вдарити обухом по голові, щоб зрозуміти,

що шляхом ворожнечі державного порядку не досягнеш. Що стосується питання про владу, то влада може бути тільки в руках міського самоуправління, Українських і Всеросійських Установчих Зборів» [71].

Оскільки офіційно більшовики були не при справах, в Раді робітничих і військових депутатів намічалася перевибори. У пресі і на мітингах в Миколаєві поширювалася критика й на адресу українських організацій – «як в зв'язку з тим, що вони звернулися за допомогою до німців, так і через їх поведінку в Миколаєві. Лунали голоси, що українці – це ті ж більшовики [тільки] праворуч, що в Український штаб проникли темні елементи від колишніх більшовиків до колишніх поліцейських» [72]. Тому Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій з метою очищення своїх рядів почала фільтрацію своїх членів і проведення перевиборів. Своїх представників до Ради делегували товариство «Просвіта», партія українських есерів, український гурток заводу «Балтвод», Українська педагогічна спілка, українці заводу «Руссуд», поштово-телеграфне управління й ін. 21 березня 1918 р. в Миколаєві вже пройшла конференція представників українських організацій, після якої почалася реорганізація українських бойових дружин у загони «Вільного козацтва» (очолив їх сотник Кульчицький) [74]. У ці ж дні до виконання своїх повноважень повернувся комісар українських військ Миколаєва К. Бойчук, а його помічником став Микола Ілліч Нестеренко [75].

Після відновлення в Україні влади Центральної Ради до Миколаєва дійшли її закони. Велике збурення трапилося з приводу «Тимчасового земельного закону», в основу якого було покладено принцип соціалізації землі. Селяни не розуміли в чому суть так званої соціалізації і цілою депутацією з'явилися в Думу за роз'ясненнями. Більш того, ситуація з уведенням цього закону ускладнювалася раніше оголошенням більшовицьким «Декретом про землю», чутками про те, що німці повернуть землю поміщикам, а також розташованим навколо Миколаєва Березанським колоністським округом, заселеним німцями. Селяни запитували: яка нація тепер в Україні головна – українці чи німці? [76]. Газета «Ізвестия г. Николаев» 21 березня 1918 р. опублікувала статтю І. І. Іванова «Політичні листи: самостійність», в якій автор розвивав тему про незалежність України й аналізував майбутнє Центральної Ради у взаємозв'язку з використанням нею іноземного чинника для повернення влади. Автор писав: «в даний момент, і на папері, Україна є абсолютно незалежною державою. Питання тільки в тому, чи збережеться ця незалежність в майбутньому, і чи є вона в даний момент чимось більшим, ніж простою заявою на папері. У цей час «незалежність» ця знаходиться в руках німців». На основі аналізу земельного питання Іванов робив висновок: «Спроба Центральної Ради створити «незалежну» національну державу за допомогою іноземної сили неминуче повинна потерпіти крах, позаяк національно визнаної народом влади Раді створити не вдасться...» [77]. Критику політики Центральної Ради, в тому числі й земельного закону, в своїх спогадах зго-

дом навели її члени Павло Христюк та Дмитро Дорошенко [78].

Незабаром німці відкрили селянам своє справжнє обличчя: в опублікованих у миколаївських газетах оголошеннях селян закликали до покори німецькій владі, а тим, хто візьметься за зброю, обіцяли розстріл [79]. Остаточну крапку в земельному питанні поставив глава адміністрації окупованих українських територій фельдмаршал Герман фон Ейхгорн своїм указом про примусовий засів ланів від 6 квітня 1918 р. Миколаївські гласні дізналися про цей указ, перебуваючи в Києві. Статтю про вбивство Ейхгорна 30 липня 1918 р. передруковували всі миколаївські газети.

21 березня 1918 р. міський голова Костенко обговорював з генералом Робертом фон Кошем питання про дії німецьких військових у місті, арешти, реквізиції, господарювання на заводах і т. д. Поговорити було про що, адже в місті так і не було відмінено військовий стан, уведений Радою народних комісарів ще 2 березня [80]. Німецькі солдати і офіцери розплачувалися з населенням не грошима, а записками і запевненнями в тому, що гроші їм поверне Центральна Рада [81]. 20 березня 1918 р. німецький комендант Миколаєва полковник фон Гільгаузен пояснив, що в «реквізиційній квитанції» чітким почерком слід вписувати назву товару, прізвище продавця, кількість придбаного, ціну, номер військової частини, що забрала товар. Квитанція мала завірятися печаткою. Оплата по «реквізиційних квитанціях мала здійснюватися після одержання очікуваних українських грошей» [82]. Фон Кош переконував Костенка, що мета німецької присутності – налагодження «правильного» товарообміну між Україною, Німеччиною та Австрією. Тому, німці мають намір усунути все, що перешкоджає досягненню цієї мети [83]. Однак було очевидно, що так званий товарообмін мав відбуватися тільки в одну сторону. 22 березня 1918 р. до Миколаєва прибув уповноважений німецьких пароплавних товариств Роберт Гун, місія якого полягала в обстеженні плавзасобів і налагодженні вивезення зернових з українських портів до портів Румунії, Болгарії, Туреччини та Сербії [84] (Босфор і Дарданелли були заблоковані Антантою, тому вивіз здійснювався по Дунаю).

Більшовики влаштовували в Миколаєві масові мітинги, на яких лунали такі промови: «Ми ще тут, ми все бачимо, все помічаємо. Прийде ще наш час, і ми вам покажемо. Чому ви радієте? Все, що ви бачите навколо – це контрреволюція. Тільки ми, більшовики, могли привести вас до повної перемоги. Але ви повірили більше представникам справа – контрреволюціонерам. Ви поплатитеся за це. Тільки нам близькі були потреби народу... [Більшовики заявляли] про необхідність негайного побиття єврейської нації... Це євреї випасали германців, євреї допомогли Раді увійти на Україну» [85]. 22 березня 1918 р. єврейські соціалістичні партії були змушені скликати загальні збори для висловлення протесту проти цькування на національному ґрунті.

На одному з мітингів на заводі «Наваль» 20 березня 1918 р., де робітники протестували проти вивезення хліба з України і вимагали виплати зарплати, голо-

ували гласний Абрам Рахманович і Олександр Рожанський [86]. Після мітингу відбулося закрите засідання, скликане більшовиками. На засіданні було прийнято рішення про виступ проти німців 22 березня 1918 р. Рішення підтримали на заводах «Руссуд» і «Темвод». Однак, есери і меншовики вважали виступ проти добре організованої та озброєної армії самогубством. Найбільше в цьому намагалася переконати присутніх гласна Думи Софія Мандельштам. Звичайно, в запалі до її слів ніхто не прислухався. Тлумачного плану повстання розроблено не було і фактично воно спалахнуло раптово в результаті конфлікту з німцями, що виник 21 березня (вівторок) з приводу реквізиції бензину на заводі «Наваль». О першій годині дня раптом пролунав гудок, сприйнятий заводчанами як сигнал до повстання. Члени «летючих загонів», серед яких був і Ф. Латишев, кинулися в Союз металістів і Революційний комітет, збили замки в збройових кімнатах, забрали гвинтівки і кілька ящиків з патронами [87].

Інший учасник повстання, М. Щеглов, згадував, що по місту поширювалися чутки про підхід більшовицьких військ Антонова-Овсієнка залізницею Катеринослав-Долинська, а також з боку Херсона. Але, як з'ясувалося згодом, це були тільки чутки [88]. Учасник повстання Трохим Габестро писав, що реально існував тільки партизанський загін під командуванням А. Когана. Тому, в союзники запросили анархістів під командуванням якогось Рязанцева та Марусі Никифорової. Загони анархістів за домовленістю мали наступати на Богоявленськ, Тернівку, Водопій і центр Миколаєва. Зустрівшись з німцями, попереду яких йшли жінки з дітьми, партизанський загін Когана і Трохима Габестри не зміг відкрити вогонь і відступив. Невеликий загін, яким командував брат Трохима Габестри, Іван Габестро, взагалі виявився в анекдотичній ситуації. На його правому фланзі діяли анархісти. Увечері, в розпал бою, загін анархістки Марусі Никифорової кинув позиції і «без узгодження з іншими загонами відступив на вечерю» [89]. Таким чином, повсталі в місті залишилися без підтримки.

На початку повстання німці від несподіванки були в шоківому стані. Перевагу отримали повсталі, яким навіть вдалося захопити радіостанцію. Перегрупувавшись, німецькі війська перейшли в наступ. М. Щеглов так згадував кінець повстання на своїй ділянці: «Відступаючи під натиском в десятки раз переважаючих сил ворога, ми зазнавали все більших і більших втрат. Залишки нашої групи відходили по Херсонській до 6-ї Слобідської, а звідти до Тернівської і Колодязної. Ці два невеличкі квартали утворюють трикутник, посеред якого стояла водорозбірна колонка. Вона виявилась непоганим прикриттям. Нас залишилось лише трое: один колишній фронтовик, другий – молодий хлопець у цивільному костюмі і я. Двоє нас залягло за виступом будинку, а молодий товариш – на другому боці Тернівської за кам'яним стовпом водорозбірної колонки. Однак вже по суті не було боєприпасів. Залишалось щось 15–20 патронів і дві гранати. А тимчасом в нашому напрямі з боку Купорної вулиці просувалось відділення мадярів. Розгорілася інтенсивна перестрілка, в якій ми втрати-

ли свого молодого товариша. Перебіжками по одному вороги підходили все ближче й ближче. Отут дійшла черга і до гранат. Скориставшись переполохом від вибухів, ми перебігли через двори на 5-ту Слобідську, а звідти поступово добралися до Одеської. Повстанців тут вже не було. По Херсонській, Аптекарьській, 2-й Слобідській і 1-й Военній вулицях повсюдно сновигали німці...» [90]. Городяни відкривали свої хвіртки, щоб повсталі змогли сховатися в лабіринтах вулиць і будинків.

Газета «Рідний край» повідомляла про закінчення повстання на іншій ділянці: «...німці, зміцнившись, значними силами переслідували відступаючі загони кулеметним вогнем, що супроводжувався для прикриття перехресним вогнем тридюймових гармат. Одночасно німці в районі Глазенапівської вулиці зосередили значні сили австро-німецьких військ, котрі, зайнявши вокзал, повели наступ на пункти, де закріпилися, відступивши від вокзалу, партизани. ... Бої протягом суботнього дня [23 березня]... відбувалися головним чином в районі базару і 2-ї та 3-ї Военних вулиць. Бої в цьому районі характерні особливою запеклістю. На вулицях лежало багато обгорілих трупів, причому прибрати їх не було жодної можливості, внаслідок переповнення моргу. Убитих в місті не менше двох тисяч чоловік. Абсолютно рознесено місце, де був базар: всі магазини погоріли. Розбито будівлю міської думи, Петроградського готелю, будинок, де знаходився склад [сільськогосподарських] знарядь Ельворті, великий будинок братів Векслер. Околиці міста охоплено пожежами. Повстання придушено найсуворішим чином» [91]. Німці вели вогонь по будівлі міської думи, оскільки там був створений пункт Червоного Хреста, куди прибували поранені повстанці й містяни.

Знаходимо різні відомості про кількість жертв повстання. М. Щеглов повідомляв, що німці втратили більше тисячі вбитими [92]. Вальтер Фест, книга якого «Миколаїв: останній форпост німецьких військ на Чорному морі» нещодавно була перекладена і видана в Миколаєві, писав про те, що «об'єднані війська втратили 200 чоловік убитими і 400 пораненими» [93]. Газета «Родной край» повідомляла про дві тисячі жертв, але не уточнювала з якого боку скільки [94]. Величезна кількість марних жертв була серед мирних містян, особливо серед жінок та дітей. Вони не вміли ховатися і коли стрілянина до ночі, здається, трохи вщухла, ті з них, хто затримався далеко від домівок, вирішили перебігти до своїх осель. Тут-то їх і накрив шквальний вогонь, оскільки в темряві їх сприйняли за рухомі фігури повсталих.

Які наслідки повстання були для різних сторін? У результаті своєї перемоги німці отримали повний контроль над Миколаєвом і нарешті приступили до здійснення «мирної місії, яка випала на долю німецької армії», тобто до вивезення зернових [95]. Большевики, не зважаючи на поразку, відчували себе значною силою, здатною «постояти не на життя, а на смерть, коли мова йде про долю революційних завоювань» [96]. Для Центральної Ради настав «кінець популярності» серед і так мало співчуваючого їй пролетаріату

Миколаєва: його симпатії після повстання цілком опинилися на боці більшовиків.

Вранці 24 березня 1918 р. німці почали масові обшуки, арешти і терор. Вони вривалися до кожного будинку й квартири, шукали нібито большевиків і зброю, однак розстрілювали без суду і слідства просто підозрілих городян. Німці навіть здійснили обшук у міському архіві, вважаючи, що архівісти приховують зброю. Як згадував начальник архіву Антон Добровольський, німці скинули архівні справи зі стелажів на підлогу та зброї так і не знайшли [97]. Вимоги воєнного стану посилювалися: тепер містяни повинні були виходити на вулицю тільки з білою пов'язкою на руці. Большевики вели себе досить вільно, навіть провели чергове засідання в будинку на вулиці Нікольській, 46. Місто було поділено ними на сфери впливу: район Слобідки переданий в розпорядження Василя Бабаніна, Трохима і Івана Габестрів; район Пісків відданий Денису Давидову і Юрію Юрковському; міський район закріплений за Олександром Гордоном, Цилею Білявською, Ніною і Цезарем Гурвичами [98].

На засіданні 24 березня 1918 р. були присутні гайдамаки, представники німецького командування, гласні Думи Ян Ряппо і Абрам Рахманович. Головував Олександр Гордон, направлений ще в травні 1917 р. Яковом Свердловим до Миколаєва для створення большевицької організації. Незабаром Гордон відправився в Москву на Всеукраїнський партійний з'їзд. З Москви прибувала агітаційна література, але оскільки її було недостатньо, то большевики заснували власну друкарню, що розміщувалася на квартирі Трохима Габестри, а потім в квартирах Свінціоніка та Ізопольського. Надруковані листівки зберігалися на квартирі Івана Чигрина, і звідти поширювалися серед населення міста і німецьких солдатів. Більш того, для німців листівки друкувалися німецькою мовою [100].

В кому ж німці вбачали винного у повстанні? Як це не звучить абсурдно, в міському голові Володимирі Костенку. Його заарештували за втрату контролю над ситуацією в місті та відправили до Одеси. Дума була позбавлена права займатися політичними питаннями. Замість Костенка німці призначили колегу для управління господарськими справами в складі гласних Федора Гіля, Георгія Плотіцина і Семена Терещенка. У травні 1918 р. німці розігнали демократичну Миколаївську міську думу і відновили в правах цензову думу, обрану в 1916 р. за законодавством Російської імперії.

28 березня 1918 р. на засіданні Думи було вирішено відправити в Центральну Раду депутацію від міста в складі гласних Баяна Терентьєва, Олександра Ісаєва і Фроїма-Самсона Злочевського. Супроводжувати їх мав член Центральної Ради Олександр Рожанський. Під час підготовки до подорожі виникли суперечки між міською думою і місцевою Українською радою. У доповіді Рожанського на засіданні управи 30 березня 1918 р. з цього приводу сказано таке: «остання [Миколаївська рада об'єднаних українських організацій] не схильна відправити до Києва свого представника разом з делегацією від міста і, очевидно, збирається послати своїх представників самостійно» [100]. Автор не виявила відомостей про те, що

українські організації міста все ж делегували когось в Центральну Раду.

В засіданні 28 березня 1918 р. Дума прийняла резолюцію, в якій заявила про свою непричетність до повстання, невинність Костенка і висловила співчуття родинам загиблих: «Сотні марно загиблих стали жертвами темної провокації, яка скористалася збудженим станом робітників під впливом широких народних лих і викликала маси на вулиці під вірний розстріл з єдиною метою вчинити криваву бійню. Почуття найбільшого обурення й гніву висловлює Дума мерзенним провокаторам, яких повинно виявити майбутнє неупереджене слідство» [101]. Оскільки німці продовжували терор і розстріли в Миколаєві, гласні Думи звернулися за допомогою до полковника Євтушевського. 10 квітня 1918 р. він уже влаштувався в офісі Української комендатури за адресою вул. Нікольська, 54. В той же день він прибув на засідання Думи і доповів про те, що зміг добитися звільнення міського голови Костенка [102]. Ще 30 березня 1918 р. Миколаївська міська управа, зважаючи на гостру потребу населення в юридичному захисті, а також на те, що будь-які зносини з німецьким штабом населення міста мало здійснювати німецькою мовою, заснувала юридичне бюро та відкрила його відділення в районних громадських комітетах міста. Організацію юридичного бюро взяли на себе міський юрисконсульт Я. Л. Шварц і його помічник М. В. Бегак. Вони залучали до надання юридичної допомоги населенню міста інших юристів, які добре знали німецьку мову [103]. 10 квітня 1918 р. газета «Николаевский вестник» опублікувала таку замітку: «Миколаїв – не показник. Нам повідомляють з Києва, що німецьке командування підтвердило Українському урядові, що воно не схильне втручатися у внутрішні справи. Поодинокі випадки, як Миколаїв, не можуть бути показником, оскільки минулі заворушення змусили нас тимчасово застосувати тут особливі заходи. Німецька влада взагалі прагне увійти в тісний зв'язок із представниками позитивного класу населення, щоб спільними силами налагодити господарське життя» [104]. Однак, гласні Думи розуміли, що цієї мети вже не досягти.

31 березня 1918 р. в міській управі гласний Семен Терещенко виголосив промову, в якій звинуватив німців у провокуванні продовольчої кризи в Миколаєві: «Завдані подіями збитки, безсумнівно, дуже великі, але визначити розмір цих збитків представляється поки неможливим, оскільки доступ до продовольчих складів був закритий німцями. Вони, головним чином, і розкрадали запаси зі складів. Разом з тим германці пред'являли до Продовольчого відділу неймовірні вимоги на всякого роду продукти. Ними забрано 500 пудів цукру, 30 пудів чаю, кави та ін. Продовольчий відділ був безсилий регулювати або скільки-небудь зменшити вимоги, так як останні супроводжувалися погрозами. Германці скористалися приміщенням кінотеатру, де влаштували свій склад, до якого звозили взяті продукти і товари... З причини розгрому і розладу продовольчої справи, Продовольчий відділ змушений був припинити постачання населення продуктами... Напередодні подій, що відбулися, Продовольчий відділ мав у своєму розпорядженні 46 голів

рогатої худоби, але худобу забрали в дні розгрому австрійські солдати... чи вдасться посланим агентам закупити в районі нові гурти худоби, чи вдасться поставити сюди худобу і чи не потрапить вона до рук іноземців – важко сказати... Запасів хліба в Миколаєві вистачить тільки на один місяць і тому... необхідно запровадити в місті карткову систему. Надалі можна ще розраховувати на закупівлю хліба в Дніпровському повіті; з Одеського повіту, де було багато хліба, останній вивозиться німцями» [105]. 11 і 12 квітня 1918 р. до Миколаєва прибули ще два німецьких піхотних батальйони, десантники і кавалерія, тому німці почали вимагати в Думи 50 тис. руб. для влаштування казарм. Також вони вимагали відшкодувати збитки за розбиту радіостанцію в сумі 11 тис. руб. Дума таких грошей не мала і була змушена взяти черговий кредит. Фінансове становище Миколаєва ускладнилося ще й рішенням Центральної Ради про «одноразовий майновий податок на заможні і торгово-промислові класи» міст. Найбільшу суму повинен був сплатити Харків – 50 млн., за ним Одеса – 40 млн., Київ – 35 млн., Ростов – 25 млн., Катеринослав – 20 млн., Таганрог – 10 млн., Миколаїв – 5 млн., Суми – 3 млн., від Житомира, Єлисаветграда, Маріуполя, Кременчука, Черкас, Білої Церкви вимагалось по 2 млн., від менших міст від 1 млн. до 75 тис. руб. [106]. Від цих звісток обурення населення тільки зростало.

13 квітня 1918 р. до Миколаєва прибула спеціальна парламентська анкетно-слідча комісія Центральної Ради. До її складу входили: Андрій Мельник (згодом – лідер ОУН, а в той час – член есерівської партії), член Центральної Ради соціал-демократ Андрій Долуд, Матвій Гіндес (згодом посол Держави Ізраїль в Уругваї), Шаля, Павлов, представники Міністерства юстиції Ольшанський і Військового міністерства Подільський (про них поки нічого не вдалося дізнатися). Комісія повинна була розслідувати взаємини, що склалися у місцевого самоуправління з німецьким командуванням, випадки анархічних виступів, «настрої умів на місцях». Вона мала повноваження проводити допити цивільних і військових чинів, знайомитися з документами, відвідувати в'язниці та опитувати заарештованих. Результати своєї роботи комісія повинна була представити на розгляд Центральної Ради [107]. 13–14 квітня 1918 р. відбулися спільні засідання комісії і міського самоуправління. Гласні Думи розповідали про події, що передували повстанню, про відносини з більшовиками, катастрофічні наслідки повстання. Гласні Давид Кокізов і Олександр Паршиков наполягали на невинності міського голови Костенка. Абрам Рахманович запропонував створити з представників думських фракцій власну комісію для збору матеріалів і розслідування причин повстання [108]. Автор не знайшла в документах Центральної Ради, що збереглися в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України свідчень, які підтверджують розгляд Центральною Радою результатів роботи цієї комісії по Миколаєву, крім однієї єдиної записки про припинення розстрілів в місті. Можливо, що питання Миколаєва дійсно розглядалося в Центральній Раді, проте не всі

протоколи її засідань, записані стенографічним способом, на сьогодні розшифровані.

Разом з початком роботи комісії Центральної Ради, до Миколаєва був призначений тимчасовий комісар у цивільних справах Павло Шатоха (Шатохін). Його канцелярія розмістилася в будинку Леонтовича на перехресті вулиць Адміральська і Московська. Тимчасовим уповноваженим демобілізаційного відділу став дехто Маляр, його відділ працював у будинку за адресою вул. Мала Морська, 1. Комендант міста Миколаєва полковник Євтушевський почав формувати українську вартову команду для охорони міста. Запис бажаючих здійснював старшина Коробейников [109]. В архівах автору вдалося знайти велику кількість заяв громадян, які просили прийняти їх в українську охоронну команду. З цих заяв стають відомими не тільки імена, по батькові, прізвища цих людей, їх соціальний статус, але навіть адреси, за якими вони проживали. Серед заяв знайдено 12, що належать членам Союзу георгіївських кавалерів. Також почалася реорганізація миколаївської міліції, розгромленої, за словами начальника міліції С. Белогая, німцями.

6 березня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийнято закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», згідно з яким в Україні ліквідовувалися губернії і повіти, її територія поділялася на 32 землі. Миколаївщина отримувала назву «Помор'я», центром цієї землі ставало місто Миколаїв. Разом з прийняттям закону, створювався Департамент місцевого самоврядування. В Одесу був призначений Центральною Радою окружний комісар С. Коморний. Саме до нього 1 квітня 1918 р поспішила звернутися Миколаївська рада об'єднаних українських організацій за допомогою. Рада запитувала, як вирішити питання суднобудівних заводів, як вести себе з міським самоуправлінням, чи повинні бути в різних установах представники від Ради, що робити з продовольчою кризою, хто повинен дбати про комерційне судноплавство і т. д. Для підтримки своєї діяльності Рада просила виділяти по 10 тис. руб. на місяць [110]. Однак, як повідомляє нам Дмитро Дорошенко, Коморний зустрівся в Одесі з непереборними труднощами і 26 березня (за старим стилем, ймовірно 8 квітня) 1918 р. покинув Одесу. За заявою Коморного, Одеса з прилеглим до неї регіоном була настільки космополітичною, мало пов'язаною з Україною, що навіть мала намір створити власну республіку; Центральна Рада не мала там жодного впливу [111].

22 квітня 1918 р. з Києва, з Центральної Ради, повернулася делегація миколаївських гласних. На закритому засіданні Думи Терентьев, Ісаєв, Злочевський доповідали про результати роботи в Центральній Раді, зустрічі й бесіди з Головою Ради Міністрів і Міністром закордонних справ Всеволодом Голубовичем, Міністром внутрішніх справ Михайлом Ткаченком, іншими членами уряду. Олександр Рожанський не виступав в Думі, ймовірно тому, що не був гласним.

Перш за все, миколаївська делегація прагнула з'ясувати питання про роль і призначення німецьких військ. Про це в Думі доповідав гласний Терентьев. Як Голубович, так і Ткаченко роз'яснили, що німецькі війська покликані спеціально для звільнення України

від більшовиків і для встановлення спокою і порядку, тому ні в які внутрішні справи німецькі війська не мають права втручатися. Військова влада повинна знаходитися в руках українського військового комісара. Спількування між міським самоуправлінням і німецькою владою має відбуватися виключно через офіційних представників українського уряду. Щодо ролі міського самоуправління Голубович заявив, що роль його буде тільки посилюватися, а не послаблюватися. Ткаченко також підтвердив, що політика міністерств буде головним чином спиратися на міські самоуправління. У відповідь на ці запевнення, миколаївські делегати заперечили, що з боку уряду відчувається посягання на права місцевого самоуправління. Наприклад, пропонується вилучити міліцію з ведення міського самоуправління і передати її в підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. На той час це вже було зроблено в Києві і планувалося в Одесі. Ткаченко відповів: «якщо міліція не проявить себе на належному рівні, то вона теж буде вилучена з підпорядкування міського самоуправління» у Миколаєві.

Друге питання полягало в скликанні З'їзду міст України та Українських Установчих Зборів. На той час уже був створений організаційний комітет з'їзду з представників земств, міських самоврядувань та Міністерства внутрішніх справ. До програми з'їзду планувалося включити питання про міські самоуправління, поділ України на землі, надання банками субсидій містам тощо. Щодо Українських Установчих Зборів Голубович повідомив про наявність різних думок в політичних колах. Він особисто схилився до думки про відсутність потреби в проведенні Українських Установчих Зборів. Однак, в парламенті ставлення до Українських Установчих Зборів зовсім інше і навіть намічена дата їх проведення – 12 травня.

Третім питанням було земельне. Воно не знайшло ще свого остаточного рішення, однак принцип соціалізації землі був визнаний і мав утілюватися в життя. В четвертому питанні йшлося про ставлення до Великої Росії. Голубович пояснив, що Україна знаходиться в стані війни з Великою Росією, тому будь-які відносини з нею неможливі. З Францією і Англією, що належить до блоку Антанти, Україна тримає нейтралітет. Останнім питанням, яке обговорювалося з Голубовичем, було становище в місті. Голубович пообіцяв: «Спочатку можливі деякі утиски, стан облоги буде знято за першої можливості. Всі політичні та професійні організації будуть відновлені за винятком тих, що гармоніювали з радянською владою. Смертна кара на території України скасована і тому ніким не може застосовуватися».

Гласний Ісаєв озвучив в Думі торгово-промислове й робітниче питання: «нам було виразно заявлено, що ніяких соціалізації, націоналізації й іншого не буде допущено, а, навпаки, буде відновлено «священну» приватну власність у всьому своєму обсязі. Винятки можливі для міських самоуправлінь у відповідних межах, так, наприклад, можуть бути допущені муніципалізація млинів, хлібопекарень тощо. Всі підприємства, в тому числі й заводи, будуть передані їх власникам. Щодо товарообміну, представники центральної влади нам дали зрозуміти, що Україна не може

особливо сподіватися на отримання товарів з центральних країн. Товарообмін проводитиметься не на засадах вільної торгівлі, а в загальнодержавному масштабі. Для цього будуть використані міські і земські продовольчі управи, які перебуватимуть у віданні Міністерства продовольства. Весь надлишок поживних продуктів буде спрямований туди, куди це обумовлено мирним договором. Відносно поживлення торгівлі і промисловості, Міністром торгівлі [Іван Фещенко-Чоповський] сказано, що ним вживатиметься всіх заходів для того, щоб якомога швидше налагодити поставку вугілля з Донецького басейну, налагодити транспорт і поставити на ноги ті громадські роботи, які були запроваджені містами. З цією останньою метою Українським урядом асигновано 100 млн. руб. Громадські роботи проходитимуть під керівництвом спеціальних організацій, як наприклад, у нас – комітет безробітних, а також загальнодержавного органу; характер загальнодержавних робіт буде визначатися, головним чином, з точки зору державних інтересів». Далі доповідач повідомив, що український уряд планує запровадити державний контроль над промисловістю. З цією метою він пропонує заснувати фабрично-заводські ради з представників від робітників, підприємців і міського самоуправління.

Гласний Ісаєв у своїй промові висловив власне враження від Центральної Ради. На його думку, в Раді Міністрів і міністерствах працювали «люди ділові, які бажають працювати і усвідомлюють реальність серйозного становища». Ісаєв уважав, що міському самоуправлінню «залишається ввійти безпосередньо в діловий контакт з ними і дочекатися того моменту, коли на Україні постане здорова центральна влада».

Третій член миколаївської депутації, гласний Злочевський підкреслив, що в деяких міністерствах Миколаєву надають особливого значення: він стане головним містом землі Помор'я і нарешті буде поєднаний з Києвом прямим залізничним сполученням. В уряді повідомили, що в майбутньому в Україні розгорнеться будівництво залізниць, які дадуть багато роботи миколаївським заводам із виготовлення величезної кількості вагонів, паровозів і тому подібного. Щодо вивезення зерна Злочевський передав таке розпорядження: до 31 липня за мирним договором має бути вивезено 60 млн. пудів зерна і для «здійснення цього будуть застосовуватися репресивні заходи». Український уряд на підставі мирного договору збирався накласти заборону на вивіз деяких товарів (шкіри, мішків), інші продукти синдикувати (об'єднати зусилля для реалізації спільного економічного проекту). Ввозити в Україну планувалося насамперед аптекарські товари, в менших обсягах – мануфактуру, галантерею, землеробські машини. Щодо надання Миколаєву дозволу для випуску облігаційної позики в Центральній Раді відповіли позитивно: «бо нашому місту вони хочуть особливо допомогти».

Злочевський також висловив своє враження від лідерів Центральної Ради: «всі міністри, їхні товариші – енергійні, здібні люди, які прагнуть на руїнах створити щось. Кругом панує ділова обстановка. Єдино на кого може спиратися тепер центральний уряд – це на міське самоуправління».

Однак, колега Ісаєва і Злочевського по делегації, Баян Терент'єв, не поділяв їх цілком позитивного враження від міністрів Центральної Ради. Він сказав, що «його враження дещо інше: він не розраховує на продуктивність нинішнього кабінету, так як його діловитості він не помітив» [112].

Це засідання відбулося за тиждень до того, як до Миколаєва дійшла телеграма з Києва такого змісту: «...29 квітня [в] приміщенні цирку відбувся багатолюдний з'їзд делегатів хліборобів землевласників, які представляють собою [від] 7 до 8 мільйонів селян власників дев'яти губерній України. З'їзд пройшов [в] піднесеному настрої. За виборів президії виступили доповідачі Дусан Рейхерт і Кістяківський, а також представники з місць Ніколаєнко [з] Полтавської, Кучьма Херсонської, Прокопенко Чернігівської, Шохотька Полтавської, Сумцов Харківської, Кузмін Курської [губерній], Коваленко [з] Кременчуцького повіту. Доповідачі критикували політику Центральної Ради і народного міністерства, а головне земельний закон, котрий вніс на селі стільки розрухи й анархії. Влада повинна бути тверда і сильна, всі розпорядження уряду повинні відповідати інтересам народу, бо в іншому випадку народ буде незадоволений. А все потрібно робити для народу і коли він буде бачити, що уряд буде все робити [в] його інтересах, він охоче віддасть всі свої сили на благо держави. Юрченко з Полтавської губернії каже, що влада повинна бути диктаторська, повинна бути поєднана в одній особі. У залі лунають вигуки [на адресу] Гетьмана Скоропадського, які переходять в овацію. Входить Скоропадський і звертається до зібрання з такою промовою: «Панове, дякую Вам за те, що Ви мені передасте цю владу. Не для своєї вигоди беру я на себе тягар тимчасової влади. Однак Ви самі добре знаєте, що анархія всюди запанувала і що тільки на Вас, хлібороби, і на розсудливі кола ми будемо спиратися. Прошу Бога, щоб він дав нам силу й міць врятувати Україну». Потім хлібороби піднімають на руки щойно обраного гетьмана і гучне «Слава» лунає в залі» [113]. Так в історії України почався період Гетьманату Скоропадського, але це вже зовсім інша історія, яка вимагає окремого викладу.

На завершення розгляду теми автор прагне повідомити про подальшу долю єдиного представника Миколаєва в Центральній Раді. В автобіографії Олександр Рожанський написав: «під час німецької окупації в грудні я був викликаний Союзом металістів з Полтавської губернії і призначений начальником охорони Миколаївського району та начальником міліції міста (це неправда, начальником міліції в цей час була інша людина – Л. Л.). На цій посаді перебував до звільнення міста німцями (в лютому 1920 р.) (Дата виходу німецьких військ Рожанським вказана неправильно – Л. Л.), весь час працював в контакт з напівлегальною Радою робітничих і селянських депутатів» [114]. В іншому місці автобіографії він указав, що в середині 1918 р. був заарештований німцями, після звільнення втік до Одеси, а звідти до Полтавської губернії [115]. У спогадах Рожанський називає себе «колишнім військовим комендантом міста Миколаєва». Теж саме він вказав в особистому листку відпові-

дального працівника «з лютого по серпень 1919 р. був військовим комендантом міста Миколаєва». Під час окупації Миколаєва частинами ВСЮР (Збройними Силами Півдня Росії) під командуванням Якова Слащова, Рожанського заарештували на станції Бахмач, його привезли до Миколаєва і помістили в одну камеру з «61-комунарами». Однак Рожанського в ніч з 6 на 7 листопада 1919 р. разом з іншими «комунарами» не розстріляли. Про розстріл «61-го комунара» в жовтні 1927 р. написав свої спогади С. А. Асушкін, який утримувався в одній камері з Рожанським. Під час розстрілу Асушкін побіг, його поранили в руки, але він врятувався. Прізвище Асушкіна помилково внесено до списків розстріляних [117]. Як врятувався Рожанський важко зрозуміти. Під час подальшого дослідження в держархіві Миколаївської області автором були виявлені спогади Рожанського про розстріл «61-го комунара», але в них він повідомляє про сам розстріл і жодним словом не згадує про власний порятунок. Він пише, що Асушкіна викликали з камери, а його і Мстислава Полякова – ні, й вони дивилися з вікна камери, а потім чекали, що за ними прийдуть. В автобіографії Рожанський так описує ці події: «Під час наступу білих я змушений був відступати зі Знамянського району на північ, так як Миколаїв був зайнятий, в околицях Прилук був захоплений групою білих добровольців, підданий екзекуції, намагався покінчити життя самогубством, порізав вени, спробував утекти, але був схоплений, підданий страшному побиттю прикладами. Як солідний злочинець був закутий в ручні й ножні кайдани, кинутий у вагон і на вимогу Миколаївської контррозвідки доставлений в Миколаївську каторжну в'язницю, де утримувався під слідством до першої панічної втечі білих, коли мені з групою товаришів удалося звільнитися» [117].

За радянської влади з березня 1920 р. до квітня 1921 р. Рожанський працював на посаді керуючого відразу трьома миколаївськими заводами – «Руссуд», «Ремсуд» і «Темвод»; чотири місяці 1921 р. завідував виробничо-технічним відділом Херсонського та Дніпровського повітів і був заступником голови Губернської виробничо-технічної комісії; з липня 1921 р. до квітня 1922 р. очолював Управління металевої промисловості Миколаївської губернії; з серпня 1922 р. – лісовий відділ Вищої ради народного господарства УРСР (спочатку в Харкові, потім у Києві). У його особовій справі, виявленій в архівному фонді «Вищої ради народного господарства УРСР» в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, немає жодної згадки про його членство в Центральній Раді. В автобіографії, він повідомляє, що

з 1917 р. був членом партійної організації об'єднаних соціал-демократів, «примикав до правого крила», після її розколу і до початку 1920 р. був «членом Миколаївської незалежної організації РСДРП, коли через само розпуск організації вийшов з її складу, порвав узагалі будь-які зв'язки з соціал-демократією, її напрямками і тактикою» [118]. У Харкові Рожанський разом із сім'єю, дружиною Катериною, синами Анатолієм і Віктором, дочкою Зоєю, проживав за адресою вул. Карла Лібкнехта, буд. 17/19, кв. 5. У 1927 р. Яном Ряппо в Харкові було створено Миколаївське земляцтво, яке займалося вивченням історії революційної боротьби і громадянської війни на Миколаївщині. Членами земляцтва були Олександр Рожанський і його дружина Катерина. У Києві Рожанський проживав за адресою вул. Підгірна, буд. 2, кв. 1. Автор виїжджала на це місце, сподіваючись знайти будинок, родичів чи сусідів, які пам'ятали Рожанського. Будинок знесений, на його місці зведено сучасну висотку. В особовій справі Рожанського немає його фотографії, не знайдено її і в інших документах. Рожанський помер в Києві 1 липня 1960 р. Сталінським репресіям не піддавався.

Долі Володимира Костенка, Яна Ряппо, Олександра Зимака, Олександра Гордона відомі. Поки не вдалося знайти відомостей про подальшу долю Олександра Зими, Бориса Брояківського, К. Бойчука та інших лідерів українського руху в Миколаєві періоду Центральної Ради.

Працюючи над темою, автор дійшла висновків, що в Миколаєві містяни вітали Центральну Раду та проголошення Незалежності України. Втім, Центральна Рада припустилася в своїй політиці багатьох помилок і прорахунків. Це і невдалий земельний закон, демобілізація армії і флоту в умовах війни, ігнорування економічних і фінансових проблем, відсутність регіональної політики, заклик німецько-австрійських військ на рідну землю. Під сумнівом виявляється і так званий успіх молоді української дипломатії на Брест-Литовських мирних переговорах. Хіба успіх дипломатії може призводити до окупації і таких колосальних жертв, як у Миколаєві? Всі ці помилки й прорахунки дозволили більшовикам, висунувши аргументи проти Центральної Ради й спровокувавши на суднобудівних заводах Миколаєва повстання, повернути на свій бік населення й в результаті захопити владу. На адресу Центральної Ради мало б надійти більше критики, ніж овацій. І хоча основним досягненням Центральної Ради стала свобода і демократія, на той час цього не зрозуміли і не оцінили її сучасники, а зробили свій вибір на користь більшовицької диктатури.

Список використаних джерел

1. Шкварець В. П. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нариси історії [Текст] / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв. – 1994. – 388 с.; Шкварець В. П. Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині 1917–1921 рр. Навчальний посібник [Текст] / В. П. Шкварець. – Миколаїв, Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 120 с.; Пархоменко В. А. Українські національні військові формування на Півдні України у 1917 – на початку 1919 рр. [Текст] / В. А. Пархоменко // Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук зі спеціальності 07.00.01 «Історія України». – Донецьк, 2000. – 27 с.; Пархоменко В. А. Українські національні формування на Миколаївщині у 1917 – 1918 рр. [Текст] / В. А. Пархоменко // Наукові праці. Нац. ун-т «Києво-Могилянська Академія. Миколаївська філія». Т. 1 / Ред. кол. П. М. Тригуб / голова та ін. – Миколаїв, 1998. – С. 44–48; Пархоменко В. А.

- Військові формування Центральної Ради та Гетьманату у Миколаєві (1917–1918 рр.) [Текст] / В. А. Пархоменко // *Воєнна історія*. – 2004. – № 1–3. – С. 18–27; Пархоменко В. А. Українізація в гарнізонах Одеси, Миколаєва та Херсону (квітень – грудень 1917 р.) [Текст] / В. А. Пархоменко // *Науковий вісник МДУ*. – Вип. 11. Історичні науки. – Миколаїв, 2005. – С. 157–164; Господаренко О. В. Муніципальна фінансова політика Миколаївського самоврядування в 1917–1920 рр. [Текст] / О. В. Господаренко // *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Миколаївська філія. Наукові праці. Т. 10. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2001. – С. 86–91; Господаренко О. В. Господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецької окупації 1918–1919 рр. [Текст] / О. В. Господаренко // *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Миколаївська філія. Наукові праці. Т. 5. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2000. – С. 70–73; Господаренко О. В. Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917–1920 рр.: соціально-економічний аспект [Текст] / О. В. Господаренко // *Автореферат дис... канд. іст. наук 07.00.01 Донец. нац. ун-т*. – Донецьк, 2005. – 18 с.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1817, оп. 2, спр. 273, арк. 120.
 3. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1814, арк. 7; ф. Р-1817, оп. 2, спр. 280, арк. 10.
 4. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1804, арк. 18.
 5. ДАМО, ф. 222, оп. 3, спр. 3, арк. 104зв.
 6. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 312, арк. 90; ф. 206, оп. 1, спр. 30, арк. 141зв.
 7. Державна наукова архівна бібліотека (далі – ДНАБ). Український Національний З'їзд, 6–8 квітня 1917 р. Перший день – 6 квітня // *Вісті з Української Центральної Ради у Києві*. – Квітень 1917 р. – № 3. – С. 1.
 8. ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 43, арк. 1.
 9. Сарбей В. Г. М. М. Аркас і його «Історія України-Русі» / Віталій Григорович Сарбей // *Український історичний журнал*. – К. : Наукова думка, 1990, липень. – № 7(352). – С. 100–114.
 10. ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 30, арк. 88.
 11. Ряппо Я. П. Воспоминания «Борьба сил в Октябрьскую революцию в Николаеве», «Борьба за советскую власть на Николаевщине (к сорокалетию)», 1957 г. Машинопись // *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*, ф. 4805, оп. 1, спр. 72, арк. 17.
 12. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 195, арк. 183; ф. 222, оп. 1, спр. 1804, арк. 192.
 13. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 202, арк. 150, 214; спр. 314, арк. 71; спр. 195, арк. 141; спр. 270, арк. 153; ф. Р-5547, оп. 1, спр. 1, арк. 10; ф. П-1817, оп. 2, спр. 314, арк. 67–68, 71, 73, 75; спр. 270, арк. 130; спр. 314, арк. 75; спр. 498, арк. 62, 64, 68–69.
 14. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 498, арк. 64–65.
 15. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. «Ізвістія Николаевского Совѣта Рабочихъ и Военныхъ Депутатовъ», № 162 від 16 листопада 1917 р., арк. 3–4; № 163 від 17 листопада 1917 р., арк. 3.
 16. ДАМО, ф. 222, оп. 3, спр. 3, арк. 137–141
 17. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 498, арк. 63.
 18. Антонович Д. Спогади про українське Морське міністерство [Текст] / Дмитро Антонович // *Військо України. Часопис збройних сил України*. 5-те число. – К., 1993. – С. 73–74; Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці [Текст] / Святослав Шрамченко // *Військо України. Часопис збройних сил України*. 4-те число. – К., 1993. – С. 29–30.
 19. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 270, арк. 85.
 20. ДНАБ. Вісті з Української Центральної Ради. – Листопад 1917 р. – № 22–23. – С. 2.
 21. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 18, спр. 5857 «Вища рада народного господарства. Справа з обліку кадрів. Рожанський Олександр Йосипович».
 22. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. «Ізвістія Николаевского Совѣта Рабочихъ и Военныхъ Депутатовъ», № 162 від 16 листопада 1917 р., арк. 3–4; № 163 від 17 листопада 1917 р., арк. 3.
 23. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 361, арк. 32.
 24. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 273, арк. 79.
 25. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 30, арк. 1зв., 3зв., 4зв.; ф. Р-1817, оп. 2, спр. 275, арк. 107.
 26. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 23, арк. 1–34.
 27. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 274, арк. 12.
 28. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 278, арк. 64–65.
 29. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 270, арк. 36.
 30. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 2, арк. 69–81, 125–128.
 31. Ряппо Я. П. Воспоминания «Борьба сил в Октябрьскую революцию в Николаеве»... ЦДАВО України, ф. 4805, оп. 1, спр. 72, арк. 24.
 32. ДАМО, ф. 216, оп. 4, спр. 9, арк. 13.
 33. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Ультиматум Украинской Раде // *Ізвістія Николаевского Совѣта Рабочихъ и Военныхъ Депутатовъ*. – 6 декабря 1917 г. – С. 2; *Ответ Рады // Извѣстія Николаевского Совѣта Рабочихъ и Военныхъ Депутатовъ*. – 10 декабря 1917 г. – С. 2.
 34. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Попытка соглашения // *Ізвістія Николаевского Совѣта Рабочихъ и Военныхъ Депутатовъ*. – Николаев, 17 декабря 1917 г. – № 187. – С. 2.
 35. ДАМО, ф. 222, оп. 3, спр. 3, арк. 202–204.
 36. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 280, арк. 87.
 37. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 280, арк. 28.
 38. Боротьба за владу рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.). Під ред. С. П. Грузіна. – Миколаїв, 1959. – С. 40; *Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. – март 1918 г.)*. Сборник документов и материалов. Отв. ред. С. П. Грузин. – Николаев, 1957. – С. XXXVI.
 39. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 203, арк. 28–36; *Голодь въ Ивановѣ-Вознесенскѣ / Голось труда*. – Вторникъ, 19 февраля 1918 г. – № 1. – С. 3.

40. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 203, арк. 20–21.
41. ДНАБ. Українська газета. – П'ятниця, 19 січня 1918 р. – № 1. – С. 3.
42. ДНАБ. Український бюлетень. – Четвер, 18 січня 1918 року. – С. 1.
43. ДНАБ. Українська газета. – П'ятниця, 19 січня 1918 р. – № 1. – С. 1.
44. ДНАБ. Українська газета. – П'ятниця, 19 січня 1918 р. – № 1. – С. 3.
45. ДНАБ. Українська газета. – Субота, 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1.
46. ДНАБ. Українська газета. – Субота, 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1; Українська газета. – Неділя, 21 січня 1918 р. – № 3. – С. 1.
47. ДНАБ. Пролетарское знамя. – Понедельник, 22 января (4 февраля) 1918 года. – № 17. – С. 3.
48. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання. Упоряд.: К. Ю. Галушко. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року [Текст] / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – С. 8.
49. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 34–35.
50. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 61–63зв.
51. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 54–56.
52. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 54–56.
53. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 203, арк. 2.
54. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 280, арк. 72–75, 87–91.
55. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 203, арк. 68.
56. ДАМО, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 8, арк. 3.
57. ДНАБ. Голось труда. Органь Николаевского комитета партії соціалістів-революціонерів. – Суббота, 2 марта 1918 г. – № 6. – С. 1; Голось труда. Органь Николаевского комитета партії соціалістів-революціонерів. – Вторник, 2 марта 1918 г. – № 7. – С. 4.
58. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Чрезвычайное совѣщание на заводѣ «Наваль». Новые кадры безработных / Трудовая жизнь. Ежедневная внѣпартійная соціалістическая газета. – 19 марта 1918 г. – № 14. – С. 3.
59. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Рѣчь Муравьева / Трудовая жизнь. Ежедневная внѣпартійная соціалістическая газета. – (7) 20 марта 1918 г. – № 15. – С. 3.
60. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 3, 7.
61. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 319, арк. 31.
62. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Похождение «анархистовъ» // Трудовая жизнь. 20 марта 1918 г. – № 15. – С. 3.
63. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Ихъ агонія... Грабежи и налеты // Трудовая жизнь. 19 марта 1918 г. – № 14. – С. 1–2.
64. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 281, арк. 49.
65. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 4; ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Расквартирование нѣмцев // Трудовая жизнь. 19 марта 1918 г. – № 14. – С. 2.
66. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 76зв.–77зв.
67. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Расквартирование нѣмцев // Трудовая жизнь. 19 марта 1918 г. – № 14. – С. 2.
68. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Оккупанты на «Наваль» // Трудовая жизнь. 19 марта 1918 г. – № 14. – С. 2.
69. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 4.
70. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 86зв.
71. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 86зв.–88.
72. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. На улицахъ // Извѣстія г. Николаевъ. 20 марта 1918 года. – С. 2.
73. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. На улицахъ // Извѣстія г. Николаевъ. 20 марта 1918 года. – С. 2; Національня дела. Украинскій штабъ // Извѣстія г. Николаевъ. 20 марта 1918 года. – С. 3.
74. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Среди украинцевъ // Путь соціал-демократа. Органь Николаевского Комитета Р.С.Д.Р.П., періодическая рабочая газета. – Четверг, 21 марта 1918 г. – № 18. – С. 3; ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 281, арк. 34; ЦДАВО України, ф. 2313, оп. 1, спр. 5, арк. 5–6, 9, 11–12, 14, 22.
75. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Офіціальний отдѣл // Трудовая жизнь. 22 марта 1918 года. – № 17. – С. 3.
76. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 13.
77. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Иванов И. И. Политическія письма: Самостійность / И. И. Иванов // Извѣстія г. Николаевъ. 21 марта 1918 года. – С. 1.
78. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга друга. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. Том II. [Текст 1921 року] / Павло Христюк. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. – С. 128, 131–132; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання. Упоряд.: К. Ю. Галушко. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року [Текст] / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – С. 10–12.
79. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 319, арк. 12–13, 15–16.
80. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. «Копии документов к сборникам «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», «Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны». Т. 1 (октябрь 1917 г. – февраль 1919 г.), № 35, арк. 148.
81. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 281, арк. 55.
82. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 319, арк. 3.
83. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 16–18.
84. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 281, арк. 55.
85. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 281, арк. 37.
86. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Рабочая и партійная жизнь. На заводѣ «Наваль» // Извѣстія г. Николаевъ. 20 марта 1918 года. – С. 3.
87. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 552, арк. 7зв.–8.
88. Щеглов М. К. Героїчне повстання [Текст] / М. К. Щеглов // Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) – Миколаїв: Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. – С. 45; Копии документов к сборникам

- «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», «Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны. (октябрь 1917 г. – февраль 1919 г.)». Т. 1. // ДАМО, науково-довідкова бібліотека. – Оп. 1, спр. 35, арк. 187.
89. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 504, арк. 1.
90. Щеглов М. К. Героїчне повстання [Текст] / М. К. Щеглов // Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) – Миколаїв: Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. – С. 46–48.
91. Копии документов к сборникам «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», «Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны. (октябрь 1917 г. – февраль 1919 г.)». Т. 1. // Науково-довідкова бібліотека Державного архіву Миколаївської області. – Оп. 1, спр. 35, арк. 189.
92. Щеглов М. К. Героїчне повстання [Текст] / М. К. Щеглов // Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) – Миколаїв: Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. – С. 49.
93. Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море, Вальтер Фест. – Дуйсбург–Мерс, 1919. Издание репринтное: Николаев, 2016. Под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. – С. 50.
94. Копии документов к сборникам «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», «Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны. (октябрь 1917 г. – февраль 1919 г.)». Т. 1. // ДАМО, науково-довідкова бібліотека. – Оп. 1, спр. 35, арк. 189.
95. Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море, Вальтер Фест. – Дуйсбург–Мерс, 1919. Издание репринтное: Николаев, 2016. Под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. – С. 51.
96. Щеглов М. К. Героїчне повстання [Текст] / М. К. Щеглов // Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) – Миколаїв : Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. – С. 49.
97. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 7зв.
98. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 504, арк. 5-7.
99. Габестро Т. В. В боротьбі з німецькими окупантами [Текст] / Т. В. Габестро // Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) – Миколаїв: Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. – С. 60.
100. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 161, арк. 80.
101. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 91зв.
102. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Николаевській вѣстникъ. Издание военных властей г. Николаева. – Воскресенье, 14 апрѣля 1918 г. – № 10. – С. 3.
103. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 161, арк. 80.
104. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 319, арк. 9.
105. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 161, арк. 84–85.
106. Документ № 92 // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. Упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 174–175.
107. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 161, арк. 102–103.
108. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 158, арк. 141–143.
109. ДАМО, науково-довідкова бібліотека. Николаевській вѣстникъ. Издание военных властей г. Николаева. – Воскресенье, 14 апрѣля 1918 г. – № 10. – С. 1.
110. ЦДАВО, ф. 2313, оп. 1, спр. 5, арк. 14.
111. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання. Упоряд.: К. Ю. Галушко. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року [Текст] / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – С. 8.
112. ДАМО, ф. 1817, оп. 2, спр. 158, арк. 144–147.
113. ДАМО, ф. Р-5547, оп. 1, спр. 3, арк. 1–2.
114. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 18, спр. 5857, арк. 9.
115. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 18, спр. 5857, арк. 8.
116. ДАМО, ф. Р-1817, оп. 2, спр. 522, арк. 1–2.
117. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 18, спр. 5857, арк. 10.
118. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 18, спр. 5857, арк. 9.

Л. Л. Левченко,

д-р ист. наук, директор Государственного архива
Николаевской области,
г. Николаев, Украина

НИКОЛАЕВ В ПЕРИОД УКРАИНСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ (МАРТ 1917 – АПРЕЛЬ 1918)

Статья посвящена истории Николаева периода Центральной Рады (март 1917 – апрель 1918). Автор исследовала документы Государственного архива Николаевской области, Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, Государственной научной архивной библиотеки и доказала, что Николаев признал Центральную Раду и принадлежность к Украинской Народной Республике. В Николаеве действовало три органа власти, вокруг которых разворачивались основные события исследуемого периода: демократическая Николаевская городская дума, Совет рабочих и военных депутатов и Николаевская Рада объединенных украинских

организаций. После провозглашения 3-го Универсала ними принято резолюции о признании Центральной Рады. Выяснено, что членом Центральной Рады от Николаева был член Совета рабочих и военных депутатов Александр Рожанский. Биография Рожанского изложена в статье. Установлено, что декабрь 1917 г. – январь 1918 г. для Николаева характерен противостоянием украинских политических сил и большевиков. Опровергнуто вывод советской историографии о первом установлении советской власти в Николаеве 13–14 января 1918 г. и отодвинуто это событие к моменту разоружения Запорожского полка 23 января 1918 г. Эти 10 дней характерны преобладанием украинских сил: украинскими войсками взято под охрану госучреждения города, железную дорогу, вокзал, почту; 18 и 19 января 1918 г. вышли в свет официальные издания Николаевской Рады объединенных украинских организаций – «Украинская бюллетень» и «Украинская газета»; населению доведен 4-й Универсал; началась запись в отряды «Вильного козацтва». Рассмотрены начало, ход и последствия николаевского восстания против немецко-австрийских войск 22–24 марта 1918 г., спровоцированного на судостроительных заводах большевиками. Последствия восстания заключались для большевиков – в подъеме авторитета среди горожан, для немцев – в получении полного контроля над городом и возможности беспрепятственного вывоза зерновых, для Центральной Рады – в потере влияния и популярности в Николаеве. Рассмотрены работа комиссии Центральной Рады в Николаеве, расследовавшей причины восстания и отношения между городскими органами власти и немецким командованием, и делегации гласных Николаевской городской думы в правительстве Центральной Рады в апреле 1918 г.

Ключевые слова: Николаев; Центральная Рада; Александр Рожанский; Борис Брояковский; Владимир Костенко; Ян Ряпо; Александр Зима; Николаевская Рада объединенных украинских организаций; Николаевский Совет рабочих и военных депутатов; Николаевская городская дума; восстание в Николаеве 1918 года; Украинский бюллетень; Украинская газета

L. Levchenko,

Doctor of Historical Sciences, The Director of the State Archives of Mykolayiv region,
Mykolayiv, Ukraine

NIKOLAEV DURING THE CENTRAL COUNCIL OF UKRAINE PERIOD (MARCH 1917 – APRIL 1918)

This article is dedicated to the history of Nikolaev during the Central Council of Ukraine period (March 1917 – April 1918). The author used the documents of the State Archives of Nikolaev region, the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, and the State Scientific Archives Library to prove the fact that Nikolaev had recognized the Central Council and belonged to the Ukrainian People's Republic. During the Ukrainian national congress in Kiev on April 6–8, 1917 local influential Ukrainian politician Boris Broyakivskyy represented Nikolaev. There were three main bodies of power in the city: the democratic Nikolaev City Council, the Council of Labor and Military Deputies, and the Nikolaev council of joint Ukrainian organizations. They were involved in all major events of the given period. After the declaration of the 3rd Universal they approved the resolution on the recognition of the Central Council. A multiparty system prevailed in all three of these agencies. The main parties were the Socialist-Revolutionaries (the SRs, later the lefts and the rights) and Social Democrats (USDLP and RSDLP). The author discovered Aleksander Rozhansky, a member of the Council of Labor and Military Deputies, was the representative of Nikolaev in the Central Council. The article covers Rozhansky's biography and activities in Nikolaev.

Confrontations between Ukrainian political forces and Bolsheviks became typical in Nikolaev in December 1917 – January 1918. The author refuted the Soviet historiographic conclusion regarding the date of Soviet power establishment in Nikolaev as January 13–14, 1918. The event took place 10 days later after the disarmament of Zaporozhskiy Regiment on January 23, 1918. During these 10 days, several outstanding events related to the Ukrainian forces happened. For instance, Ukrainian troops guarded the city's government offices, railway station, and post office. The Nikolaev council of joint Ukrainian organizations officially published two newspapers, «The Ukrainian Bulletin» and «The Ukrainian Newspaper», on the 18 and 19 January, 1918. The 4th Universal of the Central Council was presented to citizens. People started to apply to «Free Cossacks» units. According to the newspaper «The Council of Labor and Military Deputies News» (January 1918), the refusal of Nikolaev Ukrainian political forces to participate in the next elections to the Council of Labor and Military Deputies, which was a form of protest against the Bolshevik invasion in Ukraine, was a political mistake and led to a gradual strengthening of the Bolsheviks. However, the Nikolaev City Council conceded neither to the Bolsheviks and the Council of People's Commissars nor to the German-Austrian occupation troops. The council expressed its indignation at the Treaty of Brest-Litovsk signed by the Central Council, as well as at a similar agreement signed by the countries of the Quadruple Alliance and Bolshevik Russia. The Nikolaev City Council demanded the

convening of the Constituent Assembly or even an international conference on this issue. The Nikolaev City Council did not consider the arrival of the German-Austrian troops to be benign assistance in the fight against the Bolsheviks, but saw it as a military occupation instead.

Additionally, the article considers the beginning, the course, and the consequences of the Nikolaev uprising against the German-Austrian army on March 22–24, 1918, which Bolsheviks instigated at the shipyards. Subsequently, the Bolsheviks improved their credibility among townspeople, because they were the only ones fighting against the invaders; the Germans gained full control over the city and freely exported grain; while the Central Council lost its influence and popularity in Nikolaev.

On April 13, 1918, the Central Council sent a special commission to Nikolaev in order to investigate the causes of the uprising and clarify the relationship between the city's authorities and the German command. It is hard to assert the exact conclusions of this commission due to lack of information in the archival documents. The German-Austrian authorities did not fight the Bolsheviks in Nikolaev. Instead, the civilian population was subjected to severe repressions. Because of them, the Nikolaev City Council sent a delegation of public representatives to Kyev. While most members of the delegation returned to Nikolaev reassured, the representative Bayan Terentyev expressed his distrust of the Central Council. A week after the population of Nikolaev learned that Hetman Pavlo Skoropadsky came to power and the Central Council ceased to exist.

Key words: Nikolaev; the Central Council; Aleksander Rozhansky; Boris Broyakivsky; Vladimir Kostenko; Jan Ryappo; Aleksander Zyma; the Nikolaev council of joint Ukrainian organizations; the Nikolaev Council of Labor and Military Deputies; the democratic Nikolaev City Council; the Nikolaev uprising of 1918; The Ukrainian Bulletin; The Ukrainian Newspaper.

Рецензенти: *Багмет М. О.* д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Левченко Л. Л., 2017

Дата надходження статті до редколегії 12.04.2017

СУЧАСНІ ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЕЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ЗАСОБАМИ ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

У статті розглянуто культурно-дозвіллеві, мистецькі, освітні та інші форми збереження й популяризації традиційних ремесел Карпатського регіону. Проаналізовано проблеми та перспективи збирання, збереження та вивчення пам'яток народного ремісництва, що здійснюються засобами Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Визначено, що специфіка діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту полягає у комплексному показі національної народної культури, архітектури, предметів побуту, знарядь праці, ужиткового мистецтва і активно використовується в навчальному процесі. Досліджено, що повідними у справі пропагування місцевих ремесел є виставки ремісничої продукції, профільні майстер-класи, фестивалі та ярмаки.

Ключові слова: скансен; експонат; ремесла; колекція; музей, фестиваль.

Сучасний процес етнонаціонального відродження в Україні з необхідністю передбачає дослідження та осмислення етнокультурної спадщини. Однією з найефективніших форм збору, інтерпретації та збереження пам'яток культури та соціального досвіду людства є музейне колекціонування та експонування. За умов глобалізації дедалі більшого наукового, суспільно-політичного та естетичного значення набуває музейний колекційні фонди українських скансенів. Відзначимо, що унікальні пам'ятки, які репрезентують етнокультурну, мистецьку та історичну спадщину, зберігаються та експонуються в Закарпатському музеї архітектури та побуту.

Питанням історії виникнення та розвитку музеїв-скансенів у світі і в Україні у 70-х – на поч. 80-х років займався Віктор Шмельов. На основі зібраних матеріалів, він видав книгу «Музеї под открытым небом» де автор у світовому контексті розглядає скансени як явище і, зокрема, розкриває концепцію створення Національного музею народної архітектури та побуту України [14]. Проблеми організації експозиції в музеях, принципи зонування ансамблевості забудов, особливості сприймання пам'яток у природному оточенні проаналізовано Зоєю Гудченко в монографії «Музеї народної архітектури України». Автор детально розглядає музеї-скансени Києва, Львова, Переяслава-

Хмельницького, Ужгорода і локальні музеї у сільській місцевості Закарпаття [2]. Про музеї просто неба в Україні, їх особливості та тенденції розвитку йдеться також у праці Ганни Скрипник «Етнографічні музеї України. Становлення та розвиток» [13].

Варто підкреслити і вагому роль сучасних науковців Закарпаття у питанні дослідження історії створення Закарпатського музею архітектури та побуту: П. М. Федака, М. П. Тиводар, В. В. Коцан, Г. В. Андял, О. В. Зейкан, та ін. Практика відбору експонатів, проблеми фондозбереження та реставрації предметів сакрального, мистецького та декоративно-ужиткового змісту розглядається у працях: М. П. Мегела, К. Й. Лошак, К. В. Денищич, Ю. О. Мешко та ін. Проблему популяризації народного мистецтва Закарпаття засобами виставкової діяльності розглядає у своїй науковій праці С. І. Полак.

Зауважимо, що не зважаючи на пошкваллення етнографічних студій та мистецьких розвідок, на Закарпатті деякі види ремісництва та декоративно-прикладного мистецтва є призабутими та потребують більш детального вивчення, відродження та пропагування на широкий загал. У зв'язку в цим також набувають актуальності питання «оживлення» експозицій та повернення автентичності свят і обрядів як не-

від'ємнихскладових традиційно-побутової культури поліетнічного Закарпаття.

Варто відмітити, що Закарпатський музей народної архітектури та побуту було створено у центрі міста Ужгород, на схилі Замкової гори, поблизу замку, в якому розташовано краєзнавчий музей. Експозиційна площа (1,9 га) обмежується лінією замку і схилами гори з міською забудовою. У ній представлено матеріальну культуру етнографічних груп українського населення Закарпаття (бойків, лемків, гуцулів, волинян) і сусідніх народів – румунів та угорців. Тут експонується дванадцять хат, замкнений двір – гуцульська гражда, корчма, кузня, водяний млин, сукновальня, школа, церква, дзвіниця [3, с. 64]. Останні дві споруди стоять поряд, демонструючи неабияку майстерність давніх зодчих. Їх також використовують за прямим призначенням – щонеділі в музейній церкві відбуваються богослужіння. Більшість хат обгороджені, що створює ілюзію садиб. Окремі з них доповнені малими архітектурними формами: колодязем, пасікою, кошницею, літньою піччю. Лише кілька садіб мають господарські будівлі.

Нині багате музейне зібрання нараховує понад 16 тисяч одиниць зберігання. З них – близько 4 тисяч пам'яток матеріальної культури, розташованих на території постійно діючої експозиції під відкритим небом, яка складає архітектурний ансамбль музейного села. Загалом у музеї експонується велика кількість цікавих для огляду взірців народних промыслов, що популяризувалися з давніх часів на Закарпатті. Цікавим для відвідувачів є замкнений двір – гуцульська гражда із села Лазещина Рахівського району. Хата складається з двох кімнат – «лівачки» і «правачки». У першій відтворено святкове внутрішнє убрання гуцульського житла кінця XIX – початку XX ст. Тут, як і в інших хатах, виставлено автентичні предмети побуту та одягу, різноманітні керамічні та дерев'яні вироби. «Правачка» має буденний інтер'єр, у ній стоїть ткацький верстат. Відмітимо, що окрасою інтер'єру гуцульської хати є дерев'яні вироби, котрі відзначаються особливим багатством і барвистістю різьби. С. К. Маковський в праці «Народне мистецтво Підкарпатської Русі» так пише про популярність різьбярства на Закарпатті: «У всіх хатах, що подалі від великих доріг, можна побачити маслянки, фляги, дійниці, а також скрині і самопрядки з різьбленим узором... Не перевелись гуцули, котрі змайструють точно такий же предмет з усіма... оздобами старини...» [8, с. 397].

Багатство різноманітності форм гончарного посуду Закарпаття приваблює відвідувачів до експозиції інтер'єру кімнати хати з Іршавщини. Левову частку виставки складають горшки різних форм, миски і тарілки. У перших стінки повільно піднімаються догори, тарілки ж відзначаються малою висотою і крутизою спинок. Вони не глибокі. Житло прикрашене орнаментованими тарілками, розвішаними по стінах. Вони приваблюють особливою виразністю і багатством візерунків. Г. Івашків, розглядаючи гончарне ремесло у своїй праці «Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть», згадує про особливу композиційну побудову насичених орнаментами гончарних виробів Закарпаття: «Декор

керамічних виробів часто складався з білої обливки, часткового обливання... зеленою, жовтою або брунатною поливами, розпису звивистої гілочки поливного зеленого кольору в обрамленні горизонтальних вихрових смуг... Ще нижче, вже на теракотовому тлі автори малювали лінії вохри, які іноді поєднувались з мотивами кривульок білого, цеглястого та брунатного кольорів, крапчастих розеток. Таким чином майстри досягли ефекту неперервності композиції та контрастності кольорів» [6, с. 125].

Увагу відвідувачів привертає також угорське та румунське житло, де розміщується чи не найбільша в музеї під відкритим небом колекція домотканих виробів. Зауважимо, що ткацтво, як і виготовлення народного одягу та вишивка, були найбільш поширеними та масовими ремеслами на Закарпатті. До кінця 30-х років XX ст. більшість потреб у тканинах селяни забезпечували собі домашнім виробництвом. У кожній сім'ї були виготовлені з дерева ткацькі верстати («кросна»), а кожна жінка вміла прясти, ткати і вишивати. «На ткацькому верстаті виготовлялися різні вироби, що широко використовувалися в народному побуті – традиційний одяг, господарський (побутовий, інтер'єрний) та обрядовий текстиль. Від одягу до покрівця (доріжки для підлоги), від рушника до міхів та лантухів для збіжжя... – усе це виготовлялося вдома умілими жіночими руками» – згадує Сакалош О. М. у своїй праці «Традиції ткацтва на Берегівщині» [12, с. 204].

Не можемо оминати увагою і наймасштабнішу по кількості, розмаїттю барв, крою і технік вишивання експозицію народного одягу етносів Закарпаття, що змістовно представлена у всіх житлових об'єктах скансену. Ця виставка дає можливість глядачам заглибитися як і у загальноукраїнський контекст традиційної культури місцевого українського населення, так і у виразні етнографічно-територіальні та етнічні особливості в народній культурі угорського та румунського населення Закарпаття [7, с. 153]. З давніх часів народні майстри приділяли особливу увагу створенню буденного та святкового одягу, адже як відомо, за сорочкою і багатством її декорування населення Закарпаття часто визначало соціальний стан її власників. На детальному огляді даних експонатів зупинитися не будемо, оскільки широкому загалу відомі ряд ґрунтовних праць видатних науковців минулого та сучасності, які присвятили роки етнографічних та мистецтвознавчих студій, висвітлюючи історію та специфіку створення, оздоблення народного одягу Карпатського регіону.

На відміну від представлених вище і нині популярних народних ремесел Закарпаття, залишається актуальним питання збереження та відтворення призабутих: ковальства, архітектурної різьби та етномеблярства, котрі ще потребують послідовного вивчення технології створення та автентичних оздоб. Зусиллями народних майстрів та наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту, проводиться розробка спеціалізованих освітніх програм для популяризації призабутих видів декоративно-прикладного мистецтва краю.

На постійній основі музеї діють різноманітні мис-

тецьківиставки. Відмітимо, що на території скансену працівники музею постійно влаштовують цікаві акції, майстер-класи, інтерактивні заняття з елементами квесту, презентації результатів роботи музейної студії традиційної вишивки, організують спеціалізовані програми різного виду діяльності для різних категорій відвідувачів [4, с. 6; 5, с. 5].

Відмітимо, що в даному музеї, як і в інших українських скансенах, [10, с. 2], активно запроваджується тенденція у рамках навчальних програм, творчих перфомансів та фестивалів, відтворення просто неба традиційних ремесел і видів діяльності, що характерні для української традиційної культури загалом та Карпатського регіону зокрема, до прикладу: писанкарство, призабуті техніки народної вишивки, роботу мірошника, ткача, коваля, гончара, тесляра, пасічника і багато інших. Відвідувачам музею пропонується спробувати свої сили під керівництвом фахівця. Кожен може відчути себе уроліткальвишивальниці, чи гончара.

Зауважимо, що основна концепція освітньої та виховної діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту розкрита в праці Полак С. І. «Популяризація народного мистецтва засобами виставкової діяльності». Автор стверджує, що створення умов для активізації відвідувачів з метою залучення до національних надбань постає першочерговим завданням для працівників скансену. Базовим підґрунтям для організації і проведення оглядових, тематичних екскурсій, різного роду колоритних масових заходів для різних вікових категорій є, безумовно, експозиція музею під відкритим небом. На основі багаторічного досвіду визначилась чітка система підготовки експозицій, виставок, що перебуває у постійному русі, пошуку й удосконаленні, враховуючи не тільки художні цінності, але і локальні особливості культурних надбань наших пращурів. Згадаймо, що у музеї найбільш численні фондів збірки народного одягу і декоративної тканини (близько 3000 од. об.) Дану збірку достатньо представлено в діючій музейній експозиції, застосовується як комплексний показ, так і окремі компоненти з метою висвітлення локальних особливостей. Практикується і комплексний показ різноманітних взірців традиційно-побутової культур, відтворюючи узагальнюючий образ як синтез життя, побуту, промислів етнічних груп населення Закарпаття. З успіхом проходять виставки творів народного та сучасного декоративно-прикладного мистецтва з фондів збірок із серії «Знай, що ти є сином великого народу» [11, с. 221].

Варто відзначити, що специфіка діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту полягає у комплексному показі національної народної культури, архітектури, предметів побуту, знарядь праці, ужиткового мистецтва і активно використовується в навчальному процесі. Яскравим прикладом є залучення матеріалів музейної експозиції: «Народний одяг Закарпаття» та «Традиційна народна вишивка Закарпаття» у проведенні лекційних та практичних занять для студентів Закарпатського художнього інституту, відповідно до програми навчальної дисципліни закладу «Історія орнаменту».

В організації побудови експозиції є свої усталені традиційні підходи, зокрема підкреслимо, що тимчасові виставки творів образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, етнографічних матеріалів експонуються в залах не більше двох тижнів, особливо в літній період року, з метою запобігання негативного впливу сонячних променів, високих температур повітря, пилу на вироби з тканини, шкіри, хутра, оздоблені вишивкою, тканням, зокрема на ті унікальні колекції, які постійно зберігаються у фондосховищах, де контролюється і підтримується належний режим зберігання пам'яток [11, с. 224].

Підкреслимо, що важлива властивість Закарпатського скансену – наявність видовищного елемента і широкі можливості неформального спілкування (під час організації квестів, обрядів, театралізованих вистав, виступів фольклорних колективів) – це зумовлено і розширенням форм міжнародного співробітництва та творчими зв'язками між Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту і музеями Карпатського Євро регіону (м. Ніредьгаза – Угорщина, м. Сянок – Польща, м. Сату-Маре – Румунія). Беручи до уваги спільність обсягу дослідницьких зацікавлень, аналогічні методи роботи і наукові принципи в збереженні історико-культурної спадщини, укладаються двосторонні угоди, на основі яких спільними зусиллями проводяться наукові конференції, семінари, фестивалі народного фольклору, виставки, вивчається міжнародний досвід музейної справи. Без сумніву, цей двосторонній зв'язок слугує справі популяризації вікових надбань, моральних устоїв наших пращурів, вихованню етнічної самосвідомості [11, с. 224].

Підкреслимо, що хоча на сучасному етапі розвитку музейної справи і змінюється соціальна місія скансену, але питання поповнення фондів збірок музею, фізичної збереженості пам'яток дерев'яного будівництва, відтворення автентичності конструкцій і матеріалів при проведенні реставрації на сьогоднішній день є дуже актуальною і належить до числа першочергових у діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Варто згадати, що проблеми та перспективи фондозбереження розглядає Мегела М. І. у праці «Проблеми фондозбереження в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту», де автор підкреслює, що найбільше поповнення фондів відбулося в – 1970–1980-х роках, а за останні два десятиріччя кількість пам'яток закуплених музеєм значно зменшилася. Наразі, як стверджує науковець, фонди поповнюються за принципами комплексного комплектування, що включає в себе систематичне та тематичне комплектування.

Таким чином, на музейному обліку знаходяться кращі зразки дерев'яної архітектури та предмети матеріальної культури населення Закарпаття – вироби з текстилю (одяг, скатертини, рушники, ліжники), дерев'яні предмети різного функціонального призначення (меблі, бондарські речі, посуд, знаряддя праці, музичні інструменти), вироби з кераміки, фарфору та фаянсу (миски, тарілки, глечики, вази, горщики, кружки), вироби з металу (предмети побутового призначення, знаряддя праці) предмети образотворчого мистецтва (картини, ікони), предмети групи «Папір»

(книги, книго друки, періодичні видання), фотодокументи, вироби з лози, шкіри, писанки і т. д.

Автор відмічає, що даний історико-культурний потенціал не використовується повною мірою, у зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. Зокрема, важливим є той факт, що музей створювався в радянський період з метою відображення минулого закарпатського села, а також пропагування народного зодчества і етнографічних особливостей краю. Тому не було враховано цілий ряд факторів збереження та чим більш довготривалого життя наших скарбів у цілому і кожного предмета зокрема, що поставило проблематичним на сьогодні [9, с. 99–105].

Підсумовуючи вищесказане дослідником підкреслимо, що стан збереження пам'яток у більшості випадків залежить від стану фондосховищ та приміщень, де зберігаються предмети. Відсутність загальнодержавних програм по збереженню пам'яток і колекцій змушує покладати основні завдання по збереженню на співробітників музейних закладів. Саме колективні зусилля фондових працівників, реставраторів та наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту дають позитивні результати щодо збереження музейних предметів та сприяють відродженню призабутих унікальних взірців народних ремесел Карпатського регіону.

Відзначимо, що нині розробляється проект створення при музеї школи народних майстрів, адже професіоналів, знайомих з традиціями народних промислів та ремесел, катастрофічно не вистачає, а з роками їх стає все менше і менше.

Окрім завдання консервації, збереження, та експонування колекцій, Закарпатський скансен активно пропагує пріоритетність фундаментальних наукових досліджень історії та теорії українського музейництва, що реалізувалися в міжнародному проекті «Проривна культура – європейські цінності та спільне майбутнє. HUSKROUA 1101/139», котрий запроваджений у ході Програми прикордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENP – CBC – 2007–2013. Саме в рамках цього міжнародного проекту було проведено цілий ряд заходів щодо популяризації народних ремесел та ремісництва. Зокрема, у новому виставковому залі музею відбулося урочисте відкриття виставки з фондових зібрань музею «Творча спадщина Івана Антоновича та Сіона Івановича Сільваїв (різьба по дереву, живопис, писемні твори)». На базі виставки було презентовано книгу «І. Сильвай. Вибрані твори».

Влітку цього ж року працівниками музею разом з румунськими колегами було проведено Свято традиційного ткацтва «Ткани скарби». Дійство розпочиналось з відкриття виставки із фондової колекції музею

«Ткацьке ремесло на Закарпатті: історія та сьогодення». Протягом дня на території музею відбувались майстер-класи по ткацтву, які проводили за діючими ткацькими верстатами ткалі з Берегівського району. Також відвідувачі мали змогу навчитися виготовляти ткани прикраси з бісеру. Впродовж дня на території «старого села» діяла ярмарка-продаж виробів закарпатських майстрів, виступали фольклорні колективи, кожен відвідувач зміг покуштувати страви закарпатської кухні [1, с. 15].

А згодом, в Ужгородському скансені розповідали та показували традиційне народне вбрання українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Як пише Андял Г. В. у своїй праці «Історія і сьогодення Закарпатського музею народної архітектури та побуту»: – Чи не в перше у місті молоді люди одягли на себе не дорогий дизайнерський одяг, а безцінний спадок предків – оригінальні, автентичні народні костюми. Усі відвідувачі музею та гості акції мали змогу поринути у різнобарвний світ народного вбрання гуцулів, бойків, лемків і волинян. Сама акція під назвою «Невичерпність традицій» складалась з трьох частин: урочистого відкриття виставки, лекції презентації та показу народних костюмів. Акція отримала чималий розголос у ЗМІ та інтернет-ресурсах [1, с. 16].

Відзначимо, що вищевказані події є першим кроком у інтерактивній комунікації, яка сприяє вивченню традиційної культури Закарпаття молодим поколінням. Підкреслимо, що концепція «оживлення» експозицій Закарпатського музею народної архітектури та побуту передбачає не тільки проведення свят, відтворення елементів народної обрядодії на широкий загал, але і зумовлює впровадження в постійну дію: водяного млина, кузні, гончарних майстерень та інших ділянок традиційних ремесел і промислів.

Відмітимо, що масові заходи та етно-мистецькі перформанси, які проводяться на території скансену, базуються на народних традиціях та пов'язані із звичаєво-побутовою культурою краю, органічно вплітаючись експозиції музею, доповнюють і оживляють їх.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що система культурно-просвітницької діяльності щодо збереження, відродження і популяризації цінностей традиційного ремісництва та художніх промислів є на Закарпатті складовою частиною сучасного процесу відродження загальнонаціональної культурної спадщини українського народу. Розглянувши нові форми спілкування з відвідувачами, котрі активно використовуються в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту виявлено, що дані заходи мають педагогічно-мистецьку та виховну функції, сприяють поглибленню міжкультурної комунікації, зростанню етнокультурної свідомості суспільства.

Список використаних джерел

1. Андял Г. В. Історія і сьогодення Закарпатського музею народної архітектури та побуту / Г. В. Андял // Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : зб. наук. ст. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2015. – С. 5–21.
2. Гудченко З. Музеї народної архітектури України / Зоя Гудченко. – К. : Будівельник, 1981. – 120 с. : іл.
3. Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку / Архип Данилюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 104 с.

4. Звіт відділу експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту за 2015 рік / В. В. Коцан. – Ужгород, 2015. – 10 с.
5. Звіт Закарпатського музею народної архітектури та побуту за 2016 рік / В. В. Коцан. – Ужгород, 2016. – 10 с.
6. Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть / Галина Івашків. – Львів, 2007. – 253 с.
7. Коцан В. В. Методики і методи вивчення традиційного народного одягу українців Закарпаття / В. В. Коцан // Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : зб. наук. ст. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2015. – С. 153–167.
8. Маковський С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси / Сергей Константинович Маковский // Вчені Росії про Закарпаття. – Ужгород : «Гражда», 2009. – С. 397.
9. Мегела М. І. Проблеми фондозбереження в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту / М. І. Мегела // Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : зб. наук. ст. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2015. – С. 99–106
10. Маркіна Ю. М. Скандени – інноваційні об'єкти музейного туризму [Електронний ресурс] // Ю. М. Маркіна : сайт геолого-географічного факультету Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара. – Режим доступу : <http://www.ggf-dnu.org.ua>.
11. Полак С. І. Популяризація народного мистецтва засобами виставкової діяльності (На прикладі Закарпатського музею народної архітектури та побуту) / С. І. Полак // Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : зб. наук. ст. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2015. – С. 220–226.
12. Сакалош О. М. Традиції ткацтва на Березівщині / О. М. Сакалош // Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : зб. наук. ст. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2015. – С. 204–209.
13. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток/ Ганна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.:іл.
14. Шмелев В. Музеи под открытым небом: очерки истории возникновения и развития/ Виктор Шмелев. – К. : Наукова думка, 1983. – 120 с.

В. В. Олейник,

кандидат культурологии, Мукачевский государственный университет
м. Мукачево, Украина

В. В. Коцан,

кандидат исторических наук, Ужгородский национальный университет
м. Ужгород, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ СОХРАНЕНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ ремесел КАРПАТСКОГО РЕГИОНА СРЕДСТВАМИ ЗАКАРПАТСКОГО МУЗЕЯ АРХИТЕКТУРЫ И БЫТА

В статье рассмотрены культурно-развлекательные, художественные, образовательные и другие формы сохранения и популяризации традиционных ремесел Карпатского региона. Проанализированы проблемы и перспективы сбора, хранения и изучения образцов народного ремесленничества, осуществляемых средствами Закарпатского музея народной архитектуры и быта.

Определено, что специфика деятельности Закарпатского музея народной архитектуры и быта состоит в комплексной демонстрации национальной народной культуры, архитектуры, предметов быта, орудий труда, прикладного искусства и активно используется в учебном процессе. Исследовано, что ведущими в вопросе популяризации местных ремесел являются выставки ремесленной продукции, профильные мастер-классы, фестивали и ярмарки.

Ключевые слова: скансен; музей; экспонат; промыслы и ремесла; коллекция; фестиваль.

V. Oliinyk,

Phdinculture studies, Mukachevo State University,
Mukachevo, Ukraine

V. Kotsan,

Candidate of historical sciences, Uzhgorod National University,
Uzhgorod, Ukraine

MODERN WAYS OF PRESERVATION AND POPULARIZATION IN MEANS OF TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE TRADITIONAL CRAFTS AND LIFE OF CARPATHIAN REGION

The article details whit the survey of cultural, leisure, artistic educational and other ways of preservation and popularization of traditional crafts of the Carpathian region. Problems and perspectives of collecting, storing and studying samples of folk handicrafts carried out by means of the Transcarpathian museum of folk architecture and life are analyzed.

It is determined that specificity of the activities of the Transcarpathian Museum of folk architecture and life consists in a comprehensive demonstration of national folk culture, architecture, household items, tools, applied art and is actively used in the educational process. It was investigated that exhibitions of handicraft products, profile master classes, festivals and fairs are the leaders in the issue of popularization of local handicrafts.

Key words: open air museum; museum; exhibit; crafts and trades; collection; festival.

Рецензенти: *Левченко Л. Л.*, д-р іст. наук, доцент.
(Державний архів Миколаївської області)
Міронова І. С., д-р іст. наук, проф.
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Олійник В. В., Коцан В. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 04.04.2017

АНТИЄВРЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі матеріалів чорносотенної преси проаналізовано антиєврейську діяльність СРН на Волині на початку ХХ ст. З'ясовано, що ускладнювало і так непрості міжетнічні взаємовідносини у поліетнічному суспільстві регіону напередодні Першої світової війни. Органи адміністративної влади, проводячи внутрішню політику, упереджено ставилися до представників тих етнічних груп краю, які належали до інших релігійних конфесій та зберігали свою національну самоідентичність.

Ключові слова: Волинь; чорносотенці; пропаганда; євреї; русифікаторська політика.

На початку ХХ ст. у губерніях Правобережної України спостерігалось загострення міжнаціональних та міжконфесійних взаємовідносин. Це підсилювалося ще й тією обставиною, що у ряді губерній існувала штучно створена російськими імперськими урядами «смуга осілості» для євреїв, у межах якої вони мали змогу відносно вільно селитися. Але й там існував для них ряд суттєвих обмежень. Територія Волинської губернії входила до цієї смуги. Органи адміністративної влади, проводячи внутрішню політику, упереджено ставилися до представників тих етнічних груп краю, які належали до інших релігійних конфесій та зберігали свою національну самоідентичність.

Ці процеси посилювалися після Маніфесту імператора Миколи II від 17 жовтня 1905 р. В імперії розпочали свою діяльність політичні угруповання. Одним із них був Союз руського народу (СРН). Створений восени 1905 р. за активної підтримки Російської православної церкви (РПЦ) він невдовзі здобув лідируючі позиції як у загальноросійському чорносотенному монархічному русі, так і політичному житті Волині, зокрема. Серед ключових постулатів цього політичного угруповання була беззастережна підтримка російської монархічної ідеології, возвеличення російської нації, православної церкви з одночасною дискримінацією представників інших етнічних груп, яких вони називали «інородцями».

Центром пропаганди ідеології чорносотенців на Волині стала Почаївська Лавра, у друкарні якої було надруковано величезну кількість видань чорносотенців. А пресовий орган Почаївської Лаври – «Почаївський листок» став рупором СРН у краї.

Шалена юдофобська, антипольська та антинімецька пропаганда, розгорнута чорносотенцями, ще більше загострювала і так складні міжетнічні і міжконфесійні взаємовідносини на Волині. Євреї складали другу за чисельністю етнічну групу тогочасного населення Волинської губернії, поляки – третю. При цьому не

слід забувати, що поляки становили більшість великих землевласників, які відігравали важливу роль у розвитку економічного потенціалу регіону.

Проводячи відверту русифікаторську політику, чорносотенці на сторінках своїх пресових видань у руслі традиційної російської пропаганди звинувачували євреїв у всіх негараздах, що існували в імперії. В одній із таких статей, опублікованій у «Почаївському листку», читачів інформували, що у своїй книзі «Таємниця крові в євреїв» куратор Туркестанського краю, колишній професор богослов'я римо-католицької духовної академії у Петербурзі І. Є. Пранайтис обґрунтував концепцію, що у євреїв «існує так звана догма крові»; що всі без винятку рабинські школи, незважаючи на їхні розбіжності з різноманітних релігійних питань, об'єднані ненавистю до неєвреїв, які, відповідно до талмуду, вважалися «не людьми, а тваринами в образі людини»; що почуття «злоби й ненависті євреїв», з точки зору їхнього «релігійного закону», до представників інших конфесій досягло «найбільшої гостроти по відношенню до християн». Вбивство неєврея, згідно з твердженням автора статті, мало важливе значення «жертвовного акту» й було одним із найважливіших обрядів «єврейського релігійного культу». А вживання іудеями християнської крові становило велику таємницю, яка була відома не всім, а лише «рабинам, книжникам, фарисеям». Цю таємницю передавав батько словесно «під велику клятву» одному з своїх синів [1, с. 7–8].

В іншій статті щодо вживання іудеями крові християн відзначалося, що згідно з «фантастичними забобонами, євреї схильні вживати християнську кров», причому не лише при виконанні своїх релігійних обрядів. Відповідно до тверджень автора статті, не підкріплених жодним фактом вони використовували кров християн також і з лікувальною метою при різноманітних захворюваннях, а також для надання бі-

льшої врочистості своєму «релігійному святу «Пурім», додавали кров у солодоці, які вживали [2, с. 2].

Отже, чорносотенці на сторінках свого пресового органу звинувачували іудеїв, що вони скоювали ритуальні вбивства християн та вживали їхню кров. Окремо обґрунтовувалася точка зору, що євреї з ненавистю ставилися саме до християн і не вважали їх за людей. При цьому у двох наведених нами публікаціях автори не навели жодного факту таких дій з боку іудеїв. Це була чергова пропагандистська вигадка російських чорносотенців, в якій чітко визначена мета: сформувати образ євреїв, які люто ненавиділи християн. Враховуючи тогочасний рівень освіченості волинян, такий пропагандистський хід міг принести бажані для влади результати, а саме посилити антиєврейські настрої у суспільстві.

Однією з традиційних антиєврейських тем, яка не сходила з сторінок чорносотенних пресових органів, була тема образи євреями імперських органів влади. Так, підсумовуючи роботу адвокатів-євреїв по захисту Бейліса, було піднято неймовірний галас щодо «образливої резолюції». Мовляв адвокати-євреї «Звинувачували Російську державну владу: 1) у перекручуванні основ правосуддя; 2) у створенні процесу Бейліса; 3) у наклепі на єврейський народ; 4) у пропаганді расової і національної ворожнечі; 5) у порушенні над основами людського співіснування; 6) у приниженні й позорі Імперії в очах усього світу» [3, с. 13–14]. Детальний аналіз матеріалів опублікованих на сторінках чорносотенної преси, свідчить, що чорносотенці робили усе можливе, щоб зобразити іудеїв ворогами російської держави.

Традиційно в дусі тогочасної імперської пропаганди діячі СРН намагалися звинуватити представників інших етнічних груп та конфесій у діяльності, спрямованій на «порушення основ держави».

Намагаючись дискредитувати заможних євреїв, які на початку ХХ ст. почали відігравати важливу роль в економічному житті регіону, чорносотенці звинувачували їх у різноманітних зловживаннях і розповсюдженні фальшивих асигнацій. З цього приводу на сторінках досліджуваного видання відзначалося, що заможний житель Києва, Бродський, повернувшись з-за кордону, «привіз з собою багато фальшивих асигнацій». Спільно з своїми поплічниками, теж євреями, почав їх продавати у Київському генерал-губернаторстві та на півдні. А Київський цивільний губернатор Гессе за твердженням автора публікації вважав «некоректним» заважати йому в цьому. Розслідування фактів розповсюдження фальшивих асигнацій розпочав Новоросійський губернатор Строганов. Він відрядив до Києва чиновника, який вів розслідування справи. Коли ж чиновник виявив «злочинців» він несподівано помер у Києві [4, с. 14–15].

Отже, заможного єврея звинуватили у розповсюдженні фальшивих грошей. Показово, що таке звинувачення висували не правоохоронні органи імперії, а саме чорносотенці. Намагання дискредитувати Київського цивільного губернатора, який не «втручався» у цю справу свідчить, що цей високопоставлений імперський чиновник цілком ймовірно чимось не задовольняв чорносотенців.

Питання пов'язані, з отриманням євреями неправомірних прибутків і гнобленням ними селян, серед багатьох інших тем були важливою складовою антиєврейської пропаганди. Адже саме іудеї, не втомлялися повторювати чорносотенці винні у всіх негараздах, що були у регіоні. В одній із публікацій, наприклад, ішлося про порушення, під час руху єврейських диліжансів між містами Новоград-Волинський і Житомир. За нібито спостереженнями автора статті, перевізники вдавалися до «обману, на який Житомирській поліції давно пора звернути увагу». Мовляв селян, які платили за проїзд 1 руб. у 2 класі, потім примусово пересажували на верх диліжансу й під час руху брали багато нових пасажирів, що призводило до переповненню транспортного засобу. На будь-які зауваження селян перевізник не реагував. Це стосувалося лише селян [5, с. 10].

В іншій публікації під промовистою назвою «Жидівська підлість – підробка коней» автор розповідав, що навіть загальновідомому вмінню циган обманювати покупців під час продажу ними коней, їм далеко до того, «що влаштував Тамбовський єврей Файнберг». У Тамбові на 2-х ярмарках продавали 2–4 тис. коней, покупцями було «виявлено фальсифікації». Під час огляду стаєнь Файнберга, який реалізовував на ярмарку коней, вирощених на конезаводах, у «9 коней на місці зубів виявлено свіжі рани», у деяких було зламано молочні зуби. Це євреї-торговці робили свідомо, намагаючись штучно змінити вік скакунів, щоб завищити їхню ціну і таким чином одержати більші прибутки [6, с. 6–7].

Отже, чорносотенці звинувачували євреїв-перевізників і торговців кінями у тому, що вони намагалися незаконними шляхами отримувати надприбутки. У першому випадку член СРН радив звернути на ці дії місцевій поліції, а в другому мова йшла про те, що відбувалося далеко за межами регіону. При цьому у таких діях звинувачували лише представників однієї етнічної групи. Частина фактів не була доведена.

Ще однією темою, яку вдало використовували чорносотенці, було питання єврейського землеволодіння. Відповідно до законодавства Російської імперії вони не мали права володіти землею, а також її орендувати. Але, на думку членів СРН, євреї порушували це й через підставних осіб купували чи орендували навіть цілі маєтки.

«Жидам закон забороняє купувати і володіти землею, та ці паразити примудряються купувати цілі маєтки й володіти ними. А ми чого дивилися, ми самі допомагаємо їм грабувати нас, а потім плачемо, що ображають нас». І далі ішлося про ситуацію, що склалася у с. Рожищі (Луцький повіт), де селяни мали намір придбати у поміщика Чернишова 1085 десятин землі за ціною 285 руб. за десятину. Однак з'явилися євреї Гутман і Декельбаум і почали вимагати з селян «кубашу». Коли ж ті відмовили їм вони придбали землю у поміщика за ціною 250 руб. за десятину. Договір купівлі-продажу оформили у Київського нотаріуса Шенфельда на підставну особу – жителя м. Житомир Туркевича. Після цього вищеназвані євреї разом з прикажчиками «Елем, Срулем та іншою нечистою господарюють у цьому маєтку». Окрім цього, стверджував автор публікації, відомий чорносотенець,

автор низки антисврейських та антипольських статей П. Молдавський – Гутман у 1909 р. придбав у с. Підзамче (Дубенський повіт) землю по 200 руб. за десятину, а продав селянам по 303 руб. Купча на ту його оборудку була оформлена на М. Мішакова. У статті автор радив селянам звернутися зі скаргою до Волинського губернатора на «засилля» євреїв, адже згідно з законом вони «не мали права володіти землею» [7, с. 11].

В іншій статті цього ж автора під назвою «Царство жида Гершки» було відзначено, що у с. Шклин (Луцький повіт) євреї Г. Блунштейн спільно з «інородцями», які йому допомагали, підняли ціну на землю настільки, що селяни, які її бажали придбати, не мали змоги цього зробити; він також обмежив доступ селянської худоби до води. Це робилося, щоб «тримати у кабалі село» й отримувати спільно з іншими євреями прибутки за рахунок місцевих селян. Автор обгрунтовував доцільність примусового виселення євреїв з цього населеного пункту й радив селянам «скласти ухвалу, якою просити начальство виселити цього поганого жида». У випадку, якщо вона не буде підтримана органами влади, то скласти «другу, третю, десятю і т. д.» [8, с. 33].

Надумана чорносотенцями проблема незаконного єврейського землеволодіння у Російській імперії неодноразово порушувалася на сторінках їхніх пресових органів. Основною метою таких публікацій було переконати суспільство, що євреї не лише порушували законодавство держави, а й свідомо перешкоджали селянам купувати землю. Аналізуючи цю проблему, робився висновок, що «Єврейське землеволодіння у Росії за 40 останніх років зросло з 70 000 до 2 381 057 десятин», в тому числі 1 546 000 десятин їм належали на правах власності станом на 1900 р. За перше десятиліття ХХ ст. вони придбали більше землі, ніж за попередні роки і їм належало близько 5 млн. десятин землі. Але земля євреям була потрібна не для ведення сільського господарства, яким вони ніколи не займалися й до ведення якого «вони мають відразу, а як засіб гешефту, кабали й панування над гоями». І далі йшло роз'яснення, що євреї не мали права володіти нерухомим майном поза межею «смуги ослістості», і висловлювалося надія, що «захоплена» ними земля буде «відчужена для потреб Селянського банку» [9, с. 2].

Отже, як бачимо, у низці публікацій чорносотенці звинувачували євреїв у незаконному володінні землею, придбанні маєтків на підставних осіб та свідомому завищенні ціни на землю, яку мали намір придбати селяни. Зміст цих матеріалів дає підстави стверджувати, що таким чином члени СРН намагалися звинуватити євреїв у спекуляціях землею, тиску на селян і «радили» останнім добиватися їхнього примусового виселення з сіл регіону.

Одним із лейтмотивів, який почали використовувати чорносотенці у своїй юдофобській пропаганді, була «протидія» євреїв розселенню селян на хутори. З цього приводу відзначалося, що у с. Голоби (Ковельський повіт) євреї чинили перепони розселенню селян на хутори, «орендуючи селянську землю». Й далі аналізуючи види діяльності іудеїв, які проживали у цьому населеному пункті, ішлося, що «один із них – М. Шпінгберт – торгував, не маючи патенту», інший

євреї – Г. Грімпенгер «споював селян пивом за свідомством на ім'я Каватного», власника пивзаводу у м. Купечів. Інші на землі, яку орендували у селян, «незаконно звели будівлі». А найбільш «нахабний із них Х-Л Хрізман» володів біля залізничної станції складом з лісовими матеріалами. Закінчувалася публікація промовистими словами: «А ми всі шукаємо де ж це жида живуть по селах, чи можуть вони порушувати закон, та як вони можуть перешкоджати розселенню селян на хутори» [10, с. 31].

Член СРН А. Добруцький, порушуючи тему єврейського землеволодіння, відзначав, що він планував придбати земельний наділ у своєму рідному селі Вілія (Острозький повіт), але землевласник Рейн не продав йому тієї землі, «про яку ми його просили», а продав її чеським колоністам. У зв'язку з цим родина цього чорносотенця переїхала «на нове місце проживання». Й далі, торкнувшись єврейського питання, він звернув увагу, що коли селяни с. Велика Радога того ж повіту підготували клопотання про примусове виселення єврея з їхнього населеного пункту, той довідавшись про це, «почав просити заможних селян його підтримати й не виселяти, слабших спюював, бідніших чимнебудь задобрював». У результаті його не виселили. У с. Коритному (Острозький повіт) селяни також планували подати Волинському губернатору прохання про виселення з їхнього села єврея, який, за твердженням автора статті «їх обкрадав, обважував та називав селян «собаками». Як і в попередньому випадку, він одних селян «підкупив чи підпоїв або підмовив» іншим погрожував. У результаті питання про його виселення знялося. Наприкінці статті чорносотенець відзначав: «Побільше б народу нашому стійкості, жида п'ють кров і не жаліють нас, а ми росіяни... вже дуже слабкі й піддатливі до жидівського підлещування» [11, с. 22–23].

У багатьох номерах своїх пресових видань чорносотенці ставили питання доцільності примусового виселення євреїв з ряду населених пунктів. Тому діячі СРН у своїй юдофобській пропаганді підбурювали місцевих жителів писати скарги на євреїв, щоб їх примусово виселяли. Траплялося, що поліція таки примусово виселяла євреїв. Але коли вони згодом поверталися і надалі проживали у своїх будинках, це викликало лютю у чорносотенців. Так, з залізничної станції Рафалівка (Рівненський повіт) «поліцейськими приставами було примусово виселено єврея, який кудись з'їздив і повернувся», і тепер «жид продовжує і далі абсолютно спокійно жити, а при зустрічі з приставом лагідний і добрий... Для чого і для кого було проведено виселення і написаний документ... ніхто не розуміє», – обурювався автор в одній із публікацій. І далі продовжував, що саме так «у нас на Волині виконуються губернаторські розпорядження» [12, с. 31].

Отже, члени СРН проводили активну кампанію по підбурюванню селян писати губернатору прохання про примусове виселення євреїв. У тих випадках, коли це не вдавалося зробити, знову ж таки винуватими залишалися євреї, які, за твердженням чорносотенців, «підкуповували або спюювали» місцевих селян, котрі потім не домагалися їхнього виселення. Коли ж євреї після примусового виселення поверта-

лися на своє місце проживання, то звинувачувалися поліцейські, які не реагували на їхнє повернення й повторно не виселяли.

В окремих випадках чорносотенці звинувачували іудеїв у їхній допомозі підпільникам-революціонера та іноземним державам. З цього приводу в одній із статей було відзначено, що у с. Здомисль (Ковельський повіт) проживав І. Шлехта. Він, «всівшись на селянській землі, почав думати, як би йому знайти спосіб жити добре і ще зібрати ... для допомоги іноземцям та революціонерам», щоб розгромити Російську державу й знищити у ній «все святе православне». Він різними способами, орендував багато селянської землі, не маючи патенту, відкрив торговельний заклад. У цьому, стверджували чорносотенці його «покровителем» був місцевий поліцейський урядник. І наприкінці: «Дивіться, православні люди, як жиди за ваші власні гроші кують на Вас кайдани, і не дай Бог дадуть жидам рівноправ'я. Згадайте, старі люди і накажіть молодим, що було тоді, як жиди мали ключі від церкви» [13, с. 8].

В іншій статті чорносотенний журналіст писав, що у Києві в єврейській родині з дитинства виховувалася православна дівчина з селянської родини, яку іудеї планували примусити прийняти їхню віру. І далі автор застерігав, що цього не можна допустити [14, с. 22].

У багатьох статтях ішлося про те, що євреї у своїх торговельних закладах обдурювали клієнтів, а коли це виявлялося, то інші іудеї підтримували своїх одновірців. З цього приводу в одній із статей лунав заклик не відвідувати їхніх крамниць чи корчм, адже в них відвідувачам доводилося «нюхати різний сморід та чути, як нас зневажають різні Дуді». А замість єврейських закладів відкрити магазини, читальні чи чайні які б належали росіянам [15, с. 13–14].

Таким чином, члени СРН звинувачували євреїв не лише у лихварстві, а й антидержавній діяльності. При цьому жодного вагомого факту не наводилося. Чорносотенці цілеспрямовано використовували свій пресовий орган для дискредитації представників даної етнічної групи. Часто ініціаторами цього були чорносотенне духовенство та представники адміністративної влади.

Отже, така діяльність СРН на Волині стимулювала подальшу ескалацію напруги у суспільстві й сприяла загостренню міжетнічних взаємовідносин. Юдофобська політика чорносотенців мала чітко окреслену мету – штучно створити образ «єврея-ворога» селян, християн, який їх пригноблював і принижував. Випадки, коли українські селяни не дозволяли примусово виселяти євреїв з населених пунктів, обурювали чорносотенців, які у цих випадках безпідставно вважали, що місцевих селян підкупили.

Список використаних джерел

1. Экспертиза Пранайтиса // Почаевский листок. – 1913. – 25 октября. – № 41. – С. 7–8.
2. Кровь в медовых пряниках // Почаевский листок. – 1913. – 18 ноября. – № 45. – С. 2.
3. Оскорбление жидами-адвокатами Российской государственной власти // Почаевский листок. – 1913. – 11 ноября. – № 44. – С. 13–14.
4. Как составляются их капиталы // Почаевский листок. – 1913. – 11 ноября. – № 44. – С. 14–15.
5. Жидовские дилижансы // Почаевский листок. – 1911. – 28 апреля. – № 14–15. – С. 10.
6. Жидовская подлость – подделка лошадей // Почаевский листок. – 1912. – 4 января. – № 1. – С. 6–7.
7. Молдавский П. Обход закона / П. Молдавский // Почаевский листок. – 1911. – 24 марта. – № 10. – С. 11.
8. Молдавский П. Царство жида Гершки / П. Молдавский // Почаевский листок. – 1911. – 28 апреля. – № 14–15. – С. 33.
9. Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 2.
10. Жиды препятствуют расселению на хутора // Почаевский листок. – 1911. – 24 мая. – № 17–18. – С. 31.
11. Добруцкий А. Жидовский гнёт (Из письма союзника) / А. Добруцкий // Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 22–23.
12. «Высылка состоялась» // Почаевский листок. – 1911. – 24 мая. – № 17–18. – С. 31.
13. Жиды и их покровители // Почаевский листок. – 1912. – 7 января. – № 2. – С. 8.
14. Ровинский А. Д. Не спасём ли погибающую / А. Д. Ровинский // Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 22.
15. Фантюк А. Друг за друга жиды стоят горой, а в русских этого ой-ой не любят / А. Фантюк // Почаевский листок. – 1911. – 24 марта. – № 10. – С. 13–14.

Я. П. Цецик,

канд. ист. наук, доцент кафедры государственного управления,
документоведения и информационной деятельности
Национального университета водного хозяйства и природопользования,
г. Ровно, Украина

АНТИЕВРЕЙСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕРНОСОТЕНЦЕВ НА ВОЛЫНИ В НАЧАЛЕ XX века.

На основе материалов черносотенной прессы проанализировано антиеврейскую деятельность черносотенцев на Волини в начале XX века. Выяснено, что усложняло и так непростые межэтнические отношения в полиэтническом обществе региона накануне Первой мировой войны. Органы административной власти, проводя внутреннюю политику, предвзято относились к представите-

лям тех этнических групп края, которые принадлежали к другим религиозным конфессиям и сохраняли свою национальную самоидентичность.

Ключевые слова: Волынь; черносотенцы; пропаганда; евреи; русификаторская политика.

J. Tsetsyk,

Candidate of historical Sciences, Associate Professor of public administration,
records management and information activities

National University of water management and nature resources use,
Rivne, Ukraine

ANTI-JEWISH ACTIVITIES OF THE BLACK HUNDREDS IN VOLYN IN THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

In the article on the basis of the Black-Hundred press analyzed the direction of anti-Jewish reactionaries in Volyn. Based on an impartial analysis of documents prove that such activities contributed to complication and so not simple interethnic relations in the region.

NRF members campaigned, with the aim of inciting villagers to request the governor forced eviction of Jews. In cases where it could not make again guilty were Jews, according to the Black Hundreds «bribed or spoyuvaly» local farmers who then sought not their eviction. When they returned after the forced eviction in their place of residence is in this case were guilty policemen, who did not respond to their return and re evicted.

They accused the Jews not only in usury, but also anti-state activities. However, no strong arguments are not cited. They deliberately used his body press to discredit members of this ethnic group. This was initiated and reactionary clergy and representatives of the administrative authorities.

Key words: Volyn; Black Hundreds; propaganda; Jews; Russification policy.

Рецензенти: ***Котляр Ю. В.***, д-р іст. наук, проф.

(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

Міронова І. С., д-р іст. наук, проф.

(Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

© Цецик Я. П., 2017

Дата надходження статті до редколегії 14.02.2017

РОЗДІЛ 5.

ХРОНІКИ, РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII–XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA :
WYD. AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S.

З набуттям нашої державою незалежності українська історична наука не тільки стала позбуватися застарілих методологічних засад, але й активно входить в міжнародний науковий простір. З цього моменту вже не одиниці тих кому поталанило, а цілий десант перспективних молодих та маститих науковців почав активно опановувати центральноєвропейські та західноєвропейські бібліотеки і архіви. Перестало бути табу спілкування із закордонними колегами. Спільні конференції, реалізація грантів (прикладом може слугувати діяльність професорів Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького), літні школи для молодих науковців тощо. Є підстави говорити про плідну співпрацю українських та польських істориків, що дозволяє поступово долати розбіжності в підходах та поглядах на спільне минуле. Польські колеги цікавляться напрацюваннями українських (в тому числі діаспорних) істориків. У свою чергу, не залишається поза увагою наших вітчизняних, доробок польських фахівців.

Нашу увагу привернула недавно опублікована робота відомого своїми попередніми монографіями¹ доктора габілітованого, титулярного професора, завідувача кафедри історіографії та методології історії Академії імені Яна Длугоша Тадеуша Срогоша. Ця праця представляє собою зібрання суттєво доопрацьованих статей автора частина з яких виходила раніше і стосувалися польсько-української минушини XVII–XVIII ст. Принагідно зазначимо, що на цю обставину у «Вступі» звертає й сам автор (с. 12). На переконання польського колеги: «Історію України XVII – XVIII ст. можна розглядати в рамках змагання з атмосферою страху, суспільними заворушеннями, епідеміями і війною з одного боку та відбудовою і модернізацією з іншого боку» (с.10). У вступі дослід-

ник також здійснив спробу дати трактування поняття «креси» в різні історичні епохи. Так, він зауважив, що власне з XIX ст. поняття «креси» застосовувалося в суспільно-культурному контексті. Під «кресами» зазвичай розуміли терени Першої Речіпосполитої на південно-східних окраїнах. Автор роботи звертає увагу читача на ту обставину, що зважаючи на критичне ставлення українських і деяких західних фахівців ставлення до терміну «креси», сучасний польський дослідник Здіслав Будзинський підняв у польській історіографії дискусію стосовно того чи слід замість терміну «креси» послуговуватися терміном «пограниччя»? На думку Т. Срогоша, більш нейтральним терміном є «правобережна Україна» чи «Правобережжя», якими часто послуговуються українські й російські історики. Однак, структура роботи, зокрема, проблематика першого і четвертого розділів не дозволили автору послуговуватися ним при визначенні заголовку праці.

Робота складається з чотирьох частин. Першу автор назвав «Зустріч з історіографією». Відкриває її розділ присвячений проблемі постаті козаків у історіографії Людвіка Кубалі. Т. Срогош звертає увагу читача, що не так вже й багато дослідників вивчали творчий спадок львівського історика. Серед них він вказує представницю познанського осередку А. Кубяк, знаного теоретика військової стратегії Б. Міськевича, молоду дослідницю зі Львова О. Руду, докторантку Дніпропетровського національного університету О. Пестрикову. Додамо від себе, що не оминула своєю увагою доробок Л. Кубалі історик з Херсона А. Ткачук. Автор рецензованої книги звертає увагу на те, що Л. Кубала у своїй творчості дотримувався підходів сформованих у тогочасній польській історіографії. Аналізуючи оцінки відомого дослідника з Опольє, доктора габілітованого, професора Т. Цесельського автор акцентує увагу на його критичному баченні наукового спадку Л. Кубалі. Адже на переконання Т. Цесельського «поруч із розвідками А. Ролле і Ф. Равіти-Гавронського праці Л. Кубалі відносяться до популярних і не критичних, а також бідні на факти». Як тут не погодитися?! (Є. Сінкевич). Т. Срогош дає пояснення такої ситуації, звернувши увагу читача

¹ Srogosz T. *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim.* – Łódź, 1993. – 498 s. Srogosz T. *Dżuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta.* – Wrocław, 1997. – 151 s. Srogosz T. *Pomoc weteranom, rannym i chorym na ziemiach polskich w latach 1806-1807.* – Częstochowa, 2001. – 204 s. Srogosz T. *Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki.* – Częstochowa, 2003. – 248 s. Srogosz T. *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku.* – Warszawa, 2010. – 264 s.

на те, що А. Ролле був лікарем, а Ф. Равіта-Гавронський випускником аграрного вузу. Щодо Л. Кубалі, то професор Т. Срогош звертає увагу на ту обставину, що польського історика зі Львова активно цитували сучасники так і нині діючі дослідники українського козацтва. Акцентував він увагу й на тій обставині, що творчість Л. Кубалі справила значний вплив на автора «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича.

Достатнє місце приділив автор рецензованої книги відображенню в роботах Л. Кубалі постаті Богдана Хмельницького, до якого очевидно той не мав великих симпатій, хоч і визнавав його хоробрість і військовий талант. Т. Срогош наводить думку П. Борека про те, що чим ближче до події, тим більше опоненти зображують особу гетьмана в негативних тонах. На переконання автора – характеристика особистості Б. Хмельницького і його діяльності потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Другий розділ має назву «В колі українських дослідників гайдамацьких рухів: Петро Мірчук і Григорій Й. Храбан». Автор звертає увагу на ту обставину, що в умовах міжкультурного діалогу бар'єри до ознайомлення з доробком науковців інших держав, в тому числі українських істориків, мають бути подолані. Вибір істориків робити яких аналізуються не був випадковим, адже вони займалися гайдамацьким рухом і Коліївщиною, зазначив Т. Срогош (с. 33). На переконання дослідника Петро Мірчук і Григорій Ю. Храбан, то визначні постаті в українській історіографії. Перш ніж характеризувати доробок своїх героїв, Т. Срогош знайомить свого читача з їх біографією. Адже він переконаний, що життєвий і науковий шлях, перипетії з написанням статей і монографій позначилися на якості виконаних праць. Далі здійснено аналіз за розділами однієї з найбільш знаних робіт П. Мірчука «Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р.» (Нью Йорк, 1973). Автор акцентує увагу та тому, що польські й російські історики, особливо давні, вважали, що повстанці не мали жодної мети і мати її не могли. Однак, П. Мірчук стверджував, що Коліївщина мала важливі ознаки національно-визвольної боротьби. Польський вчений вважає, що оцінка тверджень й інтерпретацій П. Мірчука не може бути однозначною. З одного боку його праця є достатньо розлогою, опертою на широке коло джерел. Однак, польський історик книгу П. Мірчука не може сприйняти зважаючи на відповідний підбір фактів, тенденційні тези, послугування специфічною термінологією («польська окупація» тощо).

Т. Срогош звертає увагу, що Г. Храбан проблематику гайдамацького руху вивчав у архівах Києва, Львова, Москви і Ленінграду впродовж кількох десятків років. Вінцем його дослідницької праці стала книга «Спалах гніву народного (Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр.)» (Київ, 1989). Автор рецензованої нами праці розділ за розділом розглядає погляди українського дослідника гайдамацького руху. Т. Срогош звертає увагу, що Г. Храбан оперся на марксистську методологію і зобразив повстання як класову боротьбу бідних прошарків населення всіх національностей проти пануючої шляхти. Польський науковець одним

із ключових недоліків праці Г. Храбана вважає відсутність його обізнаності із джерелами, що зберігаються в архівах і рукописних відділах бібліотек Польщі. На його думку, низка хибних підходів до гайдамацького руху посіли чільне місце в шкільних підручниках нашої країни. Вихід йому бачиться у напрацюванні спільного бачення щодо гайдамацьких рухів, «яке запропонувала відома дослідниця новітньої історії України Наталія Яковенко» (с. 45). Т. Срогош вважає, – поки що в останні роки відновлюються давні підходи. Прикладом цього наводить постановку Тарасом Чухлібом проблеми: «Уманська різня», «Уманська трагедія» чи «Уманська перемога»? , який на його думку, критично підійшов до інтерпретацій Н. Яковенко та Л. Зашкільняка (с. 46).

У третьому розділі «Модернізація чи цивілізаційне запізнення шляхецької Речіпосполитої? Правобережна Україна в розумінні Валентина Отамановського і Миколи Крикуна» автор зазначає, що українські історики займаються не тільки історією козацтва, гайдамаками, періодом Руїни та іншим, але й проблемами модернізації Правобережної України. У цьому зв'язку польського колегу зацікавили науковий шлях і творчість В. Отамановського та М. Крикуна. Він звернув увагу на те, що В. Отамановський був одним із фундаторів Центральної Ради, а як науковець зосередив основну увагу на історії медицини, охорони здоров'я і аптечній справі. Дослідник визнає, що на творчість В. Отамановського значний вплив справила тогочасна тоталітарна радянська система, але це не має бути підставою нехтувати його доробком (с. 61).

Характеризуючи багатогранний доробок М. Крикуна польський колега особливу увагу приділив його роботі «Документи комісарського суду Подільського воеводства 1678–1679 років» (Львів, 2015). «Завдяки виданню джерел і аналізу джерельних матеріалів Крикун безперечно здобув собі повагу не тільки в Україні, також в інших країнах, власне в Польщі» (с. 67).

У розділі «Події далекої і палаючої України в трактуванні Владислава Анджея Серчика» Т. Срогош зазначив, що бажання дати оцінку творчості колеги по цеху прийшло спонтанно, можливо під враженням від звістки про його смерть. Не зраджуючи своєму стилю він пропонує читачу ознайомитися з біографією і науковим шляхом та доробком В. А. Серчика. Акцентує увагу читача на тому, що темою габілітаційної роботи історика із Жешова була присвячена Коліївщині. Ця праця написана на базі вагомого джерельного матеріалу виявленого в архівах Польщі та України. Т. Срогош посилаючись на високі оцінки наукового доробку В. А. Серчика іншими колегами по цеху, від себе додає, що виділив би його сміливість і не бажання уникати важких питань та фактів (с. 79).

Другій частині роботи автор дав назву «Неспокійна Україна». Перший розділ має назву «Юзеф Габріель Стемповський – «страшний Юзеф» чи лояльний полковник». Т. Срогош пропонує читачу оцінки Ю. Г. Стемповського, які дали А. Ю. Ролле, М. Бобжинський, Ф. Равіта-Гавронський, В. А. Серчик, Г. Литвин, П. Борек. Всі вони відзначили крутий норов полковника і його безпощадну розправу над гайдамаками. Аналізуючи доробок української історіог-

рафії з цього питання, автор зауважує, що тут постать полковника змальована у ще більш темних барвах. Як приклад наводить оцінки Г. Храбана і П. Мірчука. Звернув увагу польський колега й на те, що українські дослідники витоки гайдамацького руху виводять із козацьких традицій. В цьому контексті він наводить судження відомого українського дослідника козацтва Т. Чухліба (с. 85). На переконання Т. Срогоша гайдамацькі виступи окрім певної історичної тягlosti, внутрішніх соціально-економічних передумов були також спровоковані із зовні – Росією. Автор вважає, що придушення гайдамаків сприяло блискучій політичній і військовій кар'єрі Ю. Г. Стемпковського, але до кінця свого життя він перебував під страхом в очікуванні помсти з боку українського люду (с. 100).

Другий розділ «Структури Польсько-Литовської держави в надзвичайних ситуаціях. Річпосполита стосовно анексії Криму в 1783 році» присвячений змінам у розстановці сил у Північному Причорномор'ї. Дослідник достатньо детально зупинився на дипломатичній грі ключових акторів, на військових діях і положеннях мирних договорів.

У наступному розділі «Загрози безпеці на Південно-Східних кресах Речіпосполитої наприкінці сімдесятих років XVIII століття у світлі кореспонденції Київського воєводи Юзефа Габріеля Стемпковського» автор зазначає, що навіть криваве придушення гайдамацьких виступів не зняло з порядку денного загрозу нових бунтів. До такого висновку дослідник прийшов аналізуючи кореспонденцію Київського воєводи. В цьому контексті дане листування є найважливішим джерелом для вивчення суспільно-політичної ситуації на теренах Правобережної України.

Третю частину праці автор назвав «Локальна політика». В першому її розділі він розглянув політичну і військову кар'єру Ю. Г. Стемпковського до початку сімдесятих років XVIII століття. Виходячи із специфіки опублікованої праці в даному розділі достатньо багато сентенцій, які ми вже зустрічали в попередніх розділах. У розділі «Регалістична партія у Київському воєводстві в 1783–1788 роках» розглянуто роль очільників вказаного політичного угруповання та позицію шляхти з найважливіших поточних проблем. Т. Срогош задався питанням – наскільки глибоко необхідно істориком вивчати фактори впливу на політичне життя. Чи є необхідність досліджувати приватне життя особистостей, які мали суттєвий вплив на політичні процеси в країні? Третій розділ присвячений політичній діяльності Київського воєводи Ю. Г. Стемпковського у 1790 році та обставинам його смерті.

Четверта частина роботи має назву «До модернізації». Її розпочинає розділ «Нові місцеві адміністративно-самоврядні органи на Правобережній Україні в період панування Станіслава Августа Понятовського». Т. Срогош проаналізував достатньо розлогу історіо-

рафію питання щодо запровадження за панування короля С. Понятовського адміністративно-самоврядних органів на Правобережній Україні, а також зупинися на самому процесі реформ. Нажаль, дослідник дещо захопився самим ходом реформ і не акцентував увагу читача, що реформи були дещо запізненими і не могли ліквідувати протистояння між шляхтою і простим людом, що відлік дням Речіпосполитої був запущений. Історик констатує, що з утвердженням російської влади було створено адміністративні інституції, які поклали початок бюрократії (с. 195). У другому розділі «Контакти Речіпосполитої з Новоросійською губернією (до 1783 року)» дослідник аналізує наслідки російсько-турецької війни 1768–1775 років, в тому числі питання визначення кордонів між Річчюпосполитою і Росією.

Зважаючи на ту обставину, що Т. Срогош є знайний дослідник історії медицини, звичайно він не міг у своїй книзі обійти боком питання медичного забезпечення та боротьби з епідеміями холери і чуми, зокрема за часів С.А. Понятовського. Звернув він увагу в заключному розділі й на діяльність лікарів німецького походження на службі в Речіпосполитій у другій половині XVIII століття. Книга споряджена алфавітним покажчиком.

Звичайно автори такого роду праць не можуть уникнути дрібних упущень чи побажань колег. На нашу думку, хоч у кожному з параграфів дослідник підсумовує результати своїх пошуків, очевидно робота тільки би виграла, якби дослідник спорядив її загальними висновками. Цілком слушною є висока оцінка Т. Срогошем наукового доробку В. А. Серчика. Однак, нам видається, що беручи його творчість за еталон автор рецензованої праці до певної міри переоцінив значимість для української історіографії робіт П. Мірчука і Г. Храбана. Т. Срогош пише: «Наприклад знаний український історик-краєзнавець, журналіст і громадський діяч Євген Букет у книзі виданій у 2014 р. про одного з полковників Коліївщини, Івана Бондаренка, заледве раз звернувся до трактувань В. А. Серчика, натомість часто цитував публікації Петра Мірчука і Григорія Храбана» (с. 33). Очевидно щоб частіше цитувати В.А. Серчика необхідно знати польську мову і мати доступ по його наукового доробку.

Український дослідник, який ознайомиться з рецензованою нами працею польського історика можливо знайде ще якісь упущення чи невідповідності прийматим у вітчизняній історіографії трактуванням. Це цілком природно, адже результат залежить від кута зору під яким історики наших країн дивляться на спільну історичну минувшину. Вважаємо, що чим більше контактів буде між нами, тим більш зваженими будуть оцінки минулого з двох боків. Минуле не повинно роз'єднувати тих, хто живе тепер.

E. Г. Синкевич,

д-р ист. наук, профессор кафедры международных отношений и внешней политики
Черноморского национального университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII–XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA :
WYD. AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S.**

E. Sinkevich,

Doctor of Sciences in History, Professor of the Department of international relations and foreign policy
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine

**REVIEW OF THE MONOGRAPH
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII–XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA : WYD.
AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S.**

© Синкевич Е. Г., 2017

Дата надходження статті до редколегії 11.04.2017

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII - XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA : WYD.
AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S. (ISBN 978-83-7455-511-1)

Остання книга Тадеуша Срогоша повинна послужити стимулом для здійснення широкого наукового обговорення історії колишніх Південно-Східних регіонів Речі Посполитої в XVII-XVIII столітті. Розрахована на це наукова монографія Тадеуша Срогоша, професора Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові, знавця української проблематики, що, підтримує постійні контакти з багатьма вузами України. Слід також підкреслити, що в цій книзі піднято питання які по-різному оцінювалися істориками, зокрема, популяризаторами історичних знань. Звідси необхідно очікувати підвищеного інтересу до представлених думок автора, а також запропонованої наукової дискусії. Щоб заохотити проведення такої полеміки варто розглянути тематику цієї книги. Вона ж неймовірно різноманітна, містить широкий спектр питань історії пограниччя Південно-Східної Речі Посполитої в XVII-XVIII столітті. Не є це простим представленням історії цих земель, але прийняття дискурсу над їх розумінням, принаймні, з часів появи *Трилогії* Генрика Сенкевича, що послуговувався дослідженнями Людовика Кубалі. Особливо це стосується різного бачення польськими, українськими і російськими істориками одних і тих же явищ і подій, які відрізняються вже використовуваними назвами (наприклад: кордони, Україна і Малоросія), або визначенням хронології подій (для польської сторони це війни середини XVII століття, коли для української вже Руїна 1658-1686 років). До книги увійшли також питання дуже різні, майже відособлені один від одного, ті що, починаються питаннями розуміння явищ, через спостереження за внутрішньою боротьбою (військова й політична), до спроби модернізації держави. Таке тематичне різноманіття, хоча і пов'язане з одним регіоном Речі Посполитої, чітко видно вже зі змісту, який був поділений – окрім вступу, показника імен, переліку скорочень – на чотири розділи, в яких знаходилося чотирнадцять зазначених автором підрозділів. Натомість бракує бібліографії, що, безсумнівно, обтяжує видання. Певним тільки полегшенням стосовно цитованої літератури предмету є виділення курсивом прізвищ авторів у індексі осіб.

Варто тут підкреслити значення досить великого вступу, в якому, поряд із визначенням дослідницької мети та обґрунтування конструкції книги, вміщено також пояснення використовуваних термінів, які іноді

можуть бути не правильно трактовані читачами. Та хоча б пояснено було розуміння титульної *модернізації*, а також *багатомірності*, чи особливо дискусійного визначення *кресів*, що відносилось до *Правобережжя* чи *Правобережної України*.

Основний зміст розкривається важливою – пердовсім із пункту бачення автора, першою частиною, під назвою *«Зустрічі з історіографією»*. Вмістилися в ній чотири розділи: 1. «Персонажі Козацтва в історіографії Людовика Кубалі», 2. «У колі українських дослідників гайдамацьких рухів. Петро Мірчук і Григорій Й. Храбан», 3. «Модернізація або цивілізаційне запізнення аристократичної Речі Посполитої? Правобережна Україна в сприйнятті Валентина Отамановського і Миколи Крикуна», 4. «Історія далекої і палаючої України в трактуванні Владислава Анджея Серчика».

Підняті в цій частині питання дуже цікаві, показують майстерню вченого зацікавленого історіографією, для якого важлива не лише постать досліджуваного історика, але і досліджувані ним питання. Звідси при обговоренні доробку Людовика Кубалі ми отримуємо такий детальний опис, опублікованого ним, або, навпаки, чи постаті і діяльності Богдана Хмельницького. Однак, це не просто опис висновків Людовика Кубалі, але також їх порівняння з останніми дослідженнями. Тут автор додав власні коментарі для визначення хоча б питання ролі пияцтва в діяльності Богдана Хмельницького. Одночасно ми отримуємо тут, глибоко обґрунтовану оцінку інструментарію Людовика Кубалі, чиї досягнення відповідають останнім тенденціям так званого сучасної історичної нарації, що нагадує про досягнення великих попередників.

Вважаємо істотним розгляд доробку українських істориків: Петра Мірчука і Григорія Й. Храбана. Тут слушно автор визнав, що є неприпустимою відсутність знань про доробок іноземців, який часто опирається на велику джерельну базу, хоча не завжди об'єктивно використану, у відповідності з політичним заангажуванням тих хто пише. Звідси ретельному аналізу були піддані праці українських істориків із дуже різними життєвим досвідом. Якщо Петро Мірчук розпочав свою наукову діяльність в націоналістичних організаціях (бандерівських) на Заході, де він написав свою найважливішу роботу про Коліїв-

щину (Нью-Йорк, 1973), Григорій Й. Храбан весь час залишався в Радянському Союзі. Таке порівняння доробку цих істориків показує відмінності в баченні Коліївщини, які представляли українські дослідники, що працювали в країні та в еміграції. Тут автор справедливо підкреслив використання Мірчуком широкої джерельної бази, одночасно, однак, здійснював тенденційний підбір описуваних фактів і формулювань, що дозволяли для XVIII століття послуговуватися поняттям «польська окупація». Також Храбан представив (у 1989 р.) Коліївщину як національний рух, додавши, однак, при цьому марксистську оболонку у вигляді визнання її за великий вибух гніву українського народу проти польських феодалів. Використав також, випущене на Україні у 1931 році видання *Кодексу книг судових справ*, для демонстрації польської жорстокості. Тут правильним є визнання автором використання цими українськими істориками джерел, при цьому, є зрозумілою, тенденційна – з різних причин – мова їх розповіді. Важливим доповненням до розділу є вказівка на погляди інших українських істориків (Наталія Яковенко, Іван Лисяк-Рудницький), які писали в більш збалансований спосіб.

Аналогічний характер має також розділ, присвячений поглядам Валентина Отамановського і Миколи Крикуна. Валентин Отамановський здійснював свої архівні дослідження у 20-ті роки, а їх результати опублікував 30–40 років потому. Тим не менш, вони зберегли своє значення джерела, розкриваючи розвиток фармацевтики і медицини у Вінницькому повіті, підкресливши, організаційний прогрес, який був досягнутий наприкінці існування Речі Посполитої за участю Комітету Цивільно-Військового Правопорядку. Він довів також, що зародження фармацевтики в Україні відбулося в XVI–XVII столітті, на що вплинула конституція сейму 1523 року. Показав на карті аптеки в Україні опираючись на вже тепер втрачені джерельні матеріали. Одночасно Валентин Отамановський, після виходу з табору, послуговувався радянською нарацією, звинувачуючи польський феодализм за будь-які можливі упущення. Таких антипольських акцентів не має вже в активі Миколи Крикуна, учня видатного історика Дмитра Похелевича.

Він більше не мав ідеологічних обмежень і займався питаннями населення України в XVI–XVIII століття, використовуючи для цього також польські архіви і зберігаючи живі контакти з російськими науковими центрами. У результаті цього були створені численні праці з історії Польщі та козаччини, особливо становища населення. Підсумком його досліджень є збірник досліджень і матеріалів з історії правобережної України XVI–XVIII століття (вид. 2012). Тут варто погодитися з позицією автора, що остання книга Миколи Крикуна, в перш за все завдячуючи дуже багатій джерельній базі заслуговує найвищої оцінки і повинна бути використовувана, в чому допоможуть численні таблиці і схеми.

Останній розділ цієї частини був присвячений доробкові Владислава А. Серчика, стосовно історії України, який започаткував докторат *Господарство магнатське в Подільському воєводстві у другій половині XVIII століття*. Основою для захисту докторсь-

кої дисертації стала робота, присвячена Коліївщині, сумлінно представлено історію цього руху і розправу над ним польським і російським військом. Ці дослідження були розширені в роботі про Гайдамаків (вид. 1972 і 1978). Вінцем цього напрямку інтересів Владислава Серчика стала публікація підручника історії України, що доходить до сучасних часів. Однак незабаром він повернувся в барвистих часів козаччини і повстання Богдана Хмельницького.

Всі розділи в цій частині мають подібний формат, у якому місце відліку – це сумлінний виклад біографії обговорюваних істориків, можливості для досліджень та напрямки їх зацікавлень. У подальшій же послідовності показані були їх роботи стосовно Південно-Східних теренів, піддані ретельному аналізу на основі порівняння з відповідною літературою, а також дослідження самого автора та його учнів. Це підхід відповідний методиці історіографічних досліджень, представлених у цій частині роботи.

Друга частина книги була під назвою «Неспокійна Україна». Знайшли в ній місце три розділи: 1. «Йосип Габріель Стемпковський – «страшний Йосип» будь вірний регіментаж?», 2. «Структури польсько-литовської держави в надзвичайних ситуаціях. Речі Посполита проти анексії Криму Росією в 1783 році», 3. «Загроза безпеці в межах Південно-Східної Речі Посполитої у кінці вісімдесятих років XVIII століття в світлі листування воеводи київського Йосипа Габріеля Стемпковського».

Ця частина дуже компактна, присвячена великій небезпеці для Речі Посполитої, якою у другій половині XVIII століття стала Коліївщина, чий досвід вплинув на настрої дворянства і в наступні роки, змушуючи його шукати способи попередити загрозу громадській безпеці. Цілісність висновків автора оперта в цій частині на значні архівні дослідження, доповнених багатою літературою предмету (також іноземною). Глава перша характеризується достатньо широким оглядом історіографії, присвяченій Коліївщині і Йосипові Стемпковському. Це, однак, є розділ, що пояснює причини створення чорної легенди і реальні розміри і сенс репресій проти Гайдамаків.

Другий розділ, дуже цікавий, складається як би з двох частин: присвячений міжнародній політиці і діям поляків проти російських військ. Якщо перша – це, власне, вступ, то друга має важливе значення для пізнання реальних військових можливостей Речі Посполитої, а також відносин польськими і російськими військами у 1783 році. В результаті це також цінне доповнення знань про польську армію в цей період.

Частина третя відноситься до внутрішніх проблем, в основному, страху перед повторенням подій з періоду Коліївщини. У цьому розділі представлено досить докладно суть предмета. Життєвого і показового значення має аналіз листування Йосипа Стемпковського з королем Станіславом Августом Понятовським, з якого вимальовується досить похмура картина стану польської армії, або, вірніше, її командування, в період Чотирирічного Сейму. Це може бути зображення надмірно окресленим щодо колишнього командира, але може також служити основою для пояснення при-

чин поразки польських військ в бою з російською армією в 1792 році.

Третя частина книги під назвою «Локальна політика». Там розміщені три розділи: 1. «Політична і військова кар'єра Йосипа Гавриїла Стемпковського на початку сімдесятих років XVIII століття», 2. «Партія регалістів у воєводстві Київському 1783-1788 роках», 3. «Політична діяльність воєводи київського Йосипа Гавриїла Стемпковського в 1790 році - сутінки лідерства».

Це також частина компактна, присвячена питанні політичної боротьби за політичне лідерство у Київському воєводстві, чи навіть цілих регіонів. Вона дає відповідь на питання про джерела ефективності партії регалістів (regalistów), протягом року під керівництвом Йосипа Стемпковського, який, проте, в кінці цього періоду пішов з активної участі у політичному житті. Утворилася дірка, які не заповнили його наступники з придворної партії. Тут важливим джерелом є архівні матеріали, у тому числі листування Йосипа Стемпковського, яке стикається з широким оглядом літератури предмету.

Перший підрозділ присвячений початку кар'єри Йосипа Стемпковського особливо цікавий, оскільки це також пояснює невідомі або помилково представлені елементи військових досягнень обозного корони. Другий підрозділ про регалістичну течію (stronniczwo regalistycznym) в 1783-1788 роках є продовженням попереднього. Тут, однак, виникає питання про законність визначення характеру придворної партії, в тому числі надання йому також програмного зв'язку (129-130). Це суперечить широко вже діючій тезі про його не запрограмованість (bezprogramowości). Суперечать цьому, втім, виявляється і так звана «політична кухня» діяльності Йосипа Стемпковського, яка далека від використання елементів ідеології. У цьому надзвичайно цікавому підрозділі знайшли своє відображення чергові сеймикові баталії, в яких з'являлися політичні навички Йосипа Стемпковського, але й широкого кола regalistów, що підтримували свого лідера, але й ті, що намагаються підірвати його становище у Варшаві. Серед них амбіціями відрізнявся митрополит Джейсон Смогожевський (Smogorzewski), стосовно якого були присвячені більш широкі міркування автора.

Розділ третій в сутінках роль Йосипа Stempkowskiego в 1790 році, який програв бій з молодшими керівниками регалістів, закриває розгляд цієї частини книги. Це був несподіваний колапс, тому що воєвода Київський ще в лютому 1790 року був безперечним лідером регалістичної партії в Київському воєводстві. Однак виділяла різниця з королем у питанні кандидатів на вакантні державні посади і функції депутатів. Але, в основному, різнилися щодо планів наступності престолу. У цій ситуації король вперся на діячів нижчого рівня, в основному на Онуфрія Бежинського (Onufry Bierzyński), які зуміли провести рішення Київських дворян. Йосип Стемпковський вважав це привід для відмови від управління партією на Київщині. Довелося продати посаду воєводи, що не врятувало його, втім, перед фінансовим крахом. У цій ситуації не допоміг йому король, який, мабуть, знехтував так

раніше бажаною людиною, повторюючи при цьому попередній сценарій з падінням управителя Антонія Тизенгауза (Tyzenhauza), який був практично усунений Станіславом Августом Понятовським, а його місце зайняли regalistyczni активісти нижньої ланки.

Частина четверта отримала назву «До модернізації». У ній чотири глави: 1. «Новітні місцеві адміністративно-муниципальні органи на Правобережній Україні в період правління Станіслава Августа Понятовського», 2. «Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією (до 1783 року)», 3. «Організація боротьби з епідеміями чуми тогочасною адміністрацією в період правління Станіслава Августа Понятовського», 4. «Лікарі німецького походження на службі Речі Посполитої в другій половині XVIII століття».

Ця остання частина є не менш компактною по темі, хоча по праву спільним знаменником стали роботи з модернізації. З одного боку виявилися тут роздуми на тему формування сучасної адміністрації, як місцевої, так і державної (медичної). З іншого боку, опинився тут розділ про господарські справи, які розвивалися на низовому рівні, або навіть всупереч політичній владі.

У першому підрозділі про формування адміністрації ми отримуємо прекрасно розроблений текст, знавці організаційно-правових питань, вже багато років займаються цією проблемою, зосередивши увагу на діяльності комісії. Тут автор зробив, нарешті, впорядкування існуючих, часто взаємовиключаючих поглядів про створення комісії. Це досягнення, безумовно, варте популяризації, хоча за словами автора це тільки початок відповідних досліджень, які потребують опрацювання фактично всіх архівів, що вимагає роботи значної команди дослідників. Важливо також відмітити принципову різницю між комісіями «boni ordinis» і цивільно-військовими комісіями, характер яких і походження, досі не достатньо диференційовані.

Другий підрозділ, присвячений відносинам з Новоросійською губернією, опираючись на українські (російські) матеріали», що і визначає його високу пізнавальну цінність. Це цікаве представлення методики роботи комісії прикордонної служби (у 1780 році), продемонструвавши прихильність генерала Карла в розслідуванні польських прав, увічнена розміщенням на польській стороні 353 прикордонних стовпів і 349 з російського боку. В подальшій частині цього розділу розглядаються контакти з Херсоном, хоча в основному в сфері політичного життя, так як там були інтереси гетьмана Ф. К. Браницького, що шукав опори в Потьомкіна. Про ці контакти повідомив королю Стемпковський. Нарешті, показана роль Компанії Чорноморської торгівлі, створеної в 1783 році, а також негативний вплив на торгові контакти загрози епідемії чуми, що регулярно повторювалася.

Третій підрозділ присвячений організації боротьби з чумою, видатним знавцем якої є автор книги. Результати своїх досліджень він представив на Науковій сесії «Чума, віспа, холера», яка відбулася у Гданську в 2009 році. Тому матеріал, що тут міститься вже був винесений на обговорення в колі фахівців і рекомендований до його поширення, щоб був доступний не

лише вузькому колу знавців проблем історії медицини. Важливим тут є демонстрація високої ефективності поліцейсько-адміністративних методів, введених після 1770 році для запобігання загрози епідемії

Підрозділ четвертий цієї частини книги присвячений презентації німецьких лікарів на службі Речі Посполитої. Тези цієї глави були представлені на Міжнародній науковій конференції в Дніпропетровську в 1997 році й частково опубліковані в іноземних журналах. Його значення не підлягає сумніву. Важливо виділити, що діапазон теми набагато ширший, оскільки тут йде мова про недостатність освічених (дипломованих) лікарів у Речі Посполитій, тому запрошення іноземних фахівців мало закрити цю проблему. Це означало, однак прийом також людей, які не мали відповідної освіти про що справедливо зауважує автор, підкреслюючи той факт, що кращі фахівці працювали у війську, тоді як до магнатських садиб часто потрапляли звичайні шукачі пригод.

Підводячи підсумок вище зазначеного варто підкреслити, що книга Тадеуша Срогоша вражає широтою піднятої проблематики, її міждисциплінарним характером, використанням різних методів дослідження, а також постановкою сміливих тез, докладно підкріплених джерелами. Перевагою цієї книги є бажання уникнути ідеологічних і політичних акцентів, що особливо важливо по відношенню до поточної ситуації на Україні, хоча це не означає відмови від необхідних наукових дискусій, або виправлення очевидних помилок інших істориків, ґрунтуючись на міцній джерельній базі і багатій бібліографії. Підняті в книзі проблеми аналізуються у відповідності з науковою процедурою. З прочитання цієї роботи впливає та-

кож перспектива подальших досліджень над питаннями, які були виокремлені автором і мають потребу в опрацюванні новим поколінням істориків. Це велика перевага книги, яка не тільки вирішує дослідницькі питання, але вказує на незвідані проблеми.

В результаті, рецензовану книгу оцінюю як відмінну за рівнем на тлі сучасних публікацій виданих у Польщі і в Україні. Частина розділів, втім, була оперта на статті написані раніше спільно з українськими дослідниками, або була представлена на міжнародних конференціях. Саме наближення польсь-кому і українському читачеві невідомої або недостатньо використаної літератури, створеної по обидва боки кордону, є великою перевагою цієї пізнавальної книги. На додаток міждисциплінарний характер роботи є цінним і піднімає досліджувану проблематику до рівня сучасних наукових досліджень.

Загалом, це книга дуже цікава, багата за кількістю аналізованих вихідних матеріалів і літератури. Одночасно Тадеуш Срогош запропонував нові концепції подальших досліджень, вказуючи хоча б на необхідність повної розробки біографії Йосипа Стемповського, що посів важливе місце в історії Польщі та України. Схожа примітка відноситься до поняття питання модернізації пограниччя в Стініславівський період про що часто забувають, незаслужено переносючи її початок на роки російського правління. У результаті головне значення цієї книги належить вбачати не в отриманих результатах досліджень, але скоріше в індикації необхідності їх продовження в подальші роки.

А. Стройновский,

д-р ист. наук, профессор, заведующий кафедрой Института истории Академии имени Яна Длугоса,
г. Ченстохова, Республика Польша

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII–XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA : WYD.
AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S. (ISBN 978-83-7455-511-1)**

A. Stroinovskiy,

Doctor of Sciences in History, Professor, Head of Department, Institute of history, Yan Dlogosh Academy,
Chenstohowa, Poland

**REVIEW OF THE MONOGRAPH
SROGOSZ T. MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. STUDIA Z
DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
RZECZYPOSPOLITEJ W XVII–XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA : WYD.
AKAD. IM. J. DŁUGOSZA, 2016. – 267 S. (ISBN 978-83-7455-511-1)**

© Стройновський А., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.04.2017

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

Науково-методичний журнал

Серія «Історія»

Випуск 280

Том 292

Редактор, технічний редактор, комп'ютерна верстка *Л. Бернацька*.
Друк, фальцювальні-палітурні роботи *С. Волинець*.

Підп. до друку 04.05.2017.
Формат 60x84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 16,27. Обл.-вид. арк. 13,67.
Тираж 100 пр. Зам. № 5240.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009.